

Monument revue

ročník 3

číslo 2

2014

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Martin Švec: Kostol Navštívenia Panny Márie v Závode: gotický, či renesančný? /2

Zuzana Štancelová: Dušan Jurkovič a Čičmany /8

Lukáš Svěchota: Pamiatkovo chránené vexilá, alebo zástavy zo zoznamu /12

Peter Buday: Obnovy Kostola sv. Jakuba v Želiezovciach v rokoch 1884 – 1952 /18

Karol Ďurian, Peter Krušínský, Ľubor Suchý: Rímskokatolícky Kostol sv. Michala Archanjela v Liptovskom Michale /26

Monumentológia

Petra Kalová: Evidencia a ochrana dopravného dedičstva na Slovensku /31

Martina Orosová, Zdenka Šedivá: Šesťdesiat rokov pamiatkovej rezervácie Bratislava a jej blokové výskumy /32

Dominik Sabol: Stopy prvej svetovej vojny na území Prešovského kraja /40

Správy

Anna Valeková: Znovuoživené pamiatky /42

Patrik Guldán: Pergamon zapísaný na listine svetového kultúrneho dedičstva /46

Zuzana Sejková: Workshop vo Viedni /48

Eva Šmelková: Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste /49

Pavolt Ižvolt: Bardkontakt 2014: Doprava v historických centrách /50

Naďa Kirinovičová: PROPAMÁTKY – Obnova a využívaní vodárenských věží /51

Osobnosti

Viera Plávková: Za Máriou Boldišovou /52

Knižnica

Tomáš Kowalski: Standards der Baudenkmalpflege /53

Jana Pohaničová: Dejiny bývania – každodenné i nadčasové /54

Pamiatková ochrana zvonov na Slovensku /57

Michaela Kalinová: Z dejín stredovekého Slovenska /58

Peter Buday: Michal Milan Harminc 1869 – 1964. Architekt dvoch storočí /59

Príloha

Zoznam blokových výskumov Bratislavy v Archíve PÚ SR /60

Na obálke:

s. 1 – Schodisko na Zámočnickej ul. č. 5 v Bratislave. Foto: Archív PÚ SR, sign. T 915/2.

s. 4 – Portál na Hlavnom námestí č. 2 v Bratislave. Archív PÚ SR, sign. T 1103.

Editorial

Na cestě za novým poznáním nebývá marné se leckdy zastavit a poohlédnout se nazpět; získává se tak jistější půda pro další vykročení.

Václav Mencl, 1971

Milí čitatelia,

k úvodnému slovu ma inšpiroval výrok Václava Mencla, ktorý sa hodí ako motto tohto čísla nášho časopisu. V mnohých článkoch Vám totiž prinášame retrospektívny pohľad na ochranu pamiatok, či už teoreticko-metodologické prístupy alebo konkrétne pamiatkové akcie realizované v minulosti. Veríme, že v nich nie sú len poučné a užitočné informácie, ale aj inšpirácia pre nové myšlienky, a zároveň niečo, čo sa nedá vyjadriť slovami, len vnímať so zatajeným dychom a tichým úžasom. Pri pohľadoch do pamiatkarskej minulosti zisťujeme, že v našom úsilí o záchranu kultúrneho dedičstva nie sme sami, že naši predchodcovia nad nami držia ochrannú ruku a ponúkajú nám zásobáreň myšlienok, názorov a postojov, ktoré sú až zarážajúco aktuálne aj dnes. Takéto ohliadnutia nájdete v článkoch Petra Budaya, Zuzany Štancelovej, Marty Orosovej a Zdenky Šedivej.

Vedeckovýskumná činnosť pamiatkarov je veľmi špecifická a ťažko porovnateľná s inými výskumnými aktivitami. V mnohých oblastiach dosahujú naši kolegovia mimoriadne úspechy a nás teší, že môžeme prezentovať „krovársky“ článok z pera Karola Ďuriana, Petra Krušínského a Ľubora Suchého. Interdisciplinárny výskum je alfou a omegou súčasnej ochrany pamiatok a vari niet metódy, ktorú by sme nedokázali využiť aj pre poznanie kultúrnych pamiatok. K špecializovaným výskumom sa prvýkrát pridáva vexilologický výskum zástav v podaní Lukáša Svěchoty. Terénne práce pri poznávaní pamiatkového fondu sú ďalšou špecialitou, ktorej sa systematicky venuje snáď len naša inštitúcia. Presvedčí vás o tom Petra Kalová a Dominik Sabol. Priestor pre teoretické umeleckohistorické úvahy sme vyhradili Martinovi Švecovi. Výsledkami úspešne realizovaných pamiatkových obnov v Nitrianskom kraji sa môže pochváliť vo svojom článku Anna Valeková. K hlavným článkom sa pridávajú správy z odborných podujatí a recenzie a anotácie zaujímavých knižných novínok.

Verím, milí čitatelia, že si v tejto pestrej zmesi tém vyberiete tú svoju a s pochvalou či kritikou sa obrátite na našu redakciu. Zaujímame nás!

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 3, číslo 2, 2014, december 2014

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavný redaktor: Mgr. Slavomír Katkin

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday, PhD.
Mgr. Tomáš Kowalski
Mgr. Martina Orosová
Mgr. Bronislava Porubská
PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

Mgr. Michaela Kalinová
Ing. Peter Glos
Mgr. Zuzana Francová

Tlač: Devín printing house, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

Mgr. Peter Buday, PhD., FiF UK, Katedra dejín výtvarného umenia; budaypet@gmail.com
Ing. arch. Karol Ďurian, KPÚ Žilina, prac. Martin karol.durian@pamiatky.gov.sk
PhDr. Patrik Guldan, PÚ SR Bratislava patrik.guldan@pamiatky.gov.sk
Ing. arch. Pavol Izvolt, PhD., PÚ SR Bratislava pavol_izvolt@yahoo.com
Mgr. Michaela Kalinová, PÚ SR Bratislava michaela.kalinova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Petra Kalová, PÚ SR Bratislava petra.kalova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Nada Kirinovičová, PÚ SR Bratislava nada.kirinovicova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava tomas.kowalski@pamiatky.gov.sk
Ing. arch. Peter Krušínský, PhD., Žilinská univerzita v Žiline, Stavebná fakulta; krusop@fstav.uniza.sk
Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava martina.orosova@pamiatky.gov.sk
PhDr. Viera Plávková, PÚ SR Bratislava viera.plavkova@pamiatky.gov.sk
doc. Ing. arch. Jana Pohaničová, PhD., STU, Fakulta architektúry; pohanicova@fa.stuba.sk
Mgr. Dominik Sabol, KPÚ Prešov dominik.sabol@pamiatky.gov.sk
Ing. Zuzana Sejková, PÚ SR Bratislava zuzana.sejkova@pamiatky.gov.sk

Ing. Ľubor Suchý, KPÚ Prešov lubor.suchy@pamiatky.gov.sk
Mgr. Lukáš Svěchota, PÚ SR Bratislava lukas.svechota@pamiatky.gov.sk
Ing. arch. Zdenka Šedivá, STU, Fakulta architektúry zdenka.sediva@stuba.sk
Ing. arch. Eva Šmelková, KPÚ Košice, prac. Rožňava eva.smelkova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Zuzana Štancelová, KPÚ Žilina zuzana.stancelova@pamiatky.gov.sk
Mag. phil. Martin Švec, PÚ SR Bratislava martin.svec@pamiatky.gov.sk
Ing. Anna Valeková, KPÚ Nitra anna.valekova@pamiatky.gov.sk

Kostol Navštívenia Panny Márie v Závode: gotický, či renesančný?

Úvaha o datovaní

MARTIN ŠVEC

Veda a výskum

Kostol Navštívenia Panny Márie v obci Závod na Záhorí v okrese Malacky stojí na miernej terénnej vyvýšenine uprostred obecného cintorína a je prirodzenou pohľadovou dominantou severnej časti obce. Stavba pôsobí vyslovene gotizujúcim dojmom, ide o jednolodie s dĺžkou dvoch klenbových polí valenej klenby s protílahlými lunetovými výsečami. Na loď nadväzuje prostredníctvom lomeného víťazného oblúka polygonálna svätyňa ukončená štyrmi stranami osemuholníka. Pozdĺžna os kostola teda prechádza hranou tohto polygónu, nie jednou z jeho stien. Svätyňa je zaklenutá valenou klenbou so styčnými lunetami. Ku svätyni je zo severnej strany pristavaná sakristia mierne obdĺžnikového pôdorysu. V západnej časti lode má kostol vstavanú murovanú arkádovú emporu, rozšírenú drevenou tribúnou na dvoch vyrezávaných stĺpoch. Kostol má na západe predstavanú päťpodlažnú vežu s hranolovou dolnou a osemuholníkovou vrchnou časťou, jedným zvonom na zvonovom podlaží, združenými ozvučnými otvormi a s murovanou ihlanovou helmicou. Fasády kostola sú členené opornými piliermi. Podmurovka kostola siahajúca do výšky približne 50 centimetrov nad zemou je z lomového kameňa žltého-okrového sfarbenia, pravdepodobne z pieskovca, nepravidelnej skladby typu opus incertum.¹ Nad týmto murivom je kostol ďalej vystavaný z tehál. Kostol je hladko omietnutý, natretý na bielo, farebne odlišený je sivý sokel obiehajúci okolo celej stavby, vytvorený hrubšou vrstvou omietky, len na veži je

Pečať obce Závod s vročením 1622. Zdroj: www.obeczavod.sk.

Závod, Kostol Navštívenia Panny Márie. Foto: M. Kalinová.

sokel vytvorený hrubším odskokom muriva. Vstupy do kostola sú dva, jeden zo západu do podvežia a druhý, zvýraznený otvorenou edikulovou predsieňou z juhu do lode. Kostol je zastrešený sedlovými strechami s ihlanovitým ukončením nad svätyňou. Jeho pozdĺžna os

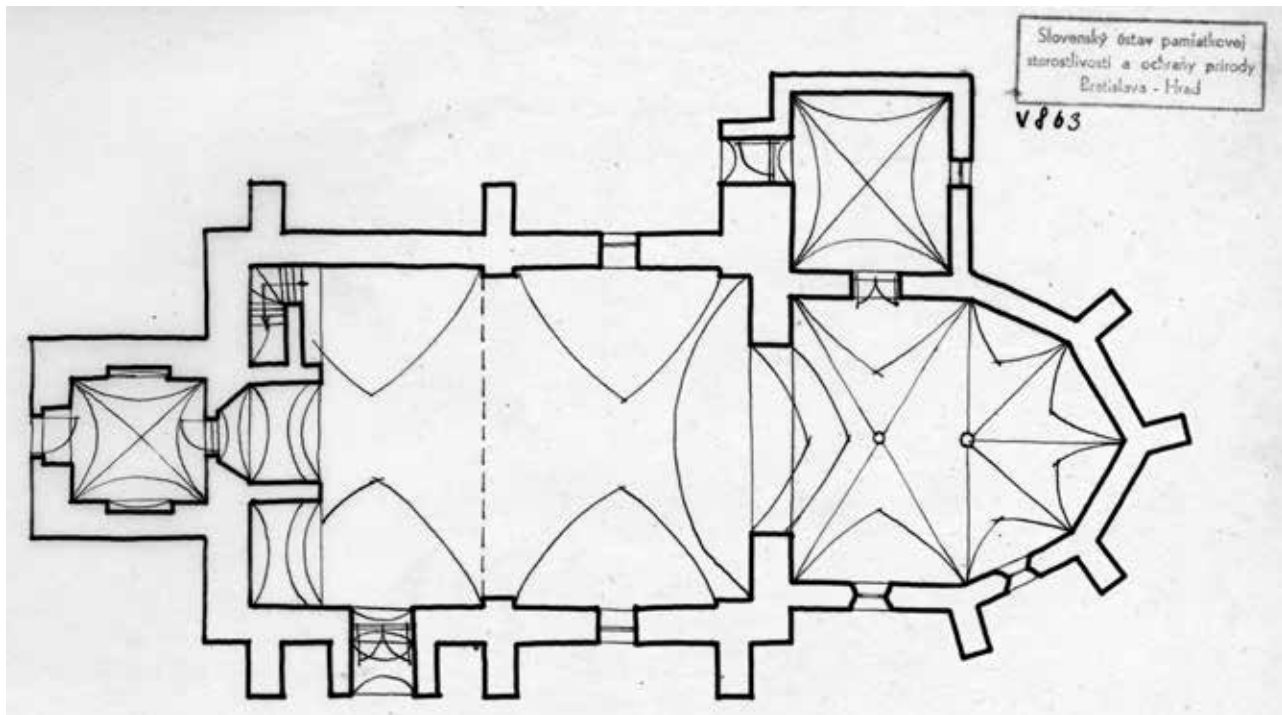
je orientovaná v smere juhozápad – severovýchod, svätyňou smeruje takmer presne na severovýchod, čo je doklad o tom, že stavba bola započatá v čase okolo letného slnovratu. Kostol je vo vlastníctve Rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, v správe a užívaní Rímskokatolíckej cirkvi, farnosti Závod. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ÚZPF) je evidovaný pod číslom 767/1.

Prvá písomná zmienka o obci je z roku 1557 v tvare *Zabod* a je uvedená v súpise poddanských dedín panstva Ostrý Kameň.²

Kostol Navštívenia Panny Márie na cintoríne bol podľa miestnej tradície postavený v roku 1339. Tento údaj mal byť potvrdený „nápísom“ v samotnom kostole. Pri súčasnom stave kostola zostáva jediným predmetom, na ktorý sa toto

Tabuľka v vročením 1339. Foto: M. Kalinová.

Pôdorys kostola. Archív PÚ SR, sign. V 863.

datovanie viaže, hliníková tabuľka s číslom 1339 zavesená v južnej nike podvežia. Interpretáciu časového zaradenia vzniku stavby „podľa starého nápisu v kostole“, a teda aj letopočet 1339 uvádza takmer všetka dostupná literatúra, ktorá kostol spomína, odborná i populárna.³ Neveľká plechová tabuľka však nemôže byť základom datovania tohto kostola a musíme sa teda oprieť o štúdium písomných prameňov a o umeleckohistorickú analýzu architektúry.

Kostol dispozične zodpovedá vidieckym sakrálnym stavbám gotického obdobia, pozostávajúcim z jednej lode, polygonálnej svätyne a veže, s fasádami členenými opornými piliermi. Podľa prvého dojmu je teda možné predpokladať, že táto základná dispozícia kostola vznikla skutočne v gotickom období. V prospech tejto hypotézy by mohli hovoriť zachované lomené oblúky – víťazný a portál do lode z podvežia.

Avšak vzhľadom na to, že prežívanie architektonickej formy lomeného oblúka môže byť sledované aj v 16. a v niektorých prípadoch ešte aj v 17. storočí,⁴ nemusí byť tento motív jednoznačným dôkazom o stredovekom pôvode kostola. V hmote kostola sa teda nezachoval žiadny architektonický detail, ktorý by mohol dôveryhodne ukázať na stredoveký pôvod stavby – víťazný oblúk ani klenba nemajú nábežné rímky ani konzoly, nie sú tu kružby, sedílie, pastofórium (ako vyplýva z vizitácie z roku 1811, nebolo tam ani vtedy), tabernákulum – ani viditeľné, ani pod omietkou, ani portál zo svätyne do sakristie nie je gotický. Pod omietkou sa našlo len jedno zamurované okno vo svätyni s oblúčikovým záklenkom, ktoré však nemôže byť dôkazom gotického pôvodu stavby. Rovnako ani vstupný portál z exteriéru do podvežia, ani portál do lode z južnej strany kostola nenesú nijaké určujúce znaky stredovekej architektúry, ktoré by jednoznačne preukázali gotický pôvod kostola. Pod súčasnou maľovkou neboli zistené žiadne stredoveké vrstvy alebo fragmenty výmalby. Na fotografii z roku 1960⁵ je však vidieť v súčasnosti zatreté renesančné rozvilinové motívy a postavu anjela držiaceho inšcripčnú kartušu nad víťazným oblúkom. Je teda nanajvýš otáznne, či zachovaná murovaná hmota kostola

skutočne pochádza zo 14. storočia. Okrem uvedených argumentov treba vziať do úvahy aj fakt, že je tiež veľmi nepravdepodobné, že by kostol stál v dedine nepovšimnuto bez mála 220 rokov pred prvou písomnou zmienkou o Závode.

Stavebné práce na kostole sú písomne doložené až v prvej štvrtine 17. storočia. Pre úplnosť obrazu o stavebnom vývine kostola je dobré uviesť celú príslušnú časť z kanonickej vizitácie vykonanej v roku 1626: *Závodský kostol, ako tvrdia veriaci, bol postavený ich predkami a zasvätený veru Najsvätejšej Panne Márii a Svätému Michalovi Archanjelovi. Starší sa domnievajú, že kedysi ten kostol mal aj akési privilegá, avšak aké a odkiaľ nevedno, vravia, že sa nezachovali, stratené boli totiž počas bočkajovskej skazy. V tom čase bol tento kostol vedno s oltármi takmer úplne spustošený a rozbúraný (totaliter fere vastata et diruta fuit), zrenovovaný však a posvätený bol tak kostol ako aj oltáre v roku 1622 najtichodnejším pánom Jánom Pyberom, predtým varadínskym, teraz však jágerským biskupom.*⁶ Na inom mieste vizitácia hovorí: *Pýtal som sa na dávnejší dôchodok kostola, ktorý vzišiel po poslednej vizitácii vykonanej v roku 1615 pánom Pyberom. Odpovedali mi, že zaň kúpili kalich, zvon, kríž, a iné také pre kostol potrebné veci, ktoré všetky, ako predtým bolo povedané, v bočkajovskej skaze boli ukradnuté a stratené.*⁷ Nasledujúca vizitácia z roku 1632 dopĺňa informáciu o stavebných prácach: *Kostol ... takmer úplne rozbúraný a spustošený (opäť diruta et vastata, v opačnom poradí), bol však obnovený a posvätený spolu s oltármi v roku 1622 pánom ... Pyberom a celý bol zaklenutý.*⁸ O pár riadkov ďalej stojí: *Tento kostol bol v roku 1631 nanovo pokrytý šindľom, bolo postavené aj nové osárium, má kamennú tribúnu a tehlovú vežu, v ktorej má jeden neveľký zvon.*⁹ Z uvedeného jednoznačne vyplýva, že kostol v obci musel stáť už dávnejšie a bol počas Bočkajovho povstania zničený. Poškodenie muselo byť zásadné, ako vyplýva zo slov vizitátora, ktorý v roku 1626 ešte mohol informáciu o zničení počuť od ľudí, ktorí vojnové udalosti sami zažili a pamätali sa na ne. Literatúra zaoberajúca sa kostolom vidí v renovačných prácach ukončených posviackou roku 1622 len nové zaklenutie. Obhliadka kostola a analýza jeho murív v podkrovi nad lo-

ďou aj svätyňou však ukazuje, že na múroch nad klenbou ani na štítoch sa nezachovali žiadne odtlačky prípadnej staršej klenby, ani zvyšky malieb, ani omietok, ani diery po trámoch, ak by kostol eventuálne mal v predchádzajúcom období trámový strop. Klenby a múry sa ukazujú ako jednoliaty celok bez cezúr, vystavaný z rovnakého tehlového muriva, spájaného rovnakou maltou. Je teda možné predpokladať, že ak bol starý kostol *takmer úplne rozbúraný a spustošený*¹⁰, jeho

Interiér kostola, pohľad do svätyne. Foto: M. Kalinová.

Interiér kostola, empora v lodi. Foto: M. Kalinová.

obnova nepredstavovala len zaklenutie na staré múry, ale snáď bolo nutné nanovo vystavať aj obvodové múry samotné, minimálne od určitej výšky, pretože mohli byť značne poškodené a novú klenbu by nemuseli uniesť. Pri prieskume omietok sa na stenách kostola skutočne ukázalo rozhranie odlišných typov murív. Do výšky približne pol metra je kostol postavený zo žltá-ochrového lomového kameňa nepravidelnej skladby typu opus incertum.¹¹ Prípustná je teda možnosť, že pozostatky staršieho kostola boli odstránené až po túto líniu, dolné kamenné murivo poslúžilo ako podmurovka a na nej, a teda aj na pôvodnom pôdoryse bol

postavený nový kostol, ktorý tak prevzal dispozičné členenie toho zničeného. Oporné piliere majú taktiež kamennú podmurovku, ale inak sú tehlové, rovnako ako steny kostola. Práve operáky do značnej miery ovplyvňujú exteriérovú stredoveký ráz stavby, avšak pri detailnejšom pozorovaní sa ukáže ich veľká, na stredovekú vidiecku stavbu až nápadná tvarová a proporčná jednoliatosť a ich súmerné rozmiestnenie na kostole, ktoré v konečnom dôsledku môže poukazy-

vať na ich novoveký pôvod a podporiť tak teóriu o renesančnej novostavbe kostola. Až v interiéri sa naplno ukáže renesančný charakter stavby reprezentovaný predovšetkým valenými klenbami s protihľými lunetovými výsečami s hrebienkami. Pod súčasnou maľovkou sa zachovali aj zvyšky výmalby zrejme z čias vyššie prediskutovaných stavebných prác, v rámci ktorých bol kostol pravdepodobne vybavený aj novým mobiliárom, ako vyplýva zo zmienky o zničení a následnej renovácii oltárov (spomínajú sa tri). Kostol bol po ukončení stavebných prác v roku 1622 zasvätený sv. Michalovi Archanjelovi. Posviacku vykonal Ján Pyber, cirkevný hodnostár pôvodom z Trnavy (okolo 1562 Trnava – 1633 tamže), v čase posviacky ostrihomský veľprepoš a varadínsky biskup.¹² Krátko nato sa kostol stal farským, pretože v Závode bola roku 1630 zriadená fara.¹³ K novému osáriu (ktoré spomína vizitácia z roku 1632) nie je nateraz možné sa vyjadriť bez archeologického výskumu, keďže sa v nadzemnej hmote nezachovalo.

Vráťme sa však ku spomenutým fragmentom renesančnej výmalby, konkrétne k tým v priestore nad víťazným oblúkom, ktoré sú viditeľné na fotografii z roku 1960 a v súčasnosti sú zabielené. Pri viacnásobnom zväčšení negatívu tejto fotografie je pod poškodeným textom jasne viditeľné číslo 1339 a práve ono je určite pôvodcom datovania kostola do tohto roku. Font číslic sa však líši od fonu písmen, a teda dátum, resp. číslo bolo pravdepodobne pod text doplnené neskôr (túto domnienku by mohol potvrdiť reštaurátorský prieskum). Nejde o označenie citátu zo Svätého písma, pretože viditeľné fragmenty textu sa nehodujú so žiadnou pasážou Nového zákona, bez ohľadu na to, či ide o trinástu kapitolu a tridsiaty deviaty verš. Ani v Starom zákone sa vo všetkých knihách, ktoré majú kapitolu 13 a verš 39 nenachádza taký úryvok, do ktorého by zachované písmená zapadli.¹⁴ Pravdepodobne teda ide o dedikačný nápis, resp. o nápis, ktorého obsah, účel a význam sa nateraz nedá bližšie identifikovať.

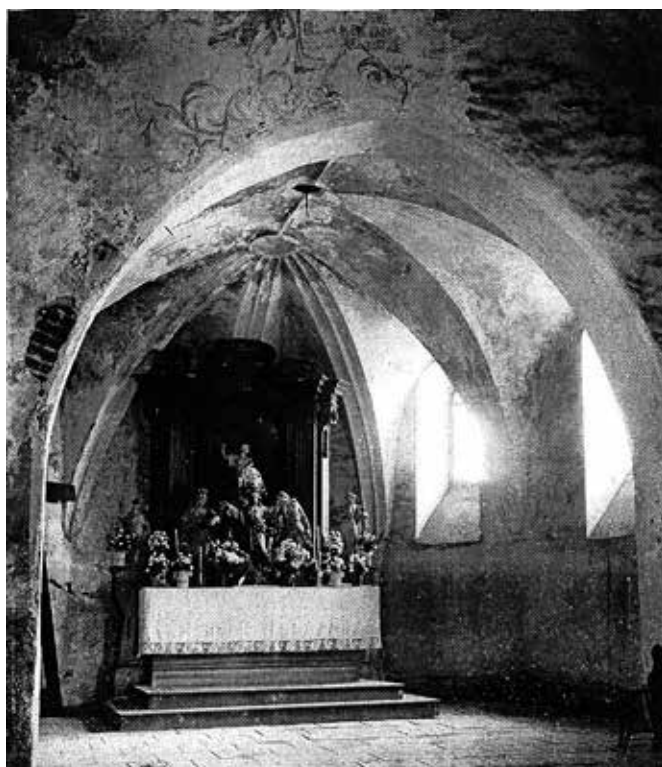
V materiáli VKPŠO, inv. č. 612 z roku 1923 a 1927, v správe o obhliadke kostola sa uvádza: *Stěny obílené. Nad vchodem sakristie, od olt. vlevo, odkrytá část nastěn. malby (Madonna? sedící a kus ornamentální), nevynikající práce barokního rázu. Na levé stěně při kruchtě objevuje sa malovaný konsekrač. kříž. (XIX.stol.) Jinde v Kosteletě nezdá se, že by pod dnešním nátěrem bylo maleb, kromě stop červenohněd. tónování.*¹⁵ Maľba nad víťazným oblúkom zrejme nebola v tom čase viditeľná, inak by určite neunikla pozornosti inšpektora, ktorý ostatné viditeľné zvyšky malieb popísal. Obhliadka bola vykonaná ako reakcia na podnet z roku 1923: *Dle poučení p. hl. služného*

Detail čísla 1339 nad víťazným oblúkom. Foto: O. Vlková, Archív PÚ SR.

z Malacek nachádzajú sa v kostele v Závodech u V. Levár nejspíše gotická freska nedostatečne chránená. Po obhliadke bolo skonštatované: *Prohlédnuto při cestě do Levár 11.3.1927. (Nejedná se o gotic. freska, jen o bezvýzn. nástěn. malby pozdní)*¹⁶ Číslo 1339 pod inskripčnou kartušou nad víťazným oblúkom zrejme nebolo viditeľné, alebo zostalo nepovšimnuté aj v štyridsiatych rokoch, v spise VKPŠO z roku 1942 sa uvádza, že kostol bol postavený asi v roku 1630.¹⁷ Až v správe KÚŠPSOP z roku 1962 je napísané: *Podľa neskoršieho nápisu na triumfálnom oblúku bol kostol postavený roku 1339.*¹⁸ V neočíslovanom evidenčnom liste NKP, ktorý je súčasťou tohto spisu sú fragmenty nástenných malieb datované rokom 1622. Kartúša a pod ňou číslo 1339 v tomto čase už bolo viditeľné, resp. číslo už existovalo, videla ho Nora Táborová, ktorá ho interpretovala ako letopočet stavby kostola, z jej základného výskumu z roku 1963¹⁹ ho prevzal Súpis pamiatok III.²⁰ a z neho sa datovanie dostalo do literatúry. Malby museli byť následne niekedy po roku 1963 prekryté maľovkou, vo výskume Eleny Sabadošovej z roku 1994 sa spomína, že maľby sú zatreté.²¹ Pravdepodobne pri tomto vybielení interiéru bola vyhotovená hliníková pamätná tabuľka s číslom 1339, ktorá má pripomínať bájný dátum založenia kostola, pretože maľba, pod ktorou sa číslo nachádza, bola pretretá. Keďže sa však rok 1339 v literatúre a v archívnych materiáloch súvisiacich s kostolom do roku 1962 a ani v starších kanonických vizitáciách nespomína, môžeme konštatovať, že v prípade tohto „starého nápisu“ teda zrejme ide o novodobú tradíciu, ktorej pôvod sa nateraz nedá bližšie identifikovať.

Komplexná umelecko-historická analýza architektúry Kostola Navštívenia Panny Márie v Závode a rozbor prameňov podrobil doterajšie datovanie kostola do roku 1339 kritickej skúške. Jej výsledky sa dajú zhrnúť takto: Časové zaradenie vzniku súčasného kostola podľa v literatúre stále sa opakujúceho „starého nápisu v kostole“ musíme jednoznačne odmietnuť. Starý nápis v podobe autentického vročenia v kameni, ktorý je súčasťou muriva, alebo na niektorom z architektonických článkov by bol samozrejme relevantný, avšak ťažko môžeme niečo také očakávať na vidieckej stavbe údajne z prvej polovice 14. storočia. S prihliadnutím na prvú písomnú zmienku o obci z roku 1557 sa ako najpravdepodobnejšie vysvetlenie javí, že kostol zničený v Bočkajovom povstaní bol stavbou z čias okolo polovice 16. storočia. Na toto obdobie by poukazoval aj tvar svätyne, ktorá síce je polygonálna, ale jej os prechádza hranou polygónu, nie jednou

Pohľad do svätyne, rok 1960. Foto: O. Vlková, Archív PÚ SR.

z jeho stien. Na základe analýzy murív v podkroví môžeme predpokladať, že súčasný kostol je „novostavba“ z prvej štvrtiny 17. storočia viažuca sa na doklady o posviacke v roku 1622. Stojí na starších základoch a teda kopíruje dispozičné členenie zničeného kostola. V tomto čase bol teda postavený prakticky celý kostol nanovo, nešlo len o novú klenbu posadenú na staršie obvodové múry. Stredoveký dojem, ktorým kostol do istej miery pôsobí, nie je dôkazom o jeho stredovekom pôvode, pretože prežívanie a zachovávanie gotizujúcich foriem ako sú polygonálne svätyne alebo lomené oblúky a oporné piliere ešte aj v 17. storočí nie je raritou. Detailnejšie podrobnosti ohľadom vzniku kostola by mohol priniesť pamiatkový výskum.

Pri porovnávaní architektúry závodského kostola s kostolmi okolitých obcí, konkrétne s Kostolom Všetkých svätých v Sološnici a Kostolom sv. Michala Archanjela v Jablonovom, sa ukáže nápadná podoba veže. Vo všetkých troch prípadoch veža pozostáva z hranolovej dolnej a osemuholníkovej vrch-

Sološnica, Kostol Všetkých svätých. Foto: M. Kalinová.

Jablonové, Kostol sv. Michala. Zdroj: ezahorie.sk.

Pohľad na kostol v Závode zo severozápadu. Foto: M. Švec.

nej časti, ukončené sú všetky tri ihlanovitou osembohou prílbicou. Rozdielny je však pomer výšky hranola a oktogónu. Kým v Závode (kde je veža celkovo menšia) je dominantná kvadratická časť, v Sološnici je to naopak, hlavná časť tela veže je osemuholníková. V Jablonovom sa rozhranie útvarov nachádza zhruba v polovici výšky veže po korunu. Pri vežiach týchto troch kostolov môže byť reč o ich možnom vzájomnom ovplyvnení, respektíve o pôsobnosti jednej stavebnej dielne, keďže predstavujú vo svojom bezprostrednom, ale aj širšom okolí (okresy Malacky, Senica, Skalica) špecifické prípady. Kostoly v Jablonovom a Sološnici

zažili viaceré neskoršie stavebné úpravy, je však nanajvýš pravdepodobné, že ich veže môžu pochádzať zo starších stavebných fáz týchto kostolov zo 16. alebo 17. storočia. Aj tento fakt hovorí v prospech datovania Kostola Navštívenia Panny Márie v Závode do 16., resp. do prvej štvrtiny 17. storočia súčasne s prihliadnutím na prvú písomnú zmienku o obci.

To, že táto štúdia predstavila názor, podľa ktorého sa doterajšie datovanie Kostola Navštívenia Panny Márie v Závode posúva o tristo rokov vpred, vôbec neuberá na jeho kultúrnom a umeleckohistorickom význame. Kostol podľa nového datovania časom svojej výstavby zapadá do koloritu kostolov Záhoria, ktoré väčšinou vznikli v období renesancie a baroka. Neznamená to však, že na Záhorí neboli predtým kostoly, práve naopak. Príklon ku gotizujúcim formám ešte aj v 17. storočí ilustruje stavebné tradície a odkaz gotickej architektúry, ktorého sa miestni stavitelia nevzdali ani v takej dobe, ktorá so sebou priniesla mnoho nových foriem, prvkov a podnetov. ■

¹ Zistené po odstránení omietok – SABADOŠOVÁ, *Základné podmienky...*, str. 2.

² VRABLEC, *História Závodu...* [online].

³ Datovanie „na základe starého nápisu v kostole“, resp. datovanie do roku 1339, alebo do prvej polovice 14. storočia nachádzame v takmer všetkej literatúre, odbornej i populárnej, ktorá kostol v Závode spomína. Po prvýkrát sa rok 1339 objavuje v materiáli KÚŠPSOP, kr.č.151, Závod, z roku 1962, ďalej je to napr.: TÁBOROVÁ, *Základný výskum kostola*, str. 1, 2, 3; Súpis pamiatok III., str. 457; HUDÁK, *Patrocíniá na Slovensku*, str. 219; VRABLEC, *História obce Závod*, str. 9, 12, 18, 24; ŠŮLE, ŠŮLE ml., *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*, str. 51; JUDÁK, *Katalóg patrocínií na Slovensku*, str. 108; Takýto „starý nápis v kostole“ však nespomínajú napr. výňatky z kanonických vizitácií z rokov 1788, 1792, 1811 (Rímskokatolícka cirkev, farnosť Závod, Archív historických dokumentov, výňatky z kanonických vizitácií: z roku 1788, pag.26; z roku 1792, nestr.; a preklad výňatku z kanonickej vizitácie z roku 1811, str. 1-4). Tieto ako najstarší presný dátum vzťahujúci sa na kostol uvádzajú rok 1622, ktorým datujú jeho posvätenie – vizitácia z roku 1788 vraví o zasvätení kostola svätému Michalovi Archanjelovi v roku 1622. Vizitácia z roku 1792 obsahuje dokonca poznámku o tom, že kostol bol postavený ľuďmi z dediny, ale nie je isté, kedy. Spresňuje však dátum posviacky: údajne sa

tak stalo 2. mája 1622. Vizitácia z roku 1811 uvádza, že kostol bol posvätený v roku 1622, ale nevedno, či bol odvtedy niekedy poškodený. Táto vizitácia sa odvoláva na dve staršie z rokov 1731 a 1736. Vizitácie z rokov 1792 a 1811 uvádzajú, zrejme mladšia prevzala informáciu zo staršej, že dokument o posviacke z roku 1622 je uchovávaný v kostole, resp. na fare, čo v súčasnosti už nie je pravdou. Zachoval sa však odtlačok pečate s postavou sv. Michala a s vročením 1622, ktorou bola pravdepodobne listina o posviacke spečatená. Fara vlastní svoju kroniku *Historia Domus* písanú od roku 1809, kde sa pochopiteľne opäť uvádza rok posviacky 1622 s menom Jána Pybera, rok založenia fary 1630, počiatok vedenia matrík 1666 a údaj, že dedina je slovenská (Rímskokatolícka cirkev, farnosť Závod, Archív historických dokumentov, farská kronika *Historia Domus*, str. 1). „Starý nápis“ a ani datovanie 1339 nespomínajú vo svojich prácach o stredovekých farnostiach a v edíciách kanonických vizitácií ani PÉTERFFY, *Sacra Concilia* (zoznam farností bratislavského a šaštínskeho archidiakonátu), str. 271; ani NÉMETHY, *Series parochiarum*, str. 232; „Kostol sv. Michala bol konsekrovaný sufragánom – biskupom Jánom Pyberom r. 1622.“; ani BOROVSZKY, *Pozsony vármege*, str. 130; ani BUCKO, *Reformné hnutie...* (index str. 326); ani TROCHTA, *Zoznam fár...* (Záhorie, Bratislavská stolica, str. 73-78); ani VARSÍK, *Z osídlenia...* (index str. 256); ani SEDLÁK, *Rationes...* (index str. 232).

- ⁴ Napríklad Kostol Najsvätejšej Trojice v blízkych Malackách, Kostol sv. Mikuláša v Kuchyni a v Plaveckom Mikuláši, Kostol sv. Michala Archanjela v Jablonovom, zo vzdialenejších príkladov Kostol sv. Barbory a Kostol Všetkých svätých v Bytči, Kostol sv. Michala Archanjela v Súľove-Hradnej atď.
- ⁵ Autor fotografie: Oľga VLKOVÁ, Archív PÚ SR, zbierka negatívov, sign. 10608/1.
- ⁶ Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Strigonium Antiquum 3, s. 315.
- ⁷ Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Strigonium Antiquum 3, s. 317.
- ⁸ Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Strigonium Antiquum 3, s. 373.
- ⁹ Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Strigonium Antiquum 3, s. 373.
- ¹⁰ Poznámka 4 a 6.
- ¹¹ SABADOŠOVÁ, *Základné podmienky...*, s. 2.
- ¹² MINÁČ, *Slovenský biografický slovník IV.*, s. 557.
- ¹³ Rímskokatolícka cirkev, farnosť Závod, Archív historických dokumentov, farská kronika Historia Domus, s. 1.
- ¹⁴ Zistené automatickým prehľadávaním textového formátu word Svätého písma (Vulgata) pri zohľadnení všetkých kombinácií z nápisu čitateľných písmen a ľubovoľného počtu medzier alebo ľubovoľných znakov.
- ¹⁵ VKPŠO, Dodatky, inv. č. 612, 943/1923.
- ¹⁶ VKPŠO, Dodatky, inv. č. 612, 943/1923.
- ¹⁷ VKPŠO, Dodatky, inv. č. 3441, 16.000/42.
- ¹⁸ KÚŠPSOP, kr. č.151, Závod, 579/9, 1962.
- ¹⁹ TÁBOROVÁ, Základný výskum kostola, s. 1-3.
- ²⁰ Súpis pamiatok III., s. 457.
- ²¹ SABADOŠOVÁ, *Základné podmienky...*, s. 6 a 10.

Literatúra, pramene a dokumentácia:

- BEKE, Margit (Ed.). *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei* (1616 – 1637). *Strigonium Antiquum* 3. Budapest : Márton Áron Kiadó, 1994, s. 314-318 (vizitácia z roku 1626), s. 373-376 (vizitácia z roku 1632).
- BOROVŠZKY, Samu. *Pozsony vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1904, s. 130.
- BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564*. Bratislava : Unia, 1939, s. 326.
- Evidenčný list národnej kultúrnej pamiatky, č. 201/767/576/9 – Závod – kostol r. k., 1967, Pamiatkový úrad SR v Bratislave (ďalej len PÚ SR).
- HUDÁK, Ján. *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava : Umenovedný ústav SAV, 1984, s. 219.
- JUDÁK, Viliam, POLÁČIK, Štefan. *Katalóg patrocínií na Slovensku*. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK v Bratislave, 2009, s. 108. ISBN 978-80-969787-3-1.
- KOLLÁR, Daniel, OVEČKOVÁ, Jana, OVEČKOVÁ, Mária. *Slovensko-rakúske Pomoravie* [online] [cit. 2014- 08-27]. Dostupné na internete: <http://www.ezahorie.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=639&Itemid=50&lang=sk>.
- Kostol Navštívenia Panny Márie* – na cintoríne [online] [cit. 2014- 08-27]. Dostupné na internete: <<http://www.zavodfarnosť.sk/kostol2/>>.
- KÚŠPSOP BA, Archív PÚ SR, Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, kr. č. 151, Závod, 579/9, 1962.
- MINÁČ, Vladimír. *Slovenský biografický slovník, od roku 833 do roku 1990*. Zv. IV. M-Q. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 557. ISBN 80-7090-070-9.
- MV SR, Štátny archív v Bratislave, fond Panstvo Ostrý Kameň, fasc. 1244, Účty fary v Závode, roky 1780 – 1782.
- NÉMETHY, Ludovicus. *Series parochiarum et parochum Archidieocesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV. Strigonii, Typis Gustavi Buzárovits. MDCCCXCIV*. Preklad František Mojto: Némethy Ludovít. Zoznam fár a farností Ostrihomskej arcidiecézy od najstarších čias do roku 1894. Nitra, 1968, s. 232. Rukopis.
- PÉTERFFY, Carolus. *Sacra Concilia Ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata Ab Anno Christi 1016. usque ad Annum 1715. Pars 1 – 2, Viennae, Posonii, MDCCXLII*, s. 271.
- POCHYLÝ, J. Pödorys: *Kostol (na cintoríne) Závod*, 1:100, 1959, Archív PÚ SR, Zbierka schematických zameraní, sign. V 863.
- Rímskokatolícka cirkev, farnosť Závod, Archív historických dokumentov, farská kronika Historia Domus, s. 1.
- Rímskokatolícka cirkev, farnosť Závod, Archív historických dokumentov, výňatok z kanonickej vizitácie z roku 1788, pag. 26.
- Rímskokatolícka cirkev, farnosť Závod, Archív historických dokumentov, výňatok z kanonickej vizitácie z roku 1792, nestr.
- Rímskokatolícka cirkev, farnosť Závod, Archív historických dokumentov, preklad výňatku z kanonickej vizitácie z roku 1811, s. 1 – 4.
- SABADOŠOVÁ, Elena. *Základné podmienky na prípravu a realizáciu obnovy pamiatky z hľadiska pamiatkových kritérií. Rímsko-katolícky Kostol sv. Michala / Panny Márie/. Obnova fasád. ZÁVOD. Okr. Senica*. Bratislava, 1994, s. 2-4. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 4484.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332-1337. Monumenta Vaticana Slovaciae*. Tomus I. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme; Trnavská univerzita v Trnave, 2008, s. 232. ISBN 978-80-8082-186-9.
- Schematismus slovenských katolíckych diecéz*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1978, s. 70.
- Schematismus venerabilis cleri administrationis apostolicae Tyrnaviensis*. Trnava, 1927. s. 110.
- Súpis pamiatok na Slovensku*. Zv. 3, R-Ž. Bratislava : Obzor, 1969. s. 457.
- ŠŮLE, Peter, ŠŮLE, Peter ml. *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Lučenec : PS-LINE, 2005, s. 51. ISBN 80-969388-8-6.
- TÁBOROVÁ, Nora. *Závod, okr. Senica*, 1963, 9 s., Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 2251, s. 1-3.
- TROCHTA, Jozef. *Zoznam fár na Slovensku I. Bratislavská stolica*. 1965. Rukopis, s. 73-78.
- VARSÍK, Branislav. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava : Veda, 1984. s. 256.
- VKPŠO, Archív PÚ SR Bratislava, Pamiatkové orgány na Slovensku v rokoch 1919 – 1951, Vládny komisariát pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku, Dodatky, inv. č. 612, Št. ref. ÚP 943/1923; inv. č. 3441, IV.1942, 16.000/42; inv. č. 3456, V. 1942, 16.567/42.
- VLKOVÁ, Oľga, Fotografia z roku 1960: *Kostol r. k. na cintoríne Závod okres Senica*, Archív PÚ SR, Zbierka negatívov, sign. 10608/1.
- VRABLEC, Peter. *História obce Závod 1450 – 2000*. Senica, 2000, s. 9, 12, 18, 24. ISBN 80-900559-3-1.
- VRABLEC, Peter. *História Závodu vo svetle prameňov a spomienok* [online] [cit. 2014- 08-27]. Dostupné na internete: <<http://www.obeczavod.sk/o-obci-2/o-obci/>>.

Dušan Jurkovič a Čičmany

ZUZANA ŠTANCELOVÁ

Architekt Dušan Jurkovič sa spája s obcou Čičmany v súvislosti s obnovou jej dolného konca po požiari v roku 1921. Mnohí návštevníci považujú túto časť, dnes chránenú ako Pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry Čičmany, za Jurkovičovo dielo. Odborná verejnosť ju často vníma s dešpektom, pretože nová výstavba sa realizovala podľa spracovaných typových projektov, a teda nie je typickou ukážkou ľudového staviteľstva. Hoci Dušan Jurkovič participoval na znovuvýstavbe vyhorených Čičmian, je zavádzajúce označovať ho za tvorca alebo hlavného riešiteľa novej koncepcie výstavby.

Prítomnosť Dušana Jurkoviča v Čičmanoch siaha už na koniec 19. storočia. Z tohto obdobia pochádzajú najstaršie fotografie ľudovej architektúry Čičmian, datované rokom

Usadlosť Staré Holianovce – fotografia z roku 1893, autor Dušan Jurkovič. Zdroj: Album fotografií ľudového staviteľstva v Čičmanoch, uložený na Obecnom úrade Čičmany.

tifikovať spomínané fotografie a začleniť ich do časového rámca. Je možné, že boli vyhotovené v rámci jeho terénneho výskumu, ktorý absolvoval počas pôsobenia v architektonickom ateliéri Michala Urbánka vo Vsetíne.² Centrom jeho záujmu sa stala zrubová architektúra karpatskej oblasti zasahujúca aj na severozápadné Slovensko (v tom období časť horného Uhorska) a pri tejto príležitosti mohol navštíviť aj Čičmany.

Čičmany boli na konci 19. storočia sídlom so zachovaným archaickým spôsobom bývania a hospodárenia. Ešte v tomto období bolo možné nájsť rodiny žijúce v tzv. *zádruhe*. Bola to forma rodinného spoločenstva – veľkorodiny, v ktorej sa podľa dedičského práva majetok rodiny nedelil a rozšírená rodina spoločne hospodárila a bývala. Rozšírené rodiny tak mali v priemere okolo 10 členov (vyskytla sa aj rodina so 40 členmi, ale išlo skôr o výnimku). Charakter spôsobu bývania veľkorodiny si vyžiadala ďalšie obytné priestory v dome slúžiace na prespávanie jej členov. Obytné domy si zachovali typické usporiadanie miestností na prízemí, pričom v podkroví boli vytvorené ďalšie komory. Na tomto mieste je

Čičmianske gazdovstvo na Národopisnej výstave československej v roku 1895. Foto: Archív PÚ SR.

1893.¹ Fotografie nie sú signované, avšak na základe ich publikovania v diele *Práce lidu našeho* z roku 1905 prisudzujeme ich autorstvo Dušanovi Jurkovičovi. V dostupnej literatúre sa spája jeho prvá návšteva Čičmian s rokom 1894 v súvislosti s prípravou Národopisnej výstavy československej. Až ďalším archívnym výskumom bude možné jednoznačne iden-

dôležité podotknúť, že existencia zádruchy v Čičmanoch sa v začiatkoch etnografického výskumu a v čase Jurkovičovho bádania preceňovala. Často bola zamieňaná s ďalšou formou bývania v Čičmanoch tzv. spoločníkov. Jednotlivé rodiny – spoločníci nemali možnosť sa rezidenčne osamostatniť a boli tak nútené zotrvať v spoločnom obydľí s ďalšími rodi-

nami. Aj v tomto prípade sa nepristupovalo k dispozičnej či funkčnej úprave prízemných miestností.³

Vďaka spomínaným rodinným formám, hospodárskemu a sociálnemu postaveniu stavebníkov bolo možné nájsť v Čičmanoch stavby rôznych vývojových etáp a foriem, od jednoduchých prízemných s valbovou strechou, cez štítové s polvalbou, alebo so vsadenou pavlačou až po poschodový dom. V tradičnom dispozičnom riešení s aditívne radenými priestormi – izba, pitvor, komora sa udržiavala čierna izba s voľne unikajúcim dymom. Izba bývala jedinou vykurovanou a celodenne využívanou miestnosťou. Bohatosť a pestrosť miestneho staviteľstva bola ešte znásobená vonkajšou ornamentálnou výzdobou zrubových stien.

távajúca z obytného domu, maštale a včelína. Pre vierohodné ilustrovanie života v zádruhe bol dom po celý čas trvania výstavy obývaný rodinou z Čičmian, ktorú Dušan Jurkovič načierno previedol cez uhorskú hranicu.⁶

K národopisnej výstave bola vydaná rovnomenná monografia s Jurkovičovým článkom o *Slovenském gazdovství ze stolice Trenčanské*. Štúdiá o spôsobe života *zádruchy* v Čičmanoch po prvýkrát predstavila túto obec ako etnografickú lokalitu hodnú ďalšieho výskumu. Jej následkom sa Čičmany stali vyhľadávaným miestom odbornej i laickej verejnosti. Zjednodušene môžeme povedať, že vďaka popularizácii Čičmian Dušanom Jurkovičom bola zdokumentovaná ich hmotná a duchovná kultúra.⁷

Hoci nemáme doklad o ďalších pobytoch Dušana Jurkovi-

Zastavovací plán, ktorý musel rešpektovať novú parceláciu pohoreniska z roku 1922. Zdroj: Archív PÚ SR.

Dušan Jurkovič na začiatku 90. rokov 19. storočia pôsobil u architekta Michala Urbánka vo Vsetíne. Jeho architektonický ateliér sa podieľal na prípravách národopisných výstav, ktorých vrcholom sa stala Národopisná výstava československá v Prahe v roku 1895. Samotný Dušan Jurkovič bol na podnet profesora Jana Koulu poverený pražským prípravným výborom pripraviť ukážku čičmianskej zádruchy.⁴

Z tohto dôvodu v zime roku 1894 cestoval do Čičmian. Šesť dní študoval čičmiansky dom, jeho konštrukciu, umeleckoremeselné prvky a spojitosť so *zádruchou*, „malebného, útulného, nejstaršího prístreší slovenského“.⁵ Na výstavu a zdokumentovanie charakteristickej architektúry bol vybraný poschodový tzv. Joklov dom s hospodárskymi stavbami situovaný na hornom konci obce. Na základe jeho zameralia bola na Národopisnej výstave československej v roku 1895 prezentovaná kópia čičmianskeho gazdovstva pozos-

ča v Čičmanoch, z listu hlavného slúžneho zo dňa 12. 10. 1921 adresovaného Ministerstvu pre správu Slovenska vyplýva, že sa v Čičmanoch zdržiaval pravidelnejšie (uvádzaný ako milovník ľudového umenia čičmianskeho a častejší návštevník obce).⁸ Obsahom predmetného listu, ktorý bol zaslaný na vedomie aj Dušanovi Jurkovičovi, je správa o vyhorení dolného konca Čičmian 8. 10. 1921 s prosbou o finančnú pomoc. Požiarom bolo zničených 49 domov s hospodárskymi stavbami, čo predstavovalo menšiu polovicu obce. Vzhľadom na pretrvávajúcu formu bývania spoločníkov bolo až 500 poškodených osôb, a teda o podporu sa uchádzalo viac žiadateľov ako bolo zhorených obytných domov.⁹

Dušan Jurkovič v tomto období figuroval v čele Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku a bolo prirodzené, že ho zaujímal ďalší osud Čičmian. Vládny komisariát sa ihneď zaoberal návrhom na spracovanie predpisov a plá-

nov nových stavieb, napokon z dôvodu chýbajúceho technického personálu musel od tejto vízie upustiť.

Vo februári 1922 navštívila Dušana Jurkoviča deputácia z Čičmian (miestny učiteľ a dvaja Čičmanci) s prosbou, aby sa ujal pomoci obyvateľom obce. Dušan Jurkovič neskôr napísal: *Dal jsem slib, že se ich ujmete a vystavíme nové Čičmany, pohádkově krásné, slovenské, ale také bezpečnější, zdravé, plné jasu, světla a vzduchu.*¹⁰

Dušan Jurkovič vnímal novú výstavbu Čičmian ako architektonický projekt, model vidieckeho moderného sídla,

Stavba Radenovho domu v roku 1924. Foto: Archív PÚ SR.

ktorý by do budúcnosti bol príkladom pre ostatné obce v súvislosti s ich premenou a so zaníkaním tradičných ľudových foriem. Jeho snahou bolo pri architektonických návrhoch zohľadniť moderné požiadavky kladené na kultúru bývania v 1. tretine 20. storočia, ale zároveň rešpektovať miestnu stavebnú tradíciu. S touto víziou predstúpil aj pred ministerskú radu, ktorá na jar 1922 poskytla poškodeným Čičmanom podporu v núdzi ako aj dodanie dreva s podmienkou, že sa bude stavať v miestnom slohu.¹¹ Je zaujímavé, že udelená podpora nebola viazaná prítomnosťou kontrolného orgánu pri novej výstavbe a ani Vládny komisariát nebol úradne prizvaný participovať na obnove Čičmian. To sa následne odzrkadlilo v polovici roka 1922, keď sa Vládny komisariát prostredníctvom listu miestneho učiteľa Alojza Rášila dozvedel, že sa začalo s výstavbou domov, ktoré „priamo znesvárujú osadu a kraj“. Prvou znovuvybudovanou stavbou bol hostinec s plechovou strechou patriaci židovskému obchodníkovi Glázelovi, ktorý vyhorenú murovanú stavbu opravil a nadvstavil o jedno poschodie.¹²

Vládny komisariát v tomto období prechádzal reorganizáciou a časť jeho kompetencií prešla na novovzniknutý Referát na ochranu pamiatok na Slovensku. Z Dušana Jurkoviča sa stal úradník osvetového oddelenia Referátu Ministerstva školstva a národnej osvety, no napokon na konci roka 1922 z úradu definitívne odchádza.¹³ Vedenie Referátu ako aj akciu obnovy Čičmian prevzal Jan Hofman.

S Čičmanmi měl jsem nejen z dávne lásky, nýbrž i podle

*posledného slibu, své plány. Shoda náhodilých okolností brala se inými cestami a plány tyto znemožnila, napísal neskôr Jurkovič.*¹⁴

Tieto slová vyplynuli pravdepodobne nielen z degradovania jeho pracovného statusu, ale i zo samotnej rozporuplnej výstavby Čičmian. Keď referát začal úradne konať a dohliadať vo veci obnovy Čičmian, bolo už pohorenisko štátnym geometrom nanovo preparcelované a kopali sa základy nových stavieb. Charakteristická črta nepravidelnej rozptýlenej zástavby bola nahradená ulicovou so situovaním objektov kolmo na uličnú čiaru. Stavebníci, ktorých väčšina bývala pred požiarom s ďalšími spoločníkmi v jednom dome, využila možnosť sa rezidenčne osamostatniť a žiadali geometra, aby vyhovel ich požiadavke pri novej parcelácii. Z toho dôvodu na mieste pôvodných 49 domov sa napokon postavilo vyše 70.¹⁵

Referát musel akceptovať daný stav a mal možnosť ovplyvniť už len typ novostavieb a korigovať úpravy do tej doby realizovaných objektov.

V júli 1922 bola vyhotovená technická správa o stave vyhoretých Čičmian, v ktorej jej autor František Faulhammer popísal skutkový stav pohoreniska a zároveň urgoval spracovanie plánov nových domov. Dňa 27. 8. 1922 bol priamo na mieste spísaný protokol o stavebných podmienkach výstavby Čičmian, na dodržiavanie ktorého malo dohliadať vytvorené Pomocné komité pre pohorelco, aby nedošlo k zneužitiu štátnej subvencie. Protokol hovoril len o všeobecných podmienkach

výstavby. Stavby sa mali umiestniť podľa situačného plánu vypracovaného na základe parcelačného plánu od Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku a postaviť z dreva so šindľovou krytinou v spôsobe a podobe obvyklej v Čičmanoch. Stavebník musel dodržať protokol, lebo v opačnom prípade nemal nárok na bezplatné udelenie dreva.¹⁶ Následne dal Referát na ochranu pamiatok vypracovať u architekta Jindřicha Merganca plány základných typových projektov nových usadlostí. Dušan Jurkovič už v tejto etape obnovy figuroval len ako konzultant referátu a ako znalec drevenej architektúry posudzoval vypracované plány na typové domy, ku ktorým poskytol fotografický materiál zo starých Čičmian.

Na začiatku roka 1923 boli spracované tri typové plány domov:

I. typ – najmenší, s najjednoduchším pôdorysom pri najmenšej spotrebe materiálu. Šírka obývanej časti má 5 m, dĺžka 12,5 m. Celý objekt, i s pristavanou koniarňou, malou stodolou a holohumnicou má dĺžku 23 m.

II. typ – rozmery obývanej časti 6x12 m. Na poschodí sú tri komory, v štíte pavlač. Hospodárske stavby sú umiestnené zvlášť.

III. typ – veľký, rozmery obývanej časti 6 x 12 m. Na poschodí má okrem jednej komory ešte obývaciu izbu a po jednej strane prebiehajúcu pavlač podobne ako aj na štítovej strane.

Okrem typových plánov boli spracované aj plány samostatne stojacich hospodárskych budov.

Riadená výstavba domov podľa typových plánov zo strany Referátu sa teda usmerňovala až od roku 1924 (v roku 1923 sa práce pozastavili, pretože štátny technik vypočítal zásobu dreva len na krovy a bolo nutné čakať na ďalšiu dotáciu).

Dozorom bol poverený vtedajší študent architektúry František Faulhammer, od ktorého sa dozvedáme priebeh prác. Realizácii prác od roku 1924 muselo predchádzať stavebné povolenie, v ktorom sa stavebník zaviazal rešpektovať pri realizácii stavby ním určený typ domu, prípadne typ hospodárskej stavby a stavebnú čiaru podľa zadávacích plánov.¹⁷

Z troch typových plánov si stavebníci vybrali najmä stredný typ domu s pavlačou, menej rozšírený bol najmenší typ domu. Z poschodových domov boli zrealizované tri. Je zaujímavé, že práve najmenší typ domu sa nikdy nezrealizoval presne podľa typového plánu, ale s rôznymi úpravami štítu alebo okien. Práve na tomto type sa objavujú prvky, ktoré poukazujú na prínos opätovnej výstavby Čičmian. Aplikáciou vzorov zo starších, dnes už zaniknutých usadlostí sa naďalej prezentujú možnosti výzdobného stvárnenia pôvodných domov. Príkladom je dom č. 81, ktorý na štít prevzal mriežkovú výzdobu z domu na hornom konci alebo polvalba na dome č. 79. Na druhej strane sa objavujú i nové prvky – vytýčením ulíc kolmo na hlavnú cestu a situovaním štítov do ulíc sa riešila svahovitosť terénu pri stavbách vymurovaním vysokej podmurovky, ktorá bola využitá na hospodárske zázemie. V pozdĺžnej dvorovej časti domu sa zároveň objavil gánok so zábradlím kopírujúci typické pavlačové zábradlia na poschodových domoch a prízemných s pavlačou v štíte. Po dostavbe všetkých objektov bola vyhlásená súťaž o najkrajšie vymalovaný dom ako podnet k návratu tradičnej vonkajšej výzdoby. Nová výzdoba však nenadviazala na pôvodnú, keďže v období pred požiarom bola na ústupe a zrubu sa väčšinou bielili. Hovoríme teda o ďalšej fáze ornamentálnej výzdoby, ktorá je riešená

Hlavná ulica s radovou zástavbou po obnove dolného konca. Zdroj: Album fotografií ľudového staviteľstva v Čičmanoch, uložený na Obecnom úrade Čičmany.

ako pásová bez rešpektovania pôvodnej formy umiestňovania a výberu ornamentálnych vzorov.

Výstavba dolného konca Čičmian bol ukončená v roku 1928. Jej priebeh komplikovali samotní stavebníci spočiatku živelnou výstavbou svojich domov na novovzniknutých parcelách a neskôr časťmi žiadosťami o zmeny alebo odchýlky od zastavovania parcel a typových plánov.

Myslím si, že pre Referát na ochranu pamiatok a aj pre samotného Dušana Jurkoviča bolo najväčším sklamaním pri obnove Čičmian prístup stavebníkov k výstavbe viazanej na

zachovanie stavebnej tradície. Už v začiatkoch obnovy písal František Faulhammer o nezáujme obyvateľov kooperovať v danej veci s úradmi.¹⁸

Dušan Jurkovič sa teda pri obnove Čičmian objavuje len v jej začiatkoch, pomáha Čičmancom získať finančnú podporu a vytvára koncepciu výstavby so zachovaním miestneho stavebného rázu. Aj keď výsledok nedopadol podľa jeho predstáv, akcia výstavby dolného konca Čičmian poukázala na potrebu chrániť a zachovať ľudovú architektúru in situ pre budúce generácie aj prostredníctvom pamiatkovej inštitúcie. ■

¹ Fotografie sú súčasťou Albumu fotografií ľudového staviteľstva v Čičmanoch, uloženého na Obecnom úrade v Čičmanoch.

² BOŘUTOVÁ, Dana. *Architekt Dušan Jurkovič*. Bratislava : Slovart, 2010. s. 22. ISBN 978-80-8085-665-6.

³ Spoločníci si medzi sebou rozdelili kúty izby a jednotlivé komory na prízemí a v podkrovi domu. Pec, sporák, či stôl bol poväčšine spoločným majetkom, podobne ako vstupný pitvor. Viac o spoločníkoch pozri práce Sone Švecovej, ktorá sa problematikou spoločníkov zaoberala.

⁴ BOŘUTOVÁ, Dana, ref. 2, s. 25.

⁵ ŽÁKAVEC, František. *Dílo Dušana Jurkoviče*. Praha, 1929, s. 28.

⁶ BOŘUTOVÁ, Dana, ref. 2, s. 25.

⁷ Ako píše Jozef Holuby v článku O mojich stykoch s Čechmi v období predvojnovom: „Do jeho príchodu do Čičmian sme ani dobre nevedeli o tom, že takého mena dedina jestvuje na Slovensku. Až náš Jurkovič nám na ňu posvietil a teraz putujú k nej umelci.“ In HOLUBY, Jozef Ludovít. *Rozpomienky*. Bratislava : SVKL, 1965. 224 s.

⁸ Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 828.

⁹ Pod jedným popisným číslom domu figuruje v zozname o podporu presnejšie 110 žiadateľov na 47 požiarom zničených domov. In MUNKOVÁ, Edita (ed.) a kol. *Čičmany*. Martin : Osveta; Považské múzeum v Žiline, 1992, s. 127. ISBN 80-217-0374-1.

¹⁰ ŽÁKAVEC, František, ref. 5, s. 124.

¹¹ Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 828.

¹² Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 828.

¹³ OROSOVÁ, Martina. Dušan Jurkovič ako pamiatkar (1919 - 1923). In *Architektúra nás spája*. Skalica : Mestský úrad, 2014, s. 45. ISBN 978-80-971570-7-4.

¹⁴ ŽÁKAVEC, František, ref. 5, s. 125.

¹⁵ Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 828.

¹⁶ Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 828.

¹⁷ MV SR ŠABY PŽ, f. ONÚČ, stavebné povolenia z roku 1924.

¹⁸ Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 828.

Pamiatkovo chránené vexilá, alebo zástavy zo zoznamu

LUKÁŠ SVĚCHOTA

Pátranie po historických zástavách zachovaných na území dnešného Slovenska môže mať viacero podôb. Okrem komunikácie s jednotlivými múzeami, či *potencionálnymi* vlastníkmi je nutnosť hľadať a využívať dostupné databázy zachytávajúce v svojich záznamoch zmienky o vexilologických predmetoch. Jednou z nich je aj Ústredný zoznam pamiatkového fondu, skrátene ÚZPF, ktorý v svojich registroch eviduje jednotlivé pamiatkové objekty a pamiatkovo chránené územné celky. Vďaka ochotnej pomoci kolegyne z referátu výtvarných a umeleckoremeselných pamiatok Pamiatkového úradu Slovenskej republiky Mgr. Barbory Kosovej sa podarilo vytvoriť krátky výpis celkovo 26 vexilologických predmetov zaradených medzi hnutelné pamiatky. V zozname pamiatkovo chránených vexíl sa nachádzal súbor historických cirkevných a cechových zástav, jedna rodová pohrebná a jedna bojová zástava. Tento komplex vybraných vexilologických predmetov bol podrobený vexilologickému drobnohľadu s cieľom priblížiť a charakterizovať jednotlivé skupiny zástav, resp. charakterizovať konkrétne zástavy.

Na úvod je nutné sa aspoň rámcovo oboznámiť s metodologickým a terminologickým zázemím vexilológie, postupmi a názvoslovím používaným pri identifikácii a opise vexilologických predmetov.¹

Pod pojmom zástava rozumieme vexilologický predmet tvorený látkovým listom neurčeného tvaru s náležitou kombináciou farieb i znamení. List zástavy bol za pomoci textilného rukávu, klincov či kovových očiek pevne prichytený k zástavovej žrdi, ktorá je považovaná za nedielnu súčasť zástavy. Žrd' bývala zhotovená prevažne z dreva a mohla byť jedno-, dvoj- i viacdielna. Hornú časť zakončoval hrot – kopija, no je možné sa stretnúť aj s krížom, makovicou, či iným plastickým znamením. Dolný koniec sa nazýval päťka. Pri nosení zástavy bývala päťka vsunutá do koženej tulajky, upevnenej buď na opasku zástavonosiča, alebo na závese strmeňov sedla jazdca. Následne bývala zástava prichytená o zástavonosičský remeň nosený poza plece na spôsob šerpy. Zástavník nosil zástavu ceremoniálne kolmo či šikmo pred sebou tak, aby bol list zástavy napnutý a symboly na nej viditeľné.²

Pomerne častým javom, ktorý sa môže vyskytovať na žrdiach historických zástav, sú ozdobné klince. Ich hlavičky

avers

1. Cirkevná zástava z Kostola sv. Vavrinca v Beluži. Foto: archív autora.

revers

boli spracované do podoby plochého poľa v tvare kruhu, štvorlístka alebo štítu. Na nich boli vygravírované mená zástavovej družiny. Išlo prevažne o významných členov daného spoločenstva – mesta, cechu, spolku atď., mecenášov, patrónov či matky zástavy. Z nášho terénneho výskumu máme doložený prípad, keď takýchto klincov bolo na žrdi pribitých 165 kusov.³ Rozdielna dôležitosť jednotlivých osôb

bola jasná na prvý pohľad a to z veľkosti, či stupňa zdobenia hlavičky klinca.

Zástava nemá na rozdiel od vlajky stanovený pomer strán listu. Vývojové typy zástav majú svoje osobitné historické názvy, ako rímske vexillum, labarum, gonfanon, guidon, koronet alebo koruhva,⁴ ktoré je možné ďalej deliť.

Dvojrzmerné látkové telo zástavy nazývame list. Obvykle má obdĺžnikový tvar, no existujú aj objekty iných tvarov, majúce svoje vlastné pomenovanie ako štvorec, plameň, dvoj- trojplameň, plamenec, dvoj- trojplamenec, fábor, lastovičí chvost, trojčipy lastovičí chvost, zaoblený list a podobne.

List rozdeľujeme na jednotlivé časti: časť žrdovú, strednú, vlajúcu, hornú a dolnú. Následne rozoznávame aj jednotlivé

okraje: žrdový, horný, dolný a vlajúci. Styčnú plochu horného okraja listu a žrde nazývame horným rohom, obdobne styčnú plochu dolného okraja nazývame dolným rohom. Protiahlé plochy k rohom označujeme ako horný a dolný cíp. Niekedy býva list zástavy zdobený po okrajoch strapcami a pri hornom rohu na čelke bývajú upevnené zástavové stuhy a šnúry.⁵

Útvary zaberajúce plochu na liste vexila nazývame polia. Pole môže v prípade jednofarebného vexila pokrývať celú plochu listu. V prípade väčšieho počtu polí je látkový list rozdelený na plochy rôznych tvarov, ktoré sa popisujú.⁶

V rámci vytvoreného výpisu z ÚZPF sme sa zamerali na zástavy vyhotovené do roku 1900. Najstaršie vexilum zo zoznamu pochádza z roku 1635 a najmladšie z roku 1876. Jednotlivé popísané vexilá sme volili tak, aby čo najilustratívnejšie reprezentovali a zastupovali danú skupinu vexilologických predmetov. Prevažnú väčšinu zástav na našom zo-

v štátnej sfére fungovania Rímskej ríše. Spočiatku slúžilo ako osobná štandarda cisára Konštantína Veľkého, ktorý ho mal prvýkrát použiť v roku 312. Na labarum bolo teda možné umiestniť zreteľnejšiu podobu cisára, respektíve spolucisárov, neskôr Kristov monogram i podoby jednotlivých blahorečených a svätých. Labarum je možné považovať za najstarší typ zástavy prezentujúci spolupatričnosť ku kresťanskej viere.

Textília labara bola podobne ako v prípade rímskeho vexilla upevnená na pomocné rahno, ktoré bolo následne prichytené o žrd'. Zástavový list má mierny obdĺžnikový tvar, pričom výšku má väčšiu než šírku. V prípade najväčších kusov rozmery jednotlivých strán ani nedosahujú trištvrtmetrovú hranicu. Ak to rozmery zástavy dovolili, v hornej časti priliehajúcej k pomocnému rahnu sa mohol vyskytnúť nápis s vročením na spôsob skrátenej modlitby, pod ním v strednej časti boli umiestnené obojstranné maľby zobrazujúce

avers

revers

2. Cirkevná procesiová koruhva z r. k. farnosti v Spišských Vlachoch. Foto: archív autora.

zname tvoria procesiové cirkevné zástavy. Ako cechové boli zaevidované tri zástavy, nasledované pohrebnou zástavou rodu Ottlíkovcov a bojovou zástavou Štefana I. Koháryho.

Cirkevné procesiové zástavy slúžili a slúžia k rituálnemu prejavu nábožnosti nereformovaných kresťanských cirkví, nachádzajúc svoje uplatnenie hlavne počas vybraných sviatkov.

Korene cirkevných zástav môžeme hľadať v prvých desaťročiach 4. storočia nášho letopočtu. V tomto období sa objavil nový typ vexilologického predmetu – labarum. Podoba labara vychádzala z rímskeho vexilla, oproti ktorému však bola plocha látkového listu značne zväčšená. Jeho použitie úzko súviselo s prijatím a etablovaním kresťanstva

Krista, Pannu Máriu, biblický výjav, či jednotlivého svätca alebo sväticu. Aj napriek relatívne malým rozmerom bola obojstranná maľba do korpusu väčšinou vsitá, takže tkanina zástavy neslúžila za podkladovú vrstvu pre maľbu. Látkový list bol vo veľúcej časti rozdelený na tri až štyri cípy, ktoré siahali do 1/3 až polovice listu. Telo labara bývalo olemované strapcami a cípy zakončovali uzlové strapce slúžiace na napínanie zástavového listu.

V nami sledovanom extrakte z ÚZPF možno za cirkevné labará považovať zástavy pochádzajúce z obce Beluj z r. k. Kostola sv. Vavrinca. Staršia dvojica zástav bola datovaná do roku 1841. Mladšie pochádzajú z roku 1875. Staršie labará majú takmer identický, mierne obdĺžnikový list s rozmermi

40 x 32 cm, resp. 42 x 40 cm. Pozostáva z obdĺžnikového poľa v hornej časti priliehajúcho k pomocnému rahnu, kde sa nachádzali nápisy s vročením, a samotného tela zástav s centrálnou maľbou a listom rozdeleným na tri cípy vo vlajúcej časti. V prípade zástavy s číslom 3562 v Ústrednom zozname hnutelných pamiatok (HNKP) bol na averze nanosený nápis 18 S.(ANCTE). PETRE. O(RA) P(RO) N(OBIS) 41., pod ktorým sa nachádzala v zlatej porte lemovaná štylizovaná kresba sv.

3. Cechová zástava krajčirov z pravoslávneho Kostola Obetovania Panny Márie v Komárne. Foto: archív autora.

Petra so svojimi atribútmi. Reverz zástavy zachytával nápis s vročením 18 S S.(ANCTE): LAURENTI. O(RA) P(RO) N(OBIS) 41 a kresbu sv. Vavrinca s roštom a palmovou ratoľšťou. Zástava mala pravdepodobne zelenú farbu, ktorá pôsobením času a prostredia takmer úplne vybledla. List bol lemovaný zelenými strapcami, pričom uzlové strapce na koncoch vejúcich cípov sa nezachovali (obr. 1).

Zástava evidovaná pod číslom 3561 bola už na prvý pohľad sesterskou zástavou č. 3562. Rozdiel spočíval v jej zasvätení. Na averze hornej časti priliehajúcej k pomocnému rahnu umiestnili modlitbu s vročením v tvare 18 S.(ANCTE). JOAN(N)ES. BAP(TISTA). O(RA): P(RO): N(OBIS): 41. Pod nápisom sa nachádzal motív krštenia Ježiša Jánom Krstiteľom. Na reverze zástavy bol umiestnený nápis 18 S.(ANCTIS) S(IMA) TRINITAS M(AGNIFICUM) N(OMEN) 41 a pod ním výjav korunovacie Panny Márie.

Mladší pár zástav javí opäť známky spoločnej príbuznosti, o čom svedčia nielen identické rozmery 70 x 58 cm, ale aj celkové vyhotovenie. Obe pochádzajú z roku 1875, no

v ÚZPF bol pri zástave vedenej pod číslom 3559 v ústrednom zozname hnutelných pamiatok chybné uvedený rok 1871. Obe labará mali v hornej časti priliehajúcej k pomocnému rahnu obdĺžnikové pole majúce v súčasnosti vyblednutú svetlú farbu. Na ňom sa nachádzali nápisy v podobe modlitby a vročenie. Aj v tomto prípade centrálnu časť zaberali maľby. Zástavy boli pravdepodobne pôvodne zelenej farby, no pôsobením degradačných činiteľov sa v súčasnosti javia ako sivozelené. Vlajúce časti boli delené na štyri vlajúce cípy, pričom celé zástavy aj polia v hornej časti boli lemované strapcami. Zástava vedená pod číslom 3559 mala na strane averzu v hornom poli nápis 18 S.(ANCTE) EMERICI 75. pod ktorým sa nachádzala maľba s výjavom sv. Imricha. Reverzná strana obsahovala taktiež nápis a vročenie .18 S.(ANCTE) THOMAE 75. a obraz sv. Tomáša. Labarum zaevidované pod číslom 3560 nieslo na strane averzu nápis s vročením 18 S.(ANCTE) NICOLAEI 75 a pod ním v strednej časti zástavového listu obraz s výjavom sv. Mikuláša. Reverz obohatil nápis s vročením v podobe modlitby .18 S.(ANCTE) STEPHANE 75., pod ktorým bola maľba sv. Štefana kráľa, symbolicky odovzdávajúceho kráľovskú korunu Panne Márii s dieťaťom.

K cirkevným procesiovým zástavam radíme aj ďalší druh vexíl, a to procesiové cirkevné koruhvy. Cirkevné koruhvy svojim zovňajškom veľmi pripomínajú cirkevné procesiové labará. Zástavový list má obdĺžnikový tvar a látka bola upevnená na pomocné rahno. Najmarkantnejším rozdielom bola veľkosť zástavového listu, ktorého výška sa v prípade zachovaných zástav na území Slovenska pohybovala v rozmedzí od jeden a pol do dvoch metrov a šírka od jedného metra do jeden a pol metra. Najväčšie zástavy nemohli byť nesené jednou osobou, ale minimálne tromi. Hlavnému zástavnosičovi vypomáhali dvaja zástavníci s pomocnými žrdami. V prípade cirkevných procesiových koruhiev je možné identifikovať koruhvu s priečnym, resp. koruhvu s krížovým rahnom. Koruhva s priečnym rahnom je k žrdi pripevnená prostredníctvom šnúry vychádzajúcej z okrajov priečného rahna o háčik na žrdi. Koruhva s krížovým rahnom je upevnená za pomoci zdobeného vešiačika a opäť háčikom na žrdi. V prípade poškodenia pomocného rahna býva identifikácia značne sťažená.

V hornej časti priliehajúcej k pomocnému rahnu sa nachádzal nápis – modlitba s vročením. V prípade väčšieho zástavového korpusu mohol mať text podobu devízy umiestnenej nad centrálnou maľbou. V strednej časti zástavového listu sa nachádzala dvojstranná maľba, ktorá bývala do textílie zástavy vsítaná. Nebýva nezvyčajné, že z celej zástavy sa ako jediná zachovala práve ústredná maľba, keď ostatná tkanina podľahla času. Vlajúca časť bývala delená na cípy, pričom ich počet býval zväčša tri alebo štyri. V prípade rozsiahlejšieho zástavového korpusu bolo možné sa stretnúť aj s iným počtom. Iný počet sa nachádza aj na zástavách neodborne opravených, kde počet výbežkov kolísal a už na prvý pohľad nebola zachovaná ani proporcionalita jednotlivých cípov. Na okrajoch pomocného rahna sa mohli vyskytovať zástavové šnúry, ktoré pri nosení pomáhali udržiavať list v správnom smere a čitateľný.

Zástavu evidovanú pod číslom 10899 HNKP a pochádzajúcu z r. k. farnosti v Spišských Vlachoch môžeme považovať za cirkevnú procesiovú koruhvu. To, že nejde o labarum, určujú rozmery 109 x 104 cm. List bol upevnený na pomocnom rahne, na ktorom sa v strednej časti zachoval zdobený

vešiačik a na okrajoch zástavové šnúry zakončené uzlovými strapcami. Telo zástavy bolo zhotovené z bieleho brokátu a ozdobené motívmi obilia a viniča. Na liste bolo čiernou linkou vytvorené ozdobné štvorcové pole s rozšírenými rohmi a von vydutými stranami. V jeho strede umiestnili v zlato lemovanom mandľovom poli obraz sv. Jána Evanjelistu s kalichom a svojou animálnou podobou – orlom. Pod štvorcovým polom sa nachádzal kvadrilob s vpísaným H[ei]l[iger] Johannes b[itte] f[ür] u[ns]. Reverz sa niesol v obdobnom duchu, pričom v mandľovom poli sa nachádzal obraz Panny Márie s dieťaťom a do kvadrilobu bolo umiestnené prebodnuté srdce na gloriole. List bol v dolnej časti delený do troch klinovito zakončených cípov, pričom prostredný svojou dĺžkou presahoval krajné dva (obr. 2).

Cechové procesiové zástavy tvoria ďalšiu skupinu zástav, ktoré je možné vo vytvorenom sumári z ÚZPF jasne určiť. Cechové zástavy a ich používanie veľmi úzko súvisia so vzťahom organizácie cechov a cirkvi. Pre podobné znaky i použitie predpokladáme počiatky cechových zástav v cirkevných procesiových zástavách. Domnievame sa, že bratstvá a prvé cechy⁷ si spolu s ostatným obyvateľstvom pre svoje náboženské potreby a procesiové pochody vystačili s používaním k tomu určených cirkevných zástav. Vznik samotných cechových zástav chápeme ako prejav narastajúcej ekonomickej a spoločenskej moci cechov, priamo korešpondujúci so stávaním oltárov a budovaním vlastných kostolných lavíc.⁸

Vexilá používané cechmi a zachované na území Slovenska je možné rozdeliť z hľadiska typológie zástavových listov a spôsobu použitia. Na základe typológie zástavových listov rozoznávame štyri skupiny: koruhvy s priečnym, resp. krížovým rahnom, koruhvy s vlajúcim cípom, zástavy s lastovíčím chvostom a vexilá s obdĺžnikovým zástavovým listom. V prípade prvých štyroch ide o procesiové cechové zástavy. Posledná menovaná skupina predstavuje takzvané umrlčie plachty⁹ alebo smrtné rúcha.¹⁰

Vo výpise z ÚZPF je možné zachytiť dve cechové zástavy a jeden fragment v podobe olejomalieb. Obe zachované zástavy patrili krajčírskym cechom. Prvou bola zástava, ktorá pochádzala z pravoslávneho kostola Presvätej Bohorodičky v Komárne. Z doterajšieho výskumu môžeme povedať, že s ohľadom na pôvod ide v slovenských pomeroch o unikát. Zástavu sme identifikovali ako koruhvu s krížovým rahnom. Telo zástavy zhotovené z červeného brokátu a obrúbené strapcami, malo na výšku 171 cm a na šírku 112 cm. Datovaná bola do roku 1732. V hornej časti priliehajúcej k pomocnému rahnu sa na strane averzu nachádzal latinský nápis S.(ANCTE) MICHAEL ORA PRO NOBIS. Pod ním v stredovej časti bola umiestnená olejomalba. Zobrazovala sv. Michala Archanjela, stojaceho na roztvorených krajčírskych nožniciach, v zovretí ktorých sa nachádzal náprstok. Nožnice, v dolnej časti ktorých sa nachádzalo vročenie, sprevádzali dva strážiace zlaté levy. Obraz ďalej obsahoval texty písané v cyrilike vzťahujúce sa k personálnemu obsadeniu cechu. Na liste sa po stranách obrazu nachádzali dve polia. V poli na ľavej strane bol zo-

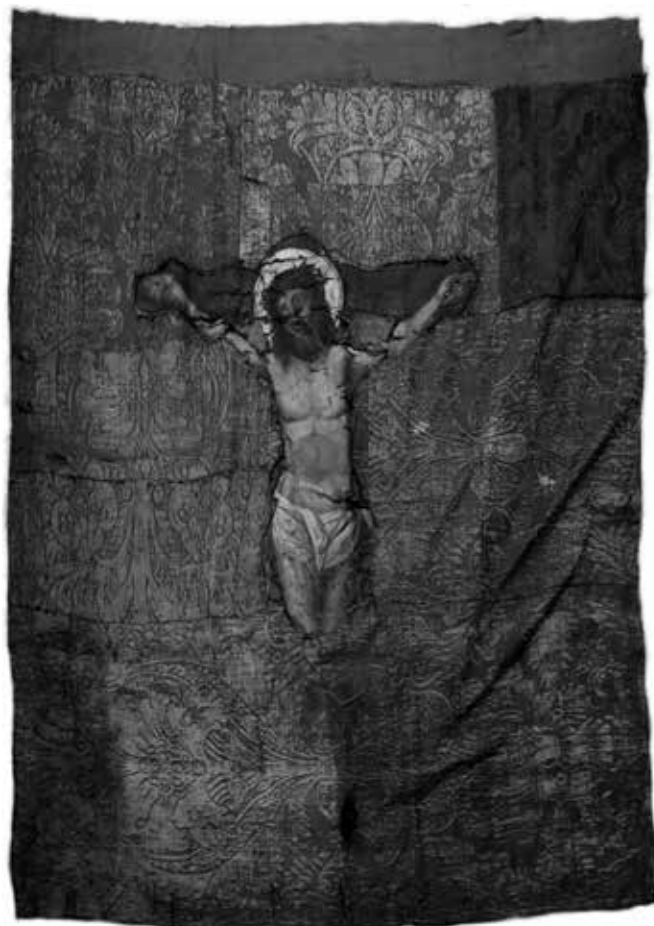
4. Zástava z Horných Ozoroviec na pamiatku Gregora Andreja z rodu Ottlíkovcov. Foto: archív autora.

brazený znak habsburskej monarchie a v pravom znak cechu krajčirov (obr. 3). Reverznú stranu vieme rekonštruovať len na základe opisu v ÚZHP, keďže počas našej návštevy nebolo možné zástavu vyňať z múzejnej skrine, v ktorej bola depónovaná a manipulovať s ňou. Na dôvažok sa dalo zistiť, že

avertz

reverz

5. Bojová zástava Štefana I. Koháryho. Foto: archív autora.

reverzná strana obsahovala v hornej časti nápis s modlitbou venovanou Panne Márii a pod ňou v centrálnej časti obraz madony s dieťaťom. Ten sprevádzali dve polia obsahujúce znak Uhorska a znak mesta Komárno. Vlajúca časť koruhvy bola delená na štyri cípy, ktoré zaberali celú druhú polovicu zástavového listu.

Spracovaním, použitím i motívmi sú si cechové koruhvy veľmi podobné s cirkevnými labarami, cirkevnými procesiovými koruhvami i koruhvami remeselníckych spolkov, čo vedie k chybnéj identifikácii a následnej zámene.

Pri vzájomnej komparácii je však badateľné, že cirkevné labará majú oproti cechovým koruhvám približne tretinové, resp. polovičné rozmery, list rozdelený obvykle na tri cípy a nenesú žiadnu cechovú symboliku.

Cirkevné koruhvy sú síce porovnateľných rozmerov, nachádzajú sa na nich malby s výjavmi svätých, no ako v prípade labár nenesú cechovú symboliku, či nápisy odkazujúce na cech.

Tretím prípadom, keď môže prísť k omylu a zámene, sú spomenuté spolkové koruhvy. Zobrazujú totiž obdobne remeselnícku symboliku i malby príslušných patrónov. Na nápisoch by sa však nemalo nachádzať označenie cech, ale spolok v príslušnom tvare či jazyku. Hornú hranicu vzniku cechových zástav ohraničuje rok 1872, keď vstúpil do platnosti zákonný článok VIII. z 22. februára 1872, tzv. priemyselný zákon a cechové organizácie zanikli.¹¹

Druhá zástava označená ako cechová, pochádzala z r. k. Kostola sv. Jakuba Staršieho z obce Štvrtek na Ostrove a mala HNKP číslo 1036. Charakterizovali sme ju ako typ zástavy s lastovičím chvostom a dávali rokom 1844. Na averze ve-

xila bola v strednej časti umiestnená štvorcová olejomalba so sv. Imrichom. Na reverze sa zase nachádzal obraz Svätej rodiny, nad hlavami ktorej bolo vpísané vročenie. Vlajúca časť zástavy bola rozdelená na dva cípy v tvare lastovičieho chvosta. Na hornom cípe sa zachoval uzlový strapec, ktorý slúžil na napínanie zástavového listu počas použitia. Jediný artefakt, ktorý slúžil na identifikáciu objektu ako cechovej zástavy, bolo zakončenie žrde, kde sa čnie plastika cechu krajčírov – otvorené nožnice.

Nasledujúce dve zástavy nemožno začleniť do žiadnej skupiny, pretože svojím zovňajškom i použitím sú jedinečné a nezaraditeľné k ostatným zástavam podchyteným v našom excerpte z ÚZPF.

V prvom rade sme sa venovali zástave s HNKP číslo 1981 pochádzajúcej z Horných Ozoroviec a v súčasnosti vlastenej a evidovanej pod inventárnym číslom H 7625 Trenčianskym múzeom v Trenčíne. Zástava je verejnosti prístupná v priestoroch expozície Trenčianskeho múzea na Trenčianskom hrade. Zástava bola datovaná do roku 1635 a má nezvyčajný tvar akoby polovičného lastovičieho chvosta, resp. pravouhlého lichobežníka. Po zreštaurovaní v roku 1995 bola šírka ramena zvierajúceho pravé uhly so základňami 90 cm, dlhšia základňa mala 233 cm a kratšia základňa 81 cm. Rameno spájajúce obe základne vo vlajúcej časti malo približne 173 cm.

Vexillum bolo zhotovené z ľanového plátna červenej farby, na pamiatku urodzeného pána Gregora Andreja z rodu Ottlíkovcov. Na strane, ktorú budeme považovať za avertz, sa v hornej časti nachádzal majuskulný latinský nápis:

VEXILU(M) CRUETU(M) EGREGII ANDREAE OTLIK DE
OZOROCZ / IUVENIS OPTIMAE SPEI AD AN(N)OS XXII NATI.
QVI MALITIA(M) SICA/ RIORO(RUM) PER REVEREN(DUM)
DO(MINUM) GEORG(IUM) IAKUSITH DE ORBOVA ET
C(ETERA) AD OCCU/PADA POSSES(SIONIS) : KOCHANOC
CU(M) EGREG(IO) NICOLAO CZMARKO DE KLOBUC(ICZ):
BONO/R(UM) SUOR(UM) PRAEFECTO. ET GABRIELE GO-
ROGH SERVITORO SPECIAL REMISSO/R(UM) IBIDEM
IN CURIA HAEREDITAR(IUM): KOCHANOVIC(Z): CIT-
RA OEMNOXA(M) PLOA/ MISERABIL(ITE)R 28 MARTII.
A(NNO): 1635 TRUCIDAT(US) OCCUBUIT. IN PERPETUA(M)
TAM / HOR(RIBILIS): FACINOR: MEMORIAM A D(OMINUS)
FRATRIB(US) MOESTISS(UM): APPES SUM.

Ten na ôsmich riadkoch popisuje okolnosti smrti spomínaného Gregora Andreja. Toho času 22-ročný, bol 28. marca 1635 prepadnutý na svojich majetkoch v Kochanovciach a úkladne zavraždený prísluhovačmi urodzeného pána Juraja Jakusiča z Orbovej, ktorý si na majetky v Kochanovciach robil nárok.

Pod nápisom v strednej časti zástavového listu sa nachádzal v kruhovom poli, vymedzenom smútočným vencom, starší variant erbu rodu Otlíkovicov.¹² Z venca sprevádzaného cherubínmi vyrastali po krajoch dve volúty. Na ne naviazané girlandy prechádzali pod spodnou časťou venca. Vlajúca časť bola posiatá grafickými prvkami v tvare plamienkov, tvoriacimi efekt hermelínu. Lemovka okraja niesla podobu perlovca. Na reverze zástavového listu bol zachytený a vo fragmentárnej podobe zachovaný výjav ukrižovaného Krista. Okolitú plochu posiatu plamienkami tvoriacimi efekt hermelínu lemoval perlovec (obr. 4).

Posledná zástava, ktorej budeme venovať pozornosť v našom článku bola zaevidovaná pod HNKP číslo 11861 ako bojová zástava Štefana I. Koháryho. V súčasnosti sa nachádza v kláštore benediktínov v Hronskom Beňadiku. Doba vzniku bola stanovená na prvú polovicu šesťdesiatych rokov sedemnásteho storočia. Údajne mala padnúť spolu so svojím majiteľom počas protitureckej výpravy, kde bol Štefan I. Koháry v priestore medzi Tlmačmi a Levicami 19. júla 1664 smrteľne zranený. Fragменты zástavy mali pozostalí na pamiatku tejto udalosti nechať prešíť do podoby, v akej sa zástava zachovala do dnešných dní.¹³ V súčasnosti má zástava obdĺžnikový list s výškou 155 cm a šírkou 145 cm. Domnievame sa však, že vzhľadom na obdobie vzniku i účel, mala pôvodne podobu listu s lastovičím chvostom, obdobne ako zástava František II. Rákócziho z roku 1706, ktorá sa dochovala v zbierkach Múzea mesta Bratislavy.¹⁴ Zástava Štefana I. Koháryho mala list červenej farby zhotovený z hodvábného brokátu. Na averze sa nachádzal v hornej časti v piatich riadkoch čiastočne zachovaný majuskulný latinský nápis: (MAG) NIFICVS DOMINVS STEPHANVS /(KOHARI) (HONORIVS) D(OMI)NVS ARCIVM CZABRAD ET (CETERA) /COMITATUS HONTENSIS SV(P)REM(US)/ PRESIDIORVM FVLEKET SZECZENYS/ CAPITANEVS ;, obsahujúci meno a hodnosti vlastníka zástavy. Pod ním sa nachádzal erb Štefana I. Koháryho. Z erbu sa však zachovalo len stvárnenie turnajovej prilby, prikrývadla a klenot bez štítového znamenia. Plochu listu posiateho plamienkami dekorovala zlatá lemovka. Torzo zástavy bolo pri rekonštrukcii podložené tkaninou so zlatou rastlinnou potlačou, ktorá, žiaľ, dominuje nad pôvodným vzorom. Pôvodná podoba reverzu zástavy sa zachovala ešte

v menšej miere. Na podkladovú tkaninu sa podarilo preniesť iba fragment zachytávajúci Krista na kríži (obr. 5).

Historické zástavy dozaista predstavujú materiál hodný pamiatkovej ochrany. Nielen pre svoje estetické kvality, ale aj pre historickú výpovednú hodnotu, ktorú nesú na svojich časom poznačených telách. Krehkosť materiálu, vek i nevhodné uskladnenie môžu za to, že z historickej zástavy sa často do súčasnosti nezachová nič. V lepšom prípade len stručný zápis, textilný fragment či olejomalba. Z tohto hľadiska snaha ich vlastníkov o takmer nulový kontakt vexil s vonkajším svetom a bádateľskou obcou vyznieva kontra-produktívne. Tvrdosť snaha o ich uchránenie by nemala brániť snahe po novom poznaní. Nepoznané sa vytrácajú zo svetla sveta, ale čo je horšie, miznú aj z povedomia ľudí. Ak máme šťastie, znenazdajky sa opäť objavajú.¹⁵ Ak nie, navždy strácame odkaz a kus umu našich predkov. Aj napriek všetkým limitujúcim faktorom vyplývajúcim z charakteru skúmaného predmetu i často komplikované vzťahy medzi vlastníckymi a bádateľskými, považujeme vexilologický výskum za nanajvýš žiaduci. Napomáha prehĺbenie aktuálnych znalostí, ktoré ako dŕfame, umožnia príslušníkom odbornej verejnosti (pracovníkom múzeí, galérií, ale i samotným pracovníkom PÚ SR) ľahšiu orientáciu v danej problematike a uľahčia identifikáciu a popis znovuobjavených historických vexil. Touto cestou sme sa snažili podeliť sa s čiastkovými výsledkami, nadobudnutými prácou v databázach Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. ■

¹ ČESÁK, Josef. Co je vexilologie. In *Vexilologie*, 1972, roč. 1, č. 1-3. s. 70.

² Ďalej pozri: ALEXY, Zdenko G. K problematike mestských vlajok a zástav na Slovensku. In *Slovenská archivistika*, 1986, č. 1, s. 111, alebo MUCHA, Ludvík, VALÁŠEK Stanislav. *Vlajky a znaky země světa*. Praha: GKP, 1987, s. 4.

³ Uvedené ozdobné klince sa nachádzajú na zástave Katolíckeho tovarišského spolku, ktorá je súčasťou zbierok NBS Múzeum mincí a medailí v Kremnici a má signatúru 100/04.

⁴ VRTEL, Ladislav. Symboly vo vetre vejuce. Zástavy znamením cti a hrdinstva. In *Historická revue*, 1992, roč. 3, č. 1, s. 25.

⁵ FRAJDL, Jiří, ZÁLABSKÝ, Jozef. *Vexilologie*. Seč: Pedagogická fakulta Hradec Králové, Ústřední politická škola SSM Seč, 1989, s. 90.

⁶ ZUBEREC, Vladimír. Zástavy v zbierkach Slovenského národného múzea. In MATOUŠEK, Branislav (ed.). *Zborník Slovenského národného múzea – História*. Bratislava: Bratislavské tlačiarne, 1993, s. 380.

⁷ DUDEKOVÁ, Andrea. Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti [online]. Dostupné na internete < <http://www.dejiny.sk/eknihy/gd.htm> >.

⁸ SVĚCHOTA, Lukáš. *Cechové zástavy z územia Slovenska*: diplomová práca. Bratislava: FiFUK – Katedra archívniectva a PVH, 2009, s. 45.

⁹ HOUDEK, Ivan. *Cechovníctvo na Slovensku*. Martin: Muzeálna slovenská spoločnosť, 1943, s. 102.

¹⁰ KUFČÁK, Emil, POVAŽANOVÁ, Valéria. Pamiatky cechových remesiel z Liptova. In KUFČÁK, Miroslav (ed.). *Liptov 7: vlastivedný zborník*. Martin: Osveta, 1983, s. 129.

¹¹ Blížšie k cechovým zástavam pozri SVĚCHOTA, Lukáš. Typológia cechových zástav z územia Slovenska. In *Vexilologie*, 2014, roč. 42, č. 173, s. 3391-3396.

¹² FEDERMAYER, Frederik. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica*. Bratislava: Hajko & Hajková, 2000, s. 172. ISBN 80-88700-48-5.

¹³ REŤKOVSKÁ, Adriana. Bojová zástava Štefana I. Koháryho z Hronského Beňadiku. In *Stredné Slovensko*: zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, 2007, č. 11, s. 61-68.

¹⁴ Pre porovnanie pozri SOMOGYI, Győző. *Hungarian military flags, Magyar hadizászlók*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2014, s. 21-32. ISBN: 9789633275795.

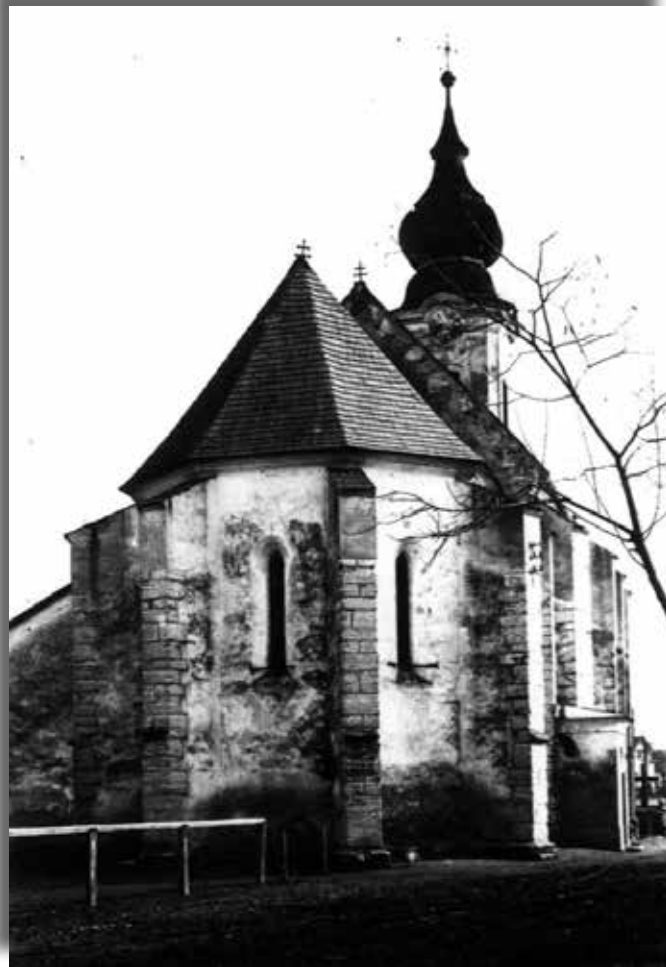
¹⁵ MARKO, Juraj, MUNKOVÁ, Mária (ed.). Jedinečná udalosť v obci Gajary – objavené dedičstvo. In *Rybársky občasník pre všetkých rybárov*, 2014, roč. 1, s. 1-24.

Obnovy Kostola sv. Jakuba v Želiezovciach v rokoch 1884 - 1952

PETER BUDAY

Rímskokatolícky farský kostol v Želiezovciach zaujal odborníkov už v závere 19. storočia. Ich pozornosť upútali najmä rímsky sarkofág vo funkcii oltárnej menzy a stredoveké fresky vo svätyni. V porovnaní s dlhodobým záujmom o tieto, nesporne vzácne, detaily sa samotnej architektúre venovali len minimálne, mladším etapám vôbec. Práve tie sa však výrazne odrazili na vzhľade kostola, či už šlo o regotizáciu, alebo rozsiahlu prestavbu nasledujúcu po deštrukcii lode koncom druhej svetovej vojny. Starobylosť pamiatky vyzdvihli už uhorské topografie 18. storočia.¹ Viac konkrétností vo vzťahu k jej založeniu prinášajú vizitačné protokoly. Počnúc zápisnicou kanonickej vizitácie uskutočnenej v roku 1731 sa ich pisatelia pravidelne vracali k príslušným statiam od Antonia Bonfiniho. Podľa humanistu činného koncom 15. storočia na dvore Mateja Korvína, stavbu fundoval palatín Atha. Ten v roku 1081 pozval kráľa Šalamúna na slávnosť vysvätenia sakrálneho objektu na svojom majetku.²

Stavba sa do širšieho povedomia dostala prostredníctvom Teodora Botku, ktorý ju datoval do 14. storočia, sledujúc architektonické články a konštrukcie. Jej gotický výraz bol v zjavnom rozpore s tradovaným názorom o pôvode z konca 11. storočia. Botka tiež poukázal na mylné stotožnenie želiezovského Kostola sv. Jakuba s benediktínskym kláštorným kostolom rovnakého patrocínia v Zselicszentjakab.³ I monografia Tekovskej župy kladie fundament viackrát prestavaného chrámu do 14. storočia.⁴ Kornel Divald predpokladal stredoveký základ aj v prípade veže západného priečelia.⁵ Václav Mencl vnímal ako najstaršiu časť celku svätyniu, časovo určenú rokmi 1320 – 1325, krátko po nej mala nasledovať loď. Západná prístavba sakristie pochádzala zo 16. storočia, vežu a západnú fasádu Mencl hodnotil ako barokové.⁶ Antal Lepold, autor jednej z kľúčových štúdií o tunajšej malbe zvláštného súdu s Jurajom Bečeiom (*Becsei György*) pripísal jadro stavby staršiemu Kostolu sv. Juraja, doloženému v prameňoch z 13. – 15. storočia. Titul sv. Jakuba nadobudnutý v roku 1730 korení podľa Lepolda v zámene názvov, resp. patrónov dvoch lokalít, Želiezoviec a vyššie zmieneného kláštora v župe Somogy.⁷ Heslo v *Súpise pamiatok* uvádza len základné údaje: vznik kostola pred rokom 1337, reštaurovanie koncom 19. a obnovu v 50. rokoch 20. storočia.⁸ Dejinám mesta a jeho dominanty sa podrobne venoval Péter Püspöki-Nagy. Mnohé podnetné, no často diskutabilné závery oprel takmer výlučne o kritiku a interpretáciu archiválií majetkovo-právneho či genealogického charakteru. Sakrálne centrum obce datoval do rozmedzia rokov 1364 až 1401, zároveň však pripustil aj posun smerom do minulosti. Püspöki vychádzajúc z rozboru nezachovaného maľovaného nápisu z roku 1736 dospel k presvedčeniu,

Kostol sv. Jakuba v Želiezovciach v roku 1931. Foto: Archív PÚ SR.

že gotická stavba mohla byť pokračovateľom skoršej, založenej koncom 11. storočia.⁹ Z obsahu Lepoldovej štúdie, župnej monografie a Nagyovej práce čerpá novšia drobná tlač o kultúrnych pamiatkach mesta.¹⁰

Potrebu sumarizovania dostupných archívnych podkladov s dôrazom na poslednú, pre dnešnú podobu kostola určujúcu obnovu aktualizoval pamiatkový výskum v roku 2014.¹¹ Kvôli ucelenejšiemu pohľadu na novoveké zásahy sme sa zamerali nielen na materiál z povojnových čias, ale i staršie dokumenty zo štátnych a cirkevných archívov. Zmeny v 18. storočí sme ilustrovali na báze vizitačných zápisov. Samostatná zložka o Kostole sv. Jakuba z archívu domínia Želiezovce¹² nám ponúkla množstvo detailov o úpravách vykonaných od prvej polovice 19. storočia do rokov prvej svetovej vojny.¹³ Pri sledovaní procesu reštaurovania interiéru a nástenných malieb v 80. rokoch 19. storočia sme čerpali zo spisovej agendy Uhorskej pamiatkovej komisie.¹⁴ Tento prameň a korešpondencia medzi panstvom a komisiou objasnili rozsah stabilizačných opatrení vykonaných pred rokom 1914. Rekonštrukciu kostola po roku 1945 dokladajú písomnosti z archívu Pamiatkového úradu (fond Právni predchodcovia PÚ), archívu Trnavskej arcidiecézy (fond Trnavská

apoštolská administratúra) a Slovenského národného archívu (fond Slovenský úrad pre veci cirkevné).

Nasledujúci text je pohľadom na tri „moderné“ obnovy skúmanej pamiatky: reštaurovanie v rokoch 1884 – 1885, zabezpečovacie práce realizované v roku 1912 a napokon priebeh renovácie lode v polovici minulého storočia. Priblížením spomenutých krokov vzniká ilustratívny prierez názorovými posunmi v domácej pamiatkovej ochrane, odvíjajúcimi sa od nálezu osobitých výtvarných detailov, cez kritický stavebno-technický stav až po rozsiahlu deštrukciu objektu. Posledný prípad súčasne otvára problematiku hodnotenia dostavieb historickej architektúry, realizovaných v predchádzajúcich dekádach.

V prameňoch z 13. a 15. storočia sú pomerne časté zmienky o Kostole sv. Juraja v centre panstva Želiezovských, neskôr magnátskeho rodu Bečei.¹⁵ Pred rokom 1555 sa dostal do držby miestnej reformovanej kresťanskej obce, ktorej s prestávkami slúžil do júna 1730, keď bol za významného pričinenia zemepána, grófa Jána Esterházyho vrátený katolíkom.¹⁶ Došlo k zmene jeho patrocínia a následne i úpravám sústredeným na interiér. Medzi rokmi 1731 a 1756 kostol vybavili štyrmi oltármi.¹⁷ Hlavný pred rokom 1779 nahradili reprezentatívnejším, so stĺpovou architektúrou a bohatým sochárskym programom.¹⁸ Krátko na to k západnému priečeliu pristavali murovanú vežu.¹⁹ Ostatné práce doložené zdrojmi z 18. – 19. storočia mali charakter bežnej údržby a utilitárnych zákrokov zacielených na odstránenie určitých defektov. Novoveké vstupy sa nepremietli do zmien v gotickej stavebnej štruktúre.

Obnova v rokoch 1884 – 1885

Až jedenásť kandidátov prejavilo záujem o úrad po zosnulom Ľudovítovi Kendfalvim, farárovi v Želiezovciach, v tom čase sídle prosperujúceho hospodárstva Breunnerovcov. Ostrihomský vikár Jozef Szabó navrhol patrónovi, grófovi Augustínovi Breunnerovi-Enkevoerth, vybrať „po každej stránke nanajvyš horlivého muža“, pričom tomuto kritériu vyhovovali najmä pedagóg trnavského gymnázia Jozef Herman, bratislavský kaplán Július Steinhöfer a Jozef Záhora, farár v Sigliebsbergu. Jozef Rózsa v tomto zúženom výbere chýbal, pretože jeho žiadosť neobsahovala všetky formálne náležitosti.²⁰ Napriek Szabóovej výhrade sa Breunner rozhodol pre vtedajšieho správcu fary vo Vrakuni.

Rok po Rózsovom príchode do nového pôsobiska začali opravy v interiéri kostola, počas ktorých prišlo k objaveniu fresiek vo svätyni. Najskoršou nám známou správou o náleze je kňazov list direktorovi panstva z 21. júna 1884, kde sa zmieňuje o ich obhliadke Franzom Stornom.²¹ Rózsa onedlho informoval verejnosť o týchto ikonograficky ojedinelých dielach prostredníctvom katolíckej tlače.²² V auguste 1884 sa obrátil na Uhorskú pamiatkovú komisiu (*Műemlékek Országos Bizottsága*, MOB) so žiadosťou o finančnú pomoc na pokrytie časti nákladov spojených s renováciou. Duchovný v liste priblížil genézu obnovy: vďaka štedrosti veriacich sa mu podarilo získať dostatok prostriedkov na „štýlovo vhodnú obnovu“ svätyně. V priebehu odstraňovania vrstiev vápenných náterov však robotníci odkryli maľby, datované Stornom do 14. storočia. Reštaurátor ich pokladal

za súdobé s architektúrou, vznikajúcou súbežne s kláštorným kostolom v Hronskom Beňadiku.²³ Farár povzbudený nečakaným objavom začal hľadať ďalšie fresky v lodi. „Prieskumom“ odhalené štyri obrazy ho primäli k úvahám o rozšírení obnovy, no čiastka preliminovaná na rok 1884 bránila tomuto zámeru.²⁴ Aby urýchlil rozhodovanie komisie, Rózsa jej pár dní po prvej žiadosti zaslal rozpočet F. Storna na

Stredoveké nástenné maľby vo svätyni kostola – časť výjavu Imago Pietatis a sv. Bernardín a sv. Martin. Foto: L. Zelms, Archív PÚ SR.

reštaurovanie kostola rátajúci s výdavkami takmer 5 tis. forintov.²⁵ Členovia MOB sa na rokovaní v októbri 1884 zhodli na tom, že konečné stanovisko vydajú až po dôkladnom vyhodnotení stredovekých maľieb. Storno pri tejto príležitosti sľúbil, že sa počas svojho najbližšieho pobytu v Kremnici zastaví v Želiezovciach s cieľom ich zdokumentovania.²⁶

Pomoc od štátu napriek Rózsovým urgenciám nepriehádzala. Kňaz preto v roku 1885 obnovil zbierky a osobne prosil najvyšších predstaviteľov uhorskej rímskokatolíckej cirkvi o materiálnu podporu. Jeho snaženie prinieslo želaný efekt: mohol pokračovať v obnove svätyně a začať s prácami v lodi. Z korešpondencie s MOB nie je jasné, či Rózsa vo svojom úsilí nadviazal na Stornov návrh. V liste z júla 1885 totiž

Pohľad do svätejny kostola, 1931. Foto: Archív PÚ SR.

prízvukuje, že postupoval na základe „vlastných štúdií“, keď staršiu, štýlu kostola sa priečiacu emporu dal zbúrať a nahradit' novou, v gotickom slohu. „Steny som očistil od omietky a dal na ne naniesť cementovú, upravenú na spôsob kamených kvádrov. Do okien svätejny som nechal osadiť tri vitráže a dal vytvoriť nový oltár. Bočné oltáre som objednal na úkor vlastnej peňaženky, no stále zostáva mnoho vecí na zaplavenie: musím objednať novú kazateľnicu, reštaurovať fresky a vydláždiť kostol.“ Keďže mu už prostriedky nepostačovali, inicioval u Jágerskej a Varadínskej kapituly ďalšie kolekcie. Ministra školstva žiadal, aby mu povolil vybrať a odviezť z nevyužívaného kláštorného kostola v Máriacsaláde pri Veľkých Lovciach dvesto kusov podlahových platní.²⁷

Obnova kostola v Želiezovciach bola podľa správy Kolomana Thalyho z novembra 1885 ukončená, ale nie reštaurovanie nástenných malieb. MOB preto poveril svojho referenta Imricha Henszlmanna, aby sa s F. Stornom dohodol na ďalšom postupe a cene prác.²⁸ Rózsov list zo 17. mája 1888 však naznačuje, že v tejto veci nenastal žiadny posun. Keďže dohoda medzi Henszlmannom a Stornom dlhodobo viazla, farár priamo hovoril s Franzom Stornom ml., žiadajúcim za obnovu fresiek 300 forintov. Nebolo reálne, aby túto sumu hradil štát. Duchovný ale našiel v osobe Stornovho niekdajšieho spolupracovníka Jána Wennera (Werner, Wermes?) tvorcu ochotného splniť úlohu za 120 forintov.²⁹ Komisia pre pamiatky schválila Wennerovu ponuku a rezortu školstva odporúčala udelenie štátnej pomoci. Ministerstvo v júli 1888 cestou daňového úradu v Leviciach uvoľnilo požadovanú čiastku. Na základe faktov zachytených v spisoch MOB je teda viac než pravdepodobné, že nie Storno, ale Wenner stál za prvým „odborným“ ošetrením želiezovských fresiek, na druhej strane nemožno vylúčiť ani Stornove konzervačné zásahy krátko po ich odkrytí.³⁰ Rózsa v záujme upriamiť pozornosť kompetentných na Kostol sv. Jakuba síce opero-

Svätyňa kostola pred obnovou, 1951. Foto: Podhorský, Archív PÚ SR.

val so Stornovou autoritou, zároveň si uvedomoval, že jeho obec si nemôže dovoliť služby tejto osobnosti. Spoliehal sa na vlastné schopnosti a miestne sily. Vidiac obmedzené možnosti štátu, vzal financovanie do vlastných rúk: podstatnú časť výdavkov kryl z darov veriacich, príspevkov cirkvi a svojich súkromných zdrojov. Pri obnove postupoval v duchu stále akceptovaného puristického názoru. V správnosti zvoleného prístupu ho definitívne utvrdili nálezy nástenných malieb, ktorých originalita si „žiadala“ dôsledné prinavrátenie gotickej podoby vnútorného priestoru. Rózsa zrejme hodlal pokračovať obnovou exteriéru, no tá sa realizovala až o niekoľko rokov neskôr a najmä za dôraznejšej asistencie pamiatkových orgánov. Farár si za svoju „horlivú činnosť na záchrane štátom chránenej pamiatky v Želiezovciach“³¹ vyslúžil uznanie a poďakovanie Tekovskej župy.³²

Želiezovce začiatkom 20. storočia zasiahlo zemetrasenie. Praskliny, ktoré sa dôsledkom pohybu zeme objavili v obvodových múroch kostola, si vynútili stabilizačné opatrenia. Miestny staviteľ Juraj Niszler v júli roku 1906 pripravil rozpočet nevyhnutných prác.³³ Zámer spracoval viedenský architekt Paul Hoppe.³⁴

Obnova v roku 1912

15. júna 1909 sa patrón, gróf Kuno Coudenhove, obrátil na baróna Júliusa Forstera so žiadosťou, aby Uhorská pamiatková komisia čím skôr zaradila do svojho programu obnovu „jedného z najkrajších monumentov zašlých stáročí.“ Kostol v Želiezovciach chátral, no farnosť ani patrón nemali dostatok financií na čoraz naliehavejšiu renováciu. Coudenhove mohol zabezpečiť len akútne zásahy, nie „štýlovo korektný vzhľad“ pamiatky, čo bolo podľa neho poslaním MOB.³⁵ Komisia poverila architekta Károlya Csányiho, aby prezrel grófom zaslaný plán kostola, uskutočnil jeho prieskum *in situ*, zhodnotil stav a navrhol nutné kroky.³⁶ Krátko po Csányiho

poverení však panstvo zaslalo hlavnoslužnovskému úradu v Leviciach na posúdenie Hoppeho projekt. Slúžny 3. júla 1909 odovzdal tieto podklady župnému úradu.³⁷ 14. júla Csányi obhliadol kostol a na základe svojich zistení spracoval návrh opatrení a rozpočet na zaistenie múrov a klenieb. Okrem odstránenia poškodených omietok a naniesenia novej vrstvy s pridaním kamenného prachu žiadal zvýšiť a kameňom armovať oporné piliere lode a svätyne. Klenby mali byť spevnené domurovaním z rubovej strany (medzi nábehom klenby a obvodovým múrom). Múry mali stabilizovať železné tiahla vedené pod parapetmi a nad záklenkami okien. Prične stuzenie zabezpečovali pásy nad klenbami, kotvené do koruny múru, do ktorých boli fixované ďalšie šikmé tiahla.³⁸ Komisia odobrila tento plán pod podmienkou, že architekt ho na mieste upraví a o svojom rozhodnutí informovala patróna. Podotkla, že štýlovo jednotná obnova kostola nie je možná, pretože reštaurovaním v 80. rokoch 19. storočia bol zbavený svojho pôvodného charakteru.³⁹ Panstvo však nebralo ohľad na tieto odporúčania: v čase, keď MOB požadoval Csányiho koncepciu obnovy, patrón vyzval štátne úrady, aby schválili Hoppeho variant. Pamiatkarov na túto skutočnosť upozornil farár Vincent Fekete, predostrúc súčasne myšlienku rozšírenia kostola.⁴⁰ 22. júla 1910 boli správe panstva doručené Csányim upravené plány, ako podklady pre obnovu. Náklady boli odhadované na viac než 5 600 korún, gróf ale nedokázal túto sumu uhradiť v plnej výške.⁴¹ Pretože praskliny v múroch sa ďalej nerozširovali, obmedzením niektorých zásahov sa dali dosiahnuť isté úspory. Práce bolo možné odložiť maximálne do jesene 1911.⁴²

Cirkevná obec v Želiezovciach sa na svojej schôdzi 16. júla 1911 vyslovila za rozšírenie starého kostola tak, aby jeho kapacita dosiahla tisíc miest. Správca farnosti V. Fekete žiadal MOB zveriť prípravu plánov K. Csányimu, ktorému bol objekt dôverne známy. Odpoveď na tento zámer bola zdržanlivá: komisia váhala, či takýto zásah je vôbec prípustný.⁴³

6. januára 1912 levický slúžnovský úrad nariadil zatvorenie kostola. Svoje rozhodnutie odôvodnil životu nebezpečným stavom budovy a stanoviskom komisie pre pamiatky.⁴⁴ Tá upozornila patróna, že obnovu je možné realizovať len v spolupráci s odborníkmi. Coudenhove počítal iba s prácami nevyhnutnými pre zachovanie stavby, zväčšenie jej priestoru striktnie odmietal. Komisia v liste z 15. februára 1912 ubezpečila grófa, že ho bude podporovať v jeho snahe, zároveň mu pripomenula, aby rešpektoval Csányim modifikované výkresy z roku 1909.⁴⁵ Koncom februára 1912 patrón vyzval farára Feketeho, aby z radov veriacich zabezpečil sily potrebné pre renováciu. Veriaci odmietli túto požiadavku a svoju účasť podmieňovali rozšírením kostola,⁴⁶ na čo však panstvo v zmysle kanonickej vizitácie nebolo povinné prísieť. Ak veriaci odmietali vykonať im zverené úlohy, arcibiskup mal stanoviť výšku kompenzácie voči patrónovi.⁴⁷

V máji 1912 staviteľ Niszler predložil dva rozpočty vychádzajúce z návrhov P. Hoppeho a K. Csányiho.⁴⁸ Obnova sa realizovala na základe druhého, schváleného všetkými zainteresovanými úradmi. Podľa vyúčtovania z júla, murárske práce zahŕňali vyvrátenie dier a vysekanie drážok pre osadenie železných pásov v murive, zvýšenie oporných pilierov a ich zakrytie keramickými striedkami, spevnenie nábehov klenieb z rubovej strany, opravy omietok od korunnej rímsovej lode po hlavnú rímsovej veže a náter plôch veže zriedenou maltou, reparovanie omietok na objekte s dvojnásobným vápenným náterom, opravu východného štítu ako aj očiste-

Interiér kostola po zničení bombardovaním v roku 1945. Foto: Podhorský, Archív PÚ SR, 1951.

Rímsky sarkofág na mieste oltárnej meny v zničenom kostole, 1951. Foto: Š. Pisoň, Archív PÚ SR.

Dostavba kostola v roku 1953. Foto: Ľ. Zelms, Archív PÚ SR.

nie kamenných článkov od omietky. Pokrývačské práce pozostávali z kompletnej výmeny šindľovej krytiny na severnej strane zastrešenia lode, čiastočnej výmeny na južnej a opravy šindľa na helmici veže. Výdavky dosiahli bezmála 3 700 korún.⁴⁹ 13. júla 1912 hlavný slúžny levického okresu povolil užívanie obnoveného kostola pod podmienkou, že zemina a stavebný odpad nahromadené okolo neho budú aspoň do úrovne podlahy odstránené.⁵⁰

Juraj Niszler v októbri 1914 pripravil rozpočet na stavbu komína v sakristii a s tým spojených úkonov. Objednávku zrealizoval do konca roka, potom, čo patrón súhlasil s inštalovaním kachlí v sakristii, ak nenarušia jej vonkajší a vnútorný vzhľad.⁵¹ Vo vstupe tohto priestoru osadili v roku 1916 gotizujúce kazetované dvere, pochádzajúce údajne z kaštieľa grófa Wilczeka. Dar patrónky, grófký Coudenhove sa ale ukázal byť nefunkčný. Novú (avšak nedodanú) dverovú výplň navrhli študenti architekta Ernő Foerka, pedagóga vyššej priemyselnej školy v Budapešti.⁵²

20. storočie

Práce v roku 1912 boli na dlhé desaťročia posledným záchranným krokom vykonaným na Kostole sv. Jakuba. V zhode s dobovo aktuálnym názorom nachádzajúcim ohlas i v súdobom Uhorsku, nešlo o renováciu zacielenú na štýlové zjednotenie, ale súbor technických opatrení smerujúcich k predĺženiu existencie pamiatky. Z rokov po skončení prvej svetovej vojny sa nám v prameňoch podarilo zachytiť len údaj o oprave strechy, vykonanej v júni 1924.⁵³ Vo februári 1930 bratislavský štukatér Jozef Heim vyhotovil na objednávku Štátneho archeologického ústavu v Prahe sadrové odliatky tunajšieho rímskeho sarkofágu.⁵⁴ Menej ušľachtilé

snahy ilustruje udalosť z decembra 1948, keď do Želiezoviec prišli dvaja „elegantne oblečení muži“, ktorí sa predstavili ako zástupcovia Povereníctva školstva a osvetu. Kňazovi sa vyhrážali zaistením, ak neumožní odvoz sarkofágu, ten však trval na predložení povolenia a oponoval hlásením celého prípadu národnej bezpečnosti. Incident sa viac nezopakoval.⁵⁵

Najtragickejší moment života pamiatky nastal v marci roku 1945. Bombardovaniu, ktoré zničilo loď a vežu, slúžiacu ako stanovište nemeckej delostreleckej hliadky predchádzala strelba z ťažkých zbraní. Devastácii – i keď s vážnymi statickými poruchami – odolala jedine svätyňa.⁵⁶

Katolícka obec v Želiezovciach sa krátko po skončení vojny obrátila na úrady so žiadosťami o pomoc pri obnove svojich objektov. V záležitosti kostola konala v decembri 1948, keď o svojej situácii upovedomila pamiatkové oddelenie PŠVU (Povereníctva školstva, vied a umení).⁵⁷ Cirkev síce získala dotáciu na opravu, tú však Povereníctvo financií zablokovalo na účte.⁵⁸ Zástupcov obce a farnosti, ktorí sa vo februári toho roku osobne dostavili na Povereníctvo školstva a osvetu (PŠO) odmietli prijať kvôli ich slabej znalosti slovenčiny.⁵⁹

Napriek odhodlaniu sa miestnym nedarilo dosiahnuť žiadny pokrok, čo len prispelo k živeniu úvah o asanovaní zvyškov kostola. PŠO na tento zámer Národného výboru upozornil prof. Alfréd Piffli.⁶⁰ Zrejme až podnet vedúceho Ústavu dejín architektúry bratislavskej SVŠT vyvolal záujem kompetentných o zničenú gotickú pamiatku. Slovenský úrad pre veci cirkevné (SÚC) 14. apríla 1951 vyzval cirkevné oddelenia Krajských národných výborov (KNV), aby v spolupráci so znalcami Povereníctva školstva, vied a umení (PŠVU) vypracovali zoznamy cirkevných pamiatkových objektov vyžadujúcich neodkladné stavebné opravy.⁶¹ Kostol v Želiezovciach spočiatku nefiguroval v skupine vybranej za Nitriansky kraj. Spolu s ním mali byť obnovené kostoly v Starom Tekove, Klížskom Hradišti, Klátovej Novej Vsi-Sádku a kaplnka

Interiér kostola počas rekonštrukcie v roku 1953. Foto: Ľ. Zelms, Archív PÚ SR.

v Brodzanoch.⁶²

23. apríla 1951 PŠVU žiadalo úrad pre veci cirkevné, aby sa postaral o dočasné zastrešenie kostola.⁶³ Farský úrad prostredníctvom cirkevnej vrchnosti apeloval na KNV, aby uvoľnil vklad určený na obnovu. 19. októbra 1951 KNV v Nitre povolil opravu pamiatky, následne Investičná banka poskytla farnosti úver 250 tisíc Kčs.⁶⁴ Práce začali o mesiac neskôr, za početnej účasti miestneho obyvateľstva.⁶⁵ Pozoruhodné je, že zmluva medzi farským úradom a Stavokombinátom Želiezovce ako dodávateľom bola podpísaná až dodatočne, v marci 1952, potom, čo Investičná banka povolila ďalší úver

na stavbu stropu v lodi.⁶⁶ Projekt jej dostavby a novej veže vypracovaný architektom Včelíkom z Bratislavy upravil stavitel' Ján Niszler.⁶⁷ Práce v roku 1952 prebiehali v rýchлом tempe. Do novembra, keď sa o dianie v Želiezovciach začali opäť zaujímať pamiatkové orgány bolo dokončené vystuženie a oprava muriva svätyne a domurovanie obvodového muriva lode do výšky korunnej rímsy. Do tejto úrovne siahala aj hmota veže. Hotový bol železobetónový strop, krov a strešný plášť krytý škridlou. Loď predĺžili smerom na západ, pričom nové múry rešpektovali staršie základy odkryté po odkopaní zemin. Nové západné priečelie prelamoval široký otvor pre portál a tri polkruhovo ukončené okná. Južný gotický portál a oporné piliere vedľa neho boli nahrubo opravené, murivo sakristie doplnené a opravené. Veriaci znovu žiadali rozšírenie kostola, no farár Štefan Mészáros sa postavil proti tejto myšlienke.⁶⁸ 29. októbra 1952, počas rokovania medzi PŠVU a Slovenským náboženským fondom vo veci evidencie umeleckých pamiatok, zástupca povereníctva upozornil prítomných, že oprava kostola v Želiezovciach sa deje bez vedomia PŠVU. SÚC vzápätí kontaktoval Pamiatkový ústav a vyzval ho, aby v spolupráci s cirkevným oddelením KNV v Nitre zabezpečil zohľadnenie pamiatkových kritérií na spomenutej akcii.⁶⁹ Listom z 13. novembra 1952 povereníctvo školstva požiadalo SÚC o pozastavenie obnovy kostola do doby, kým nebudú stanovené zásady pamiatkovej ochrany.⁷⁰ Š. Mészáros ostro protestoval proti nútenej prestávke, tesne pred finalizovaním stavby: *Tunajšia cirkevná obec nebola pripravená na nepriateľský útok z Vašej strany, namiesto uznania a vysvetlenia, prečo za 8 rokov ste sa nestarali o tunajšie starožitnosti... Svätyňu namiesto vysokovážených odborárov zachránili tunajší pracovníci, jednoduchí murári...*⁷¹ Adresátom kňazových výčitiek bol najmä dr. Miloš Tomčík, ktorý údajne obvinil obyvateľov z toho, že bez povolenia „zmenili sloh kostola“. Učinil tak *na jednostrannú a nepriateľskú informáciu... pre takú žiadosť... Pýtam sa Vás pán doktor, čo sa tu dalo pozmeniť, kde je tu sloh a vôbec kde je kostol?*⁷² Tomčík v reakcii na Mészárosove tvrdenia upozornil kňaza, *aby vlastné nedostatky v znalosti predpisov nepoužíval na útoky proti ústredným úradom.*⁷³ Napriek tejto výmene názorov farár Mészáros prejavil ochotu spolupracovať, no nezabudol ani na dodatok: *Idete ma poučovať, že kňaz vlastenecký má vedieť to a to. Pán doktor! Ten vidiecky kňaz jedine vedel v republike, čo je jeho povinnosťou voči starožitnostiam.*⁷⁴

11. decembra 1952 sa na miesto dostavil dr. Šebek zastupujúci Pamiatkový ústav. Možnosti dodatočných úprav boli vzhľadom na pokročilosť stavby obmedzené. Rekonštrukcia pôvodného, gotického priestoru nebola z hľadiska konštrukčného ani pamiatkového reálna. Šebek označil výsledok za *približnú rekonštrukciu, ktorá ovšem nemala žiadnej pamiatkovej hodnoty*. Architekt v zásade súhlasil s nadstavaním starých obvodových múrov, upozornil však na potrebu estetického scelenia lode a svätyne a výtvarnej korekcie niektorých detailov. Obnovená loď a jej prvky (pravouhlé okná, betónový strop, členenie stien) pôsobili vo vzťahu ku gotickej svätyni cudzorodo. Veža bola neorganická voči hmote kostola, problematcky vyznievalo i jej ukončenie. Zástupca PÚ vyčíslił náklady na dodatočné zákroky na 80 tisíc Kčs, obec však týmito prostriedkami nedisponovala.⁷⁵ Farár súhlasil s dopracovaním plánov, ktoré začiatkom roku 1953

Obnovený Kostol sv. Jakuba v roku 1959. Foto: R. Kedro, Archív PÚ SR.

doručil PŠVU na prerokovanie.⁷⁶ V máji 1953 sa v kostole uskutočnil výskum v réžii Archeologického ústavu SAV.⁷⁷

20. mája 1953 sa konalo stretnutie predstaviteľov farského úradu, Stavokombinátu a Pamiatkového ústavu, zastúpeného Ing. Chlupom. Predmetom rozhovorov boli úpravy navrhnuté dr. Šebekom. PÚ odporúčal zakrytie železobetónového stropu v lodi a stropu pod emporou tmavohnedým dreveným obkladom vytvárajúcim dojem drevenej konštrukcie. Podoba veže mala byť upravená podľa náčrtov vyhotovených na mieste. Jej strecha mala získať sklon vhodný na položenie keramickej krytiny. Okná v lodi bolo potrebné prispôbiť otvorom na priečelí, t. j. zakončiť polkruhom, namiesto rovného nadpražia. Chlup navrhoval očistiť kamenné ostenia gotických okien svätyne a ponechať ich v prirodzenom vzhľade. Ostatné plochy mala pokryť svetlá omietka. Fresky mali ostať do reštaurovania nedotknuté.⁷⁸ Odhadovaná cena (180 až 280 tisíc Kčs) požadovaných úprav bola príliš vysoká a zdroje nanajvýš neisté. Výsledkom niekoľkomesačnej pauzy bol v zásade návrat k prvému, v roku 1952 už takmer dokončenému konceptu.

O správnosti zvoleného riešenia možno diskutovať: v zrkadle naznačenej situácie sa však iná, vhodná cesta nepodnúkala. Nezáujem kompetentných orgánov o situáciu v Želiezovciach mohol ľahko vyústiť do nenávratného zániku posledných zvyškov dominanty obce. Vďaka energickému prístupu miestnych a „tolerancii“ straníckych štruktúr obávajúcej sa napätia, sa začiatkom kritických 50. rokov podarilo – svojpomocne – zachrániť aspoň časť vzácnej sakrálnej pamiatky a pomerne kultivovanou formou ju začleniť do novej architektúry. ■

¹ BEL, Matthias. *Notitia Hungariae Novae Geographico Historica. Tomus IV.* Viennae, 1742, s. 263. KORABINSKY, Johann Matthias. *Geographisch = Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn.* Pressburg: Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786, s. 857.

² Primási Levéltár Esztergom (ďalej PLE), kanonické vizitácie (KV), liber (lib.) 22a, s. 9.

³ BOTKA, Tivadar. A zelízi római síremlék. In *Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye*, 8, 1874, s. 418-420.

⁴ BOROVSZKY, Samu (ed.). *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye.* Budapest: OMT, bez r. vydania (1898?), s. 84.

Historická stavebná dokumentácia vo fonde Panstvo Želiezovce v Štátnom archíve v Nitre

Prehľadné usporiadanie výrazne uľahčuje bádanie v archíve domína, v ktorom je uložených i niekoľko fasciklov obsahujúcich stavebné plány a rozpočty. V rámci štúdia prameňov k dejinám Kostola sv. Jakuba sme nahliadli aj do týchto zložiek. Prvá, označená č. 8/I zahŕňa okrem dokumentov týkajúcich sa služobníctva, zamestnancov panstva a domácnosti aj podklady k parku kaštieľa a záhradníctvu panstva v Želiezovciach či inventár rezidencie z roku 1900. Písomnosti k anglickému parku a záhradníctvu pochádzajú z rozpätia vyše jedného storočia (1810 – 1931) a tvoria ich v prvom rade účty, súpisy a mesačné hlásenia hlavných záhradníkov Scherhammera, neskôr Jozefa Konrádiho z priebehu 20. – 30. rokov 20. storočia. Zachované faktúry dokladajú nákupy sadeníc v záhradníctvach panstva Lobkowitzovcov v severočeskom Jezeří a „Victoria“ v Želešiciach na Morave. Vo fascikli č. 50 prevažujú kresby hospodárskych stavieb – sýpok, mlynov, skladov, stodôl a maštali. Staršie, približne z čias okolo polovice 19. storočia, signoval levický staviteľ Ehmman, vedúci zásadnej obnovy Kostola sv. Mikuláša v Pukanci v rokoch 1863 – 1864. Najstaršia kresba z tejto zložky znázorňuje majetok „Szent István“ patriaci k želiezovskému panstvu. Autorom perom kreslenej a akvarelom kolorovanej situačnej schémy z 30. apríla 1767 bol geometer Anton Görgl. Augustom 1796 je datovaná dvojica výkresov zobrazujúcich pôdorys a hlavnú fasádu domu grófa Kazimíra Esterházyho v Pešti. Plány ranoklasicistickej, štvorkrídlovej budovy vyhotovil staviteľ Ján Krausz. Pozoruhodný je nedatovaný náčrt záhradného pavilónu (?) v podobe štvorstĺpového toskánskeho portika. Z objektov spojených s fungovaním hospodárstva treba vyzdvihnúť plány silážnej nádrže z roku 1889 od R. Whiteheada, kravína od architekta Rudolfa Breuera z Viedne (1895) a mlyna vo Veľkom Peseku od Josefa Osera z Kremisu (1914). Na pôdoryse kaštieľa v Želiezovciach – pravdepodobne z roku 1914 – je vyznačené umiestnenie vypínačov a svietidiel, doplnené o špecifikáciu ich typov. Fascikel č. 50/I (plány a rozpočty 1894 – 1901) skrýva niekoľko projektov viedenského architekta Paula Hoppeho. Patria sem plány bytov pre úradníkov panstva v Peseku (1899), lekárovho domu v Želiezovciach (1902) a secesnej, vyrezávanej brány oplotenia okolo tamojšieho mauzólea (?) (1901). V samostatnej obálke sú vložené plány poľnej železnice (Feldbahn) Želiezovce – Nýrovce z roku 1895. Autorom výkresov hospodárskych budov je väčšinou staviteľ Juraj Niszler. Obsah obalu č. 50/II je časovo rozmanitejší, než to naznačuje inventár (1901 – 1914). Popri plánoch a rozpočtoch skleníka od Mateja Blechu (Budapešť) a spomínaného J. Niszlera tu máme možnosť vidieť aj kresby stavieb pre nový hospodársky dvor v Želiezovciach od Levičana Ehmana.

⁵ BARDOLY, István – CS. PLANK, Ibolya (ed.). *A „szentek fuvarosa.“ Divald Kornél felsőmagyarországi topográfiaja és fényképei 1900 – 1919.* Budapest : OMH, 1999. s. 144-145. ISBN 963-7143-79-3.

⁶ Archív Pamiatkového úradu SR, Bratislava (ďalej APÚ), Zbierka základných výskumov, inv. č. Z 3638. *Želiezovce, r. k. Kostol sv. Jakuba* (Václav Mencl, 30. r. 20. st., 9 listov), list č. 4, stavebno-historická analýza v pôdoryse M 1:100.

⁷ LEPOLD, Antal. Becsei György megitélese. A zselizi templom falfestményének magyarázata. In *Szépművészet*, 2, január 1941, č. 1, s. 64.

⁸ GÜNTHEROVÁ, Alžbeta a kol. *Súpis pamiatok na Slovensku.* Zv. III. R-Ž. Bratislava : Obzor, SÚPSOP 1969. s. 494.

⁹ PÜSPÖKI NAGY, Péter. *Erb mesta Želiezovce.* Bratislava : Madách, 1976, s. 77-79, s. 208-214. Spomínaný nápis zaznamenáva kanonická vizitácia v roku 1779: MV SR, Štátny archív v Nitre so sídlom v Ivanke pri Nitre (ďalej ŠA NR), Zbierka kanonických vizitácií, kanonické vizitácie levického dištriktu (1779), zv. I., s. 1396.

¹⁰ *Zseliz kultúrális emlékei.* Komárno: Komáromi Nyomda és Kiadó a Želiezovce: Csevadok 1996, s. 16.

¹¹ *Architektonicko-historický výskum. Rímskokatolícky kostol sv. Jakuba staršieho, č. ÚZPF 1654, Želiezovce.* Spracovali: Mgr. Michaela Haviarová, PhD. a Mgr. art. Tomáš Haviar, október 2014. Výskumná dokumentácia, nepublikovaná. Autorom týmto ďakujem za možnosť spolupráce! Súbežne s týmto výskumom sa realizoval revízny reštaurátorský prieskum zameraný na nástenné maľby (Peter Koreň) a kamenné články (Martin Mikuláš). Umelecko-historický kontext a ikonografiu maľieb skúmala Krisztina Ilkó.

¹² ŠA NR, fond Panstvo Želiezovce 1574-1948 (f. PŽ), fasc. č. 69: *Katholischen Kirche von Zseliz 1779 – 1924 (1936).* Archívna pomôcka: Inventárny súpis. Zostavil Vojtech Šarluška, Štátny archív Bratislava, pobočka Nitra, 1961.

¹³ Na tomto mieste sa žiada poukázať na potenciál archívu panstva pre hlbšie poznanie nášho pamiatkového fondu. Obsah fasciklov č. 8/I, č. 50, č. 50/II, č. 50/III približujeme v „Dodatku“ k tomuto textu.

¹⁴ APÚ, Zbierka mikrofilmov Uhorskej pamiatkovej komisie 1872 – 1919 (ďalej UPK).

¹⁵ GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. 3.* Vydanie. Budapest : Akadémia Kiadó, 1987. s. 488-489; TROCHTA, Jozef. *Zoznam cirkevných miest Slovenska, zostavený podľa pápežských registrov o desiatkoch, zaplatených užívateľmi cirkevných benefícií v XIV. storočí. (Príspevok k historickej topografii Slovenska).* Tekovská stolica. Rkp. Historický ústav SAV, 1965, s. 61; novšie: SEDLÁK, Vincentius (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337.* Trnava; Roma, 2008, s. 38. ISBN 978-80-8082-186-9.

¹⁶ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, *A zselizi római kath. templom visszafoglalásának története 1730-ban* (strojopis, 4 s., bez uvedenia autora).

¹⁷ PLE, KV, lib. 22a (1731, uved. v ref. 2), lib. 49a (1756).

¹⁸ ŠA NR, KV 1779 (ref. 9), s. 1265.

¹⁹ Ibidem, s. 1264.

²⁰ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list vikára J. Szabóa grófovi A. Breunnerovi, 10. 6. 1883.

²¹ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list J. Rózsu direktorovi panstva, 21. 6. 1884.

²² *Magyar Állam*, 20. 6. a 24. 6. 1884; *Egyházművészeti Lap* 1884, s. 212-214.

²³ APÚ, UPK, zv. 7, s. 1034, spis č. 49/1884, list J. Rózsu komisii pre pamiatky z 16. 8. 1884.

²⁴ APÚ, ref. 23, s. 1034.

²⁵ APÚ, UPK, zv. 7, s. 1038-1039, spis č. 49/1884, list J. Rózsu komisii pre pamiatky, 8. 10. 1884 v prílohe so Stornovým listom zo 6. 10. 1884 (s. 1040-1042) a rozpočtom (s. 1043): *Voranschlag zur Restaurierung der gothischen Pfarrkirche zu Zseliz* (Kremnica, 21. 8. 1884).

²⁶ A Műemlékek Országos Bizottsága 1884. évi október hó 18-án tartott rendes ülésének jegyzőkönyve. In *Archaeológiai Értesítő*, IV., Uj folyam, 1884, s. VI.

²⁷ APÚ, UPK, zv. 7, s. 1082-1084, spis č. 54/1885, list J. Rózsu ministerstvu školstva a cirkví, 22. 7. 1885.

²⁸ APÚ, ref. 27, s. 1080, zo záverov schôdze konanej 24. 11. 1885.

²⁹ APÚ, UPK, zv. 8, s. 1236-1237, spis č. 31/1888, list J. Rózsu komisii pre pamiatky, 17. 5. 1888 a rozpočet Jána Wennera (Wennera?) z 13. 5. 1888 (s. 1238).

³⁰ Rózsa už listom zo 17. 5. 1888 (viď ref. 29) zaslal komisii Wennerove skice maľieb. V roku 1890 daroval archívu MOB štyri farebné náčrty a dve fotografie fresiek. Podľa: CZOBOR, Béla. A Műemlékek Országos Bizottságának működése (1889. IX. 1.-1890. VIII. végéig). In *Archaeológiai Értesítő*, X., 1890, s. 351, pozri tiež GERECE, Péter. A Műemlékek Országos Bizottsága rajztárának jegyzéke. In FORSTER, Gyula (ed.). *Magyarország műemlékei I.* Budapest, 1905, stĺpec č. 222.

³¹ Kostol vďaka osobitostiam uhorského pamiatkového zákona č. 39/1881 patrilo do málopočetnej skupiny pamiatok „hodných zachovania“ na našom území pred rokom 1918. Do zoznamu pamiatok bol poňatý 27. 4. 1889 po miestnom rokovaní zástupcov MOB (dr. Béla Czobor) a župy (Viliam Bombay a Pavol Ruffy). APÚ, UPK, zv. 45, s. 2633, spis 549/1909, list grófa K. Cou-

denhova komisii pre pamiatky, 15. 6. 1909.

³² ŠA NR, f. Tekovská župa, hlavnožupanská administratíva, k. č. 45, inv. č. 288/1890, list podžupana hlavnému županovi z 11. 7. 1890 vo veci významenania J. Rózu a list hlavného župana ostrihomskému arcibiskupovi z 15. 8. 1890. Archívna pomôcka: *Tekovská župa. Županské písomnosti 1860-1919. Inventár I.* Zostavila Viera Zemeneová. Nitra: ŠOBA 1988.

³³ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, *Kostenüberschlag über die nötigen arbeiten bei der Katholischen Kirche in Zseliz* (Georg Niszler, 13. 7. 1906).

³⁴ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list viedenského architekta grófovi Coudenhove, 27. 7. 1906.

Paul Hoppe (1869 – 1933) absolvent viedenskej Vysokiej školy technickej. Po zložení staviteľskej skúšky pôsobil ako samostatný architekt a staviteľ, spolupracoval najmä s bratom Emilom. Od r. 1921 prednášal na viedenskej polytechnike, v r. 1926 bol menovaný vyšším stavebným radcom. Vo Viedni projektoval niekoľko súkromných a bytových domov, podieľal sa na projektoch sociálnych bytových súborov v Dolnom Rakúsku, navrhol objekty Rakúskej tabakovej fabriky v Steine nad Dunajom (1919 – 22), *Magazin* a. s. Fritz Petzold vo Viedni 3 (1913) či delostrelecké kasárne arcikniežaťa Fridricha v Kaiserebersdorfe. S Emilom H. projektoval školské budovy Viedenského ženského spolku (1909-10). Podľa: *Architektenlexikon Wien 1770-1945*, tvorcov životopis spracovala Petra Schurmann. On-line zdroj: http://www.azw.at/page.php?node_id=84 (16. 10. 2014).

³⁵ APÚ, UPK, zv. 45, s. 2632-2634, spis č. 549/1901, list grófa Coudenhove komisii pre pamiatky, 15. 6. 1909. Návrh obnovy bol slúžnovskému úradu v Leviciach doručený v priebehu mája 1909. Služny ho 2. 6. poslal podžupanovi Tekovskej župy na posúdenie a odsúhlasenie. Vid' ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list hlavného slúžneho levického okresu, 2. 6. 1909.

³⁶ APÚ, UPK, zv. 45, s. 2630-2631, spis č. 549/1901, koncept listu komisie K. Csányimu. Do úvahy prichádzali ešte architekti Oto Sztehló a Kálmán Lux. *Károly Csányi* (1873 – 1955) architekt, historik umenia, pedagóg. Diplom z architektúry získal na budapeštianskej polytechnike. Od roku 1896 pôsobil ako asistent I. Steindla. Od roku 1904 kustód Umeleckopriemyselného múzea, neskôr jeho riaditeľ. Počnúc rokom 1932 prednášal o stredovekom umení a dejiny umenia na technickej univerzite v Budapešti. Pri I. Steindlovi sa zúčastnil viacerých reštaurátorských a zameriavacích prác, v roku 1910 rozšíril románsky kostol v Kiszombor. Hlavné diela. *A középkeri építőművészet formái* (1910); *Magyarország középkeri műemlékei* (I. 1945); *A műemlékrestaurálás* (1943); *A magyar kerámia és porcelán története és jegyei* (Budapest, 1954).

³⁷ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, koncept listu panstva hlavnoslužnovskému úradu v Leviciach (nedat.); list hlavného slúžneho levického okresu panstvu Želiezovce zo 16. 6. 1910.

³⁸ APÚ, UPK, zv. 49, spis č. 366/1910, Zápisnica schôdze MOB zo 7. 4. 1910, bod 12. ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, s. 3146, *Költségvetés a zselizi róm. kath. templom fenntartásának és biztosításának munkálatairól* (Csányi Károly, Budapest, 3. 4. 1910).

Výkresy: 1/ *A zselizi r. kath. templom fenntartásának és biztosításának tervrajza*. (Bez sign. a dat. Tlač, druhotné vstupy ceruzou a perom. Vpravo dole: *Látta és módosította Csányi Károly építész Bp. 909. VII. 14.*) Kresby znázorňujú južnú bočnú fasádu (hore) a pôdorys kostola (nižšie). Do nárysu sú ceruzkou dodatočne vkreslené okná lode a svätyne a portál aj s vyznačením prasklín. Modrou sú zvýraznené miesta osadenia stužujúcich železných pásov a kotvenie tiahel na fasáde. To isté aj v pôdorysnom priemete. V náryse vyznačené zvýšenie vonkajších oporných pilierov po výšku korunnej rímsy.

2/ *A zselizi r. k. templom megerősítésének tervrajza: Méter 1.100* (Kartón asi formátu A4, pero, kolorovanie akvareloom, vpravo dole: *Csányi Károly építész / Bp. 909. VII. 14.*) Znázorňuje pričný rez lodou (*Kereszt-metszet*) s vyznačením zvýšenia oporných pilierov (s odstúpením nadstavanej časti voči pôvodnej hmote), umiestnenia a kotvenia tiahel.

³⁹ APÚ, UPK, zv. 49, s. 3146-3147, spis č. 366/1910.

⁴⁰ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list hlavného slúžneho levického okresu panstvu Želiezovce, 16. 4. 1910; APÚ, UPK, zv. 56, s. 4232, spis č. 530/1911, list V. Feketeho komisii pre pamiatky, 10. 7. 1910.

⁴¹ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list pamiatkovej komisie grófovi Coudenhove, 22. 7. 1910; APÚ, UPK, zv. 53, spis č. 1026/1910, s. 3730-3731, koncept listu MOB ministerstvu školstva, 22. 7. 1910.

⁴² APÚ, UPK, zv. 51, spis č. 601/1910, s. 3393-3394 a spis č. 657/1910, s. 3433: Správa K. Csányiho z druhej obhliadky kostola, 7. 4. 1910; UPK, zv. 53, spis č. 1044/1910, s. 3742, list K. Csányiho barónovi Forsterovi, 2. 12. 1910; ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list komisie pre pamiatky grófovi Coudenhove, 21. 12. 1910.

⁴³ APÚ, UPK, zv. 56, spis č. 545/1911, s. 4235: list V. Feketeho komisii pre pamiatky, 17. 7. 1911; s. 4233: koncept listu MOB K. Csányimu z 23. 7. 1911; UPK, zv. 56, spis č. 545/1910, s. 4233-4234, koncept listu MOB V. Feketemu.

⁴⁴ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, rozhodnutie (*Végzés*) hlavného slúžneho Levického okresu zo dňa 6. 1. 1912.

⁴⁵ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list baróna Forstera grófovi Coudenhove, 15. 2. 1912.

⁴⁶ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list farára V. Feketeho patrónovi, 4. 3. 1912.

⁴⁷ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, listy právnika Viliama Huberta z Levíc patrónovi a tajomníkovi panstva, 6. 3. 1912.

⁴⁸ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, *Költségvetés a zselizi róm. kath. templomnál szükséges javítás munkákról*. (J. Niszler, 10. 6. 1912); *Költségvetés A Zselizi róm. kath. templomnál szükséges javítás munkákról Hoppe Pál bécsi építész úr terve szerint* (12. 6. 1912).

⁴⁹ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, *Számla a zselizi róm. kath. templomnál végzett munkákért* (J. Niszler, 17. 7. 1912).

⁵⁰ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, rozhodnutie hlavného slúžneho levického okresu č. 3205/1912 zo dňa 13. 7. 1912.

⁵¹ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, *Költségvetés. A zselizi róm. kath. templomban (sekrestye) szükséges munka* (4. 10. 1914); list farára V. Feketeho cirkevnej vrchnosti (Ostrihom), 28. 10. 1914; list V. Feketeho patrónovi, 29. 10. 1914; list ústrednej správy železovského panstva dedičov grófa Breunera farárovi Feketemu, 30. 10. 1914.

⁵² ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list V. Feketeho grófke Coudenhove, 21. 8. 1916.

⁵³ ŠA NR, f. PŽ, fasc. 69, list panstva vedeniu r. k. cirkevnej obce v Želiezovciach, 17. 7. 1924.

⁵⁴ APÚ, fond Pamiatkové orgány 1919 – 1951 (ďalej f. VK-PŠO), k. č. 110, inv. č. 1310/2, Želiezovce, r. k. farský kostol, (ďalej len Želiezovce, r. k. kostol), spisy č. 255/30 a 481/30.

⁵⁵ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, spis č. 39.370/1952, list farára Š. Mészáros dr. M. Tomčíkovi, 1. 12. 1952.

⁵⁶ APÚ, f. VK-PŠO, zdroj uved. v ref. 55; pozri tiež zápisnicu z 11. 12. 1952 spísanú pri príležitosti obhliadky (strojopis, 3 s.); K vojnovým škodám: Archív Arcibiskupského úradu v Trnave (ďalej AAT), fond Trnavská apoštolská administratúra (f. TAA), sign. FE 2/1571, vec: Želiezovce, žiadosť o preddavok na vojnové škody; AAT, f. TAA, sign. Int. 13/402, vec: Želiezovce, kostolné účty 1946.

⁵⁷ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, spis č. 37.440, vec: Prestavba r. k. kostola v Želiezovciach, koncept listu PŠVU r. k. farskému úradu v Želiezovciach, 11. 11. 1952.

⁵⁸ AAT, f. TAA, sign. Int. 15/73, vec: Želiezovce, uvoľnenie vkladu na novostavbu kostola.

⁵⁹ APÚ, f. VK-PŠO, zdroj uved. v ref. 55.

⁶⁰ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, spis č. 101.424/1951-V/4, list prof. Piffli poverenictvu školstva, 21. 2. 1951.

⁶¹ Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), fond Slovenský úrad pre veci cirkevné (f. SÚC), k. č. 13, r. 1949-1953, hospodárske záležitosti č. 4, obal „Cirkev“, spis č. 4238/1951-IV/2, vec: cirkevné pamiatky, zistenie poradia a dôležitosti údržby cirkevných stavieb a nehnuteľností v roku 1951 – koncept listu SÚC cirkevným odd. KNV zo 14. 4. 1951.

⁶² SNA, f. SÚC, zdroj v ref. 61, spis č. 7084/1951/IV-2, vec: Podlimitné investície. Plán stavieb na rok 1951 v obvode KNV Nitra.

⁶³ SNA, f. SÚC, k. č. 143, r. 1950, vec: Uznesenie súdu, osobné, rozpočtové, účtovné záležitosti, fasc. č. 2675 (Želiezovce, rôzne), list PŠVU úradu pre veci cirkevné, 23. 4. 1951.

⁶⁴ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, zápisnica z 11. 12. 1952 (ref. 56).

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ SNA, f. SÚC, zdroj uved. v ref. 63, fasc. č. 2675 (Želiezovce, rôzne), *Hospodársko-stavebná smlúva dla vyhlášky 682/51 Ú. 1* (25. 3. 1952).

⁶⁷ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, zápisnica z 11. 12. 1952 (ref. 56).

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ SNA, f. SÚC, zdroj uved. v ref. 63, spis č. 9864/1952-III/2, list Slovenského náboženského fondu Slovenskému úradu pre veci cirkevné, 30. 10. 1952; koncept listu SÚC Pamiatkovému ústavu z 13. 11. 1952.

⁷⁰ SNA, f. SÚC, ref. 63, spis č. 10.300/1952-III/2, list PŠVU úradu pre veci cirkevné, 13. 11. 1952.

⁷¹ APÚ, f. VK-PŠO, zdroj uved. v ref. 55, list Š. Mészáros M. Tomčíkovi, 1. 12. 1952.

⁷² APÚ, f. VK-PŠO, ref. 55, list Š. Mészáros M. Tomčíkovi, 2. 12. 1952.

⁷³ APÚ, f. VK-PŠO, ref. 55, list PŠVU r. k. farskému úradu v Želiezovciach.

⁷⁴ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, list Š. Mészáros M. Tomčíkovi, 10. 12. 1952.

⁷⁵ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, zápisnica z 11. 12. 1952 (ref. 56).

⁷⁶ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, spis č. 53.287/53, listy Š. Mészáros z 31. 1. 1953 a 10. 3. 1953.

⁷⁷ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, list AÚ SAV Poverenictvu školstva, 14. 5. 1953. Dokumentáciu tejto akcie sa nám, žiaľ, nepodarilo nájsť. Podľa krátkej správy poskytnutej poverenictvu školstva boli počas výskumu nájdené ďalšie fresky.

⁷⁸ APÚ, f. VK-PŠO, Želiezovce, r. k. kostol, *Zápisnica spísaná v miestnosti kancelárie farského úradu v Želiezovciach dňa 21. V. 1953 za prítomnosti ing. Chlupa (zastupuje P.Š.O., Pamiatkový údržbu), Štefana Mészáros, dekana (zastupuje investora), a Jána Niklasza, staviteľa, (za miestny Stavokombinát); Cestovná zpráva z prac. cesty vykonanej v dňoch 19. až 21. mája 1953 vo veci rekonštrukcie kostolov v Želiezovciach a v Bíni. (Ing. M. Chlupa).*

Rímskokatolícky Kostol sv. Michala Archanjela v Liptovskom Michale

Príspevok k poznaniu historických drevených stropných konštrukcií v stredovekej vidieckej sakrálnej architektúre - interpretácia nálezov

KAROL ĎURIAN
PETER KRUŠINSKÝ
ĽUBOR SUCHÝ

História

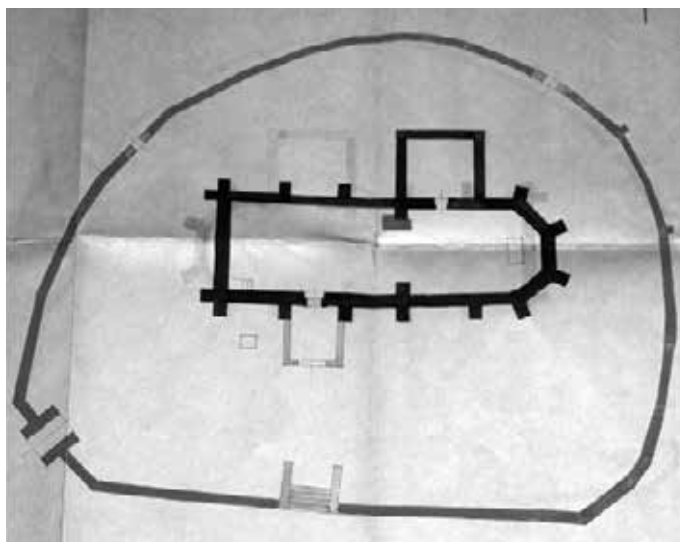
Liptovský Michal leží východne od Ružomberka nad ústím Ľupčianky do Váhu. V chotári obce boli objavené zvyšky osídlenia pravekých sídlisk badenskej kultúry z neskorej kamennej doby, ľudu lužickej kultúry zo strednej bronzovej doby a slovanské sídlisko z veľkomoravského obdobia. V rámci chotáru obce boli nájdené mnohé žiarové pohrebiská z mladšej bronzovej doby, tzn. popolnice. Tieto popolnice – nádoby boli identifikované podľa písomných poznámok Štefana Hýroša¹ aj počas výkopových prác v rámci 19. storočia v cirkevnom okrsku rímskokatolíckeho Kostola sv. Michala Archanjela.

Rímskokatolícky Kostol sv. Michala Archanjela je situovaný na návrší južne nad sútokom vyššie spomínaných vodných tokov. Samotný kostol je ohradený, na juhozápadnej strane so vstupnou bránou s drevenou zvonnicou.

Majetok Kostola svätého Michala sa spomína v roku 1270 v rámci vymedzenia chotára blízkej Partizánskej (Nemeckej) Ľupče. Obec vznikla neskôr v okolí staršieho kostola. V 16. storočí sa spomína pod názvom „Zenth Mihal“. Kostol svätého Michala bol postavený pravdepodobne už na začiatku 13. storočia. Najstaršia písomná zmienka je z roku 1237, keď sa spomína ako Kostol svätého Michala, stojaci v teplanskom chotári. Podľa týchto informácií Kostol svätého Michala bol

Pohľad na západnú fasádu kostola s gotickým oknom. Foto: autori článku, 2010.

Pôdorys kostola s ohradovým múrom. Prevzaté z materiálu KOSTKA, MATÁK, ŠEVČÍKOVÁ. *Stavebno-historický a restaurátorský výskum Kostola sv. Michala v Liptovskom Michale.*

pôvodne postavený mimo sídlisk a osád, ktoré tu neskôr vznikli a prevzala meno patróna kostola. Kostol svätého Michala patrí medzi kostoly z najstaršej skupiny liptovských sakrálnych stavieb.²

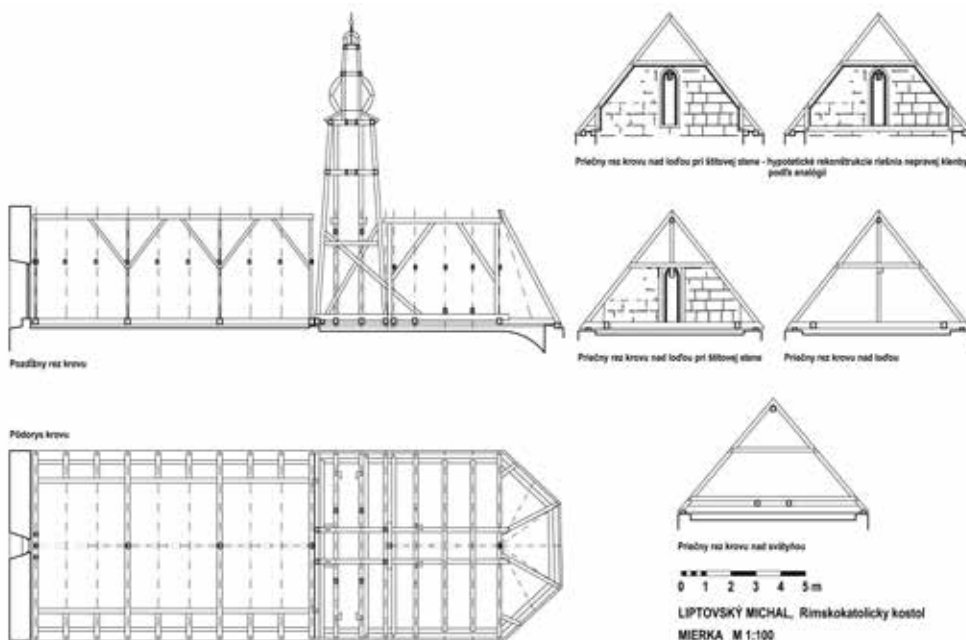
Súčasný kostol vznikol pravdepodobne už v druhej tretine 13. storočia, čo nepriamo dokladajú zmienky o majetkovom spore miestneho farára Pavla. Pavol namietal voči vymedzeniu chotára blízkej Ľupče v metácii z roku 1270, kde bolo zabráť aj územie patriace michalskému kostolu, na čo mu bol v roku 1294 odňatý majetok vrátený. Kostol veľmi prav-

depodobne nahradzoval starší chrám. Výstavba súčasného kostola prebiehala v dlhšom časovom úseku, a to podľa zachovaných artefaktov už od druhej polovice 13. storočia, z ktorého sa nám do súčasnosti zachovala sakristia s krížovou klenbou a klinovými vyžľabenými rebrami dosadajúcimi na

nábežné štítiky a na ihlancovú konzolu a severný múr lode s tromi štrbinovými lomenými oknami. V tejto etape mohla byť postavená aj svätyňa neznámeho rozsahu, sprístupnená zo sakristie cez gotický portál s lomeným záklenkom a skosenými hranami. V období okolo roku 1316 až 1317³ získalo komplexne dostavané pozdĺžne jednolodie rovnako širokú svätyňu s krížovou rebrovou klenbou a polygonálnym záverom. Rôznosť a dlhší časový úsek výstavby kostola bol taktiež identifikovaný použitým rôznym murovacím materiálom, a to sakristia a loď tufové murivo a svätyňa pieskovecové.⁴ Svätyňa sa do jednolodia otvára v súčasnosti polkruhovým víťazným oblúkom. Vo svätyni je na severnej strane osadené jednoduché obdĺžnikové sanktuárium s drevenou mriežkou s minuskulnými nápismi a na južnej je segmentom ukončená sedília. Svätyňu a loď presvetľujú z južnej strany okná s lomenými záklenkami členené stredným prútom a vo vrchole s kružbou. Podobné okno v štíte západnej fasády, v súčasnosti s odstráneným stredným stĺpikom, pôvodne presvetľovalo priamo priestor lode. Hlavný vstup na južnej strane lode tvorí gotický sedlový portál s tympanónom v profilovanom lomenom záklenku, priebežne sa napájajúcom na ostenie so zachovanými neskorogotickými dverami opatrenými dekoratívnym kovaním a neskorogotickým zámkom s otvorenou mechanikou na podkladovom plechu. Dispozícia kostola sa od 14. storočia už výraznejšie nemenila. V roku 1575 kostol získali protestanti a s menšími prestávkami ho vlastnili až do roku 1686, čo podmienilo v priebehu druhej polovice 17. storočia v západnej časti lode osadenie drevenej ranobarokovej empory. Pravdepodobne v rokoch 1824 – 1831 za pôsobenia J. N. Záhuru bol upravený víťazný oblúk a loď získala rovný strop s obiehajúcou fabiónovou rímsou.⁵ Interiér vymaľoval dekoratívnymi motívami s postavami svätcov M. Štalmach pri komplexnej obnove v rokoch 1975 – 1976. Táto maľovaná Štalmachova výzdoba však nahradzovala reštaurátorským výskumom identifikovanú staršiu výzdobu celého kostola, a to nepravú maľovanú bosáž, tzn. kvádrovanie pri oknách so zvýraznenými volútovitými a geometrickými motívami. Táto bosáž je vytvorená v sýto vápennej približne 0,5 – 1,5 hrubej omietkovej vrstve s tretinovým obsahom piesku. Povrchovo je omietková úprava nanosená nepravidelne murárskou lyžicou so zreteľným rukopisom zahladzovania. Na tejto omietke je náter riedkym vápnom, pričom do náteru štetcom boli do mokrého podkladu vnášané červené linky tohto kvádrovania bez predrytia. Šírka štetca a teda aj liniek kvádrovania je 1,5 cm, farba je riedka a šírka linky kvádra je nepravidelná. Táto omietková úprava s kvádrovaním bola identifikovaná v rámci západného štítového múru podstrešia nad loďou

Reštaurátorsky odkrytá staršia výmalba kostola. Prevzaté z materiálu KOSTKA, MATÁK, ŠEVČÍKOVÁ. *Stavebno-historický a reštaurátorský výskum Kostola sv. Michala v Liptovskom Michale.*

Krov Kostola sv. Michala. Prevzaté z publikácie KRUŠINSKÝ, P., SUCHÝ, L., KORENKOVÁ, R., ĎURIAN, K., GRŮNOVÁ, Z., ZACHAROVÁ, D. *Historické krovky v regióne Liptov I.* Kysucké Nové Mesto : Žilinská univerzita v Žiline, Stavebná fakulta, Katedra pozemného staviteľstva, 2011. ISBN 978-80-970171-8-7. Heslo Liptovský Michal.

s vyššie spomínaným gotickým oknom. Samotný západný murovaný štít mierne ustupuje oproti múru lode tesne nad úrovňou dnešného stropu. V tomto ústupku bol uložený

s vyššie spomínaným gotickým oknom. Samotný západný murovaný štít mierne ustupuje oproti múru lode tesne nad úrovňou dnešného stropu. V tomto ústupku bol uložený

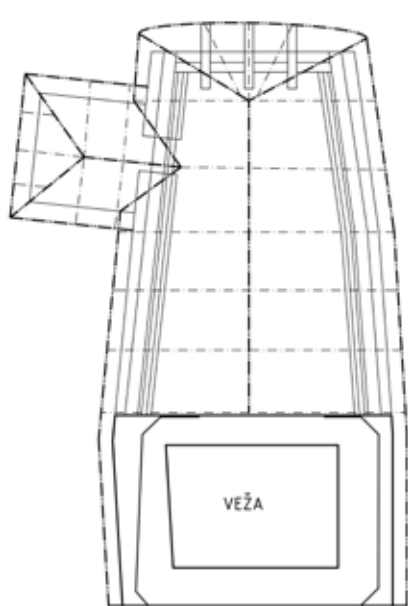
trám a po ňom zostal v omietke odtlačok. Táto omietková úprava pokračuje aj 40 cm nad vrchol okna západného štítu, kde už pokračuje len hrubá omietková úprava bez povrchového spracovania.⁶ V rámci štítového múru sa nachádzajú taktiež otvory po vnútornom lešení t. j. lešenárske drevá, buď zaomietnuté touto stredovekou omietkovou úpravou, alebo zatreté len vápenným náterom.

Za zaujímavé je ešte nutné spomenúť zápisky Štefana Hýroša z roku 1873: „Celý chrám je bez sokelov a krov chrámu nemá žiadne podvlaky ((:Gesisms:), tzn. preklad –

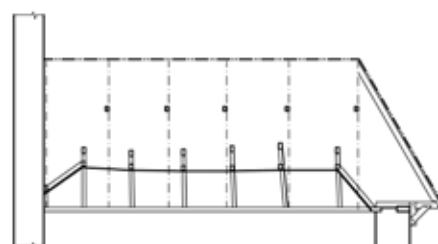
veka – pozn. autorov) vyvýšeného klenutia z obielených smrekových veľkých šindľov spraveného z temer o tri siah vyššieho nad spomenutým polkruhovým víťazným oblúkom, ktorí delí svätinu, to jest chór s absídou, od lode chrámu“.⁸

Strecha a krov

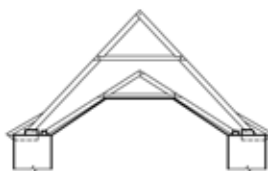
Strecha nad loďou 52° aj svätyňou 50° je pomerne strmá s rovnakou výškou hrebeňa a podstrešnej rímsy. Stre-

Pôdorys krovu nad loďou a svätyňou

Rez pozdĺžny

Krov nad chrámovou loďou - plná väzba

0 1 2 3 4 5 m

HORNÁ LEHOTA, rkat. kostol

cha nad svätyňou je ukončená nad polygonálnym záverom valbovou strechou. V časti rozhrania striech má integrovaný osemboký sanktusník s mohutnejšou drevenou rímsou a dvojstupňovou osembokou cibulovou strechou. Nad hlavnou cibulovou strechou je nad rímsou osemboká otvorená lucerna, ukončená menšou – plynule nadväzujúcou cibulou s makovicou a vysokým ozdobným kovovým krížom. Krytina na strechách nad loďou a svätyňou je šindľová.

Krov nad loďou je krokrový hambáľkový, pozdĺžne viazaný hrebeňovou stojatou stolicou. Horizontálne je členený v plných väzbách väznými trámami a jedným hambáľkom. Hambáľok je priebežne plátovaný so stĺpikom, do krokiev na rybinu.

Kostol v Hornej Lehote. Prevzaté z publikácie SUCHÝ, L., KRUIŠINSKÝ, P., GRUŇOVÁ, Z., ĐURIAN, K., ZACHAROVÁ, D., KORENKOVÁ, R. *Historické krovy v regiónoch Oravy a Kysúc*. Kysucké Nové Mesto : Miroslav Gibala, 2010, s. 32-33. ISBN 978-80-970171-1-8.

rímsa, pozn. autora), ani nie na svätyne, na ktorej uhlastými tvými stenami sa uhlastistý do štítu rovnobežného so štítom lode. Svätica má štítový krov spočívajúci na stene od severu až ku nemu zdvihnutej⁷ a „Nad jej štukatúrou čo je dielo nové (zastropenie lode realizované v rokoch 1824 – 1831 – pozn. autorov), jestvujú prvotné pozostatky nebeského, od tejto temer na dve siah (siah je historická antropometrická dĺžková miera dosahujúca 1,96 resp. 1,8288 m, bola odvodená od výšky dospelého člo-

Konce väzných trámov sú kámpované na jednoduché pomúrnice zo staršieho krovu. Krokvy sú vo vrchole spájané na tupý zraz a osedlané na vrcholovú väznicu. V pozdĺžnom smere je krov viazaný hrebeňovou stojatou stolicou tvorenou stĺpkami čapovanými do väzných trámov v plných väzbách. Konštrukcia stolice je zavetrená pásikmi čapovanými do vrcholovej väznice a do stĺpika v mieste pod spojom (priebežný plát) s hambáľkom. Krov je pílený. Tesárske značky majú formu rímskych čísel, na protiaľhlej strane s kontra-

markou. Číslované sú v smere nakladania väzieb, od západu. Súčasná krovová konštrukcia vznikla zrejme počas obnovy v rokoch 1941 – 1942.

Krov nad svätyňou je krokrový hambáľkový s jednou úrovňou hambáľkov, čiastočne stužený pod hrebeňom sekundárne vloženou centrálnou stolicou. Do konštrukcie je vložená konštrukcia vežičky, ktorej prvky sú datované do obdobia 1469/70d, čo čiastočne viedlo k úpravám pôvodného krovu. Každá väzba bola pôvodne plná. Pár symetrických krokrov je primárne dole plátovaný s väzným trámom a súčasne kámpovaný na pomúrnicu. Pomúrnicu je pôvodná z roku 1316/17d.

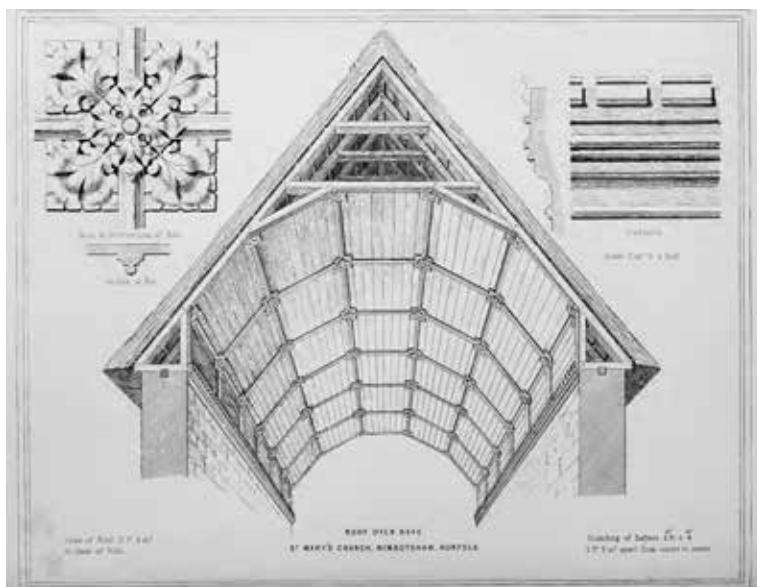
Nálezová situácia v podstreší

Kostol v Liptovskom Michale je u nás zatiaľ ojedinelým príkladom, keď pôvodným zastropením lode stredovekej sakrálnej stavby nebol rovný doskový strop, ale drevená konštrukcia, vťahnutá do podstrešia. Jej tvar bol definovaný tvarom jednoduchého hambáľkového krovu, pravdepodobne s krátkymi pätnými vzperami po stranách – pri korune muriva. Tvar nepravej klenby v tvare otočeného koryta je možné odvodiť od odtlačkov vymedzujúcich jej tvar na vnútornej strane murovaného západného štítu. Vstup do dnešného podstrešia je možný len rebříkom cez pôvodné gotické hrotité okno v štíte. Už samotný stredoveký okenný otvor v štíte musí pozorného návštevníka upútať a upozorniť, resp. navodiť myšlienky, prečo je takýto honosný a dominantný otvor s tvarovaným gotickým ostením, pôvodne stredným prútom a zvyškom kružby vo vrchole, umiestnený tak vysoko. To predsa nemôže byť vstup do podstrešia, ktorý býva neprístupný a „neviditeľný“. Odpoveď je zrejme hneď po návšteve podstrešia. Západný štít podstrešia má zachovanú stredovekú, výtvarne upravenú omietku jednoduchým kvádrovaním, ktorá potvrdzuje, že priestor súčasného podstrešia nad loďou kostola bol pôvodne, zrejme až do vztyčenia predchodcu súčasného hambáľkového krovu s vrcholovou väznicou z rokov 1824 – 1831, otvorený a ukončený nepravou drevenou klenbou. Súčasný krov bol vztyčený pravdepodobne počas obnovy v rokoch 1941/42, s využitím minima starších prvkov krovu z 1. polovice 19. storočia (pomúrnicu, výmeny). Murovaný štít s vysokým oknom bol súčasťou interiéru lode, čím sa umocňovala výška zhromažďovacieho priestoru, ktorý cez okno prijímal „Božie svetlo“.

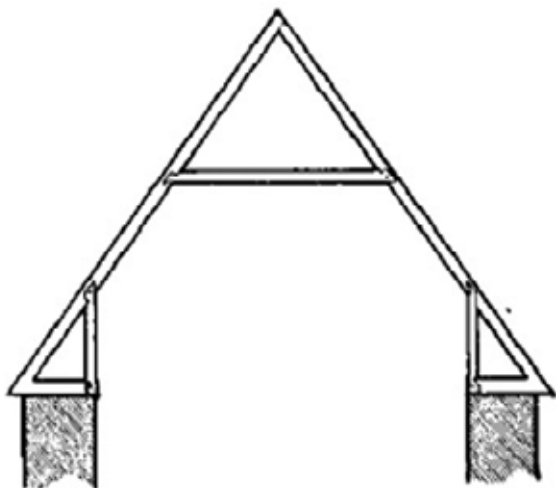
Zo zahraničia sú známe príklady sakrálnych stavieb, ktorých pôvodné doskové stropy neboli vždy ploché, ale tvorili klenby, často v podobe tzv. nepravých, alebo prípadne korytkových klenieb. Ich nosnou konštrukciou boli práve krovy, do ktorých boli stropné dosky pribíjané. Príklady sú známe z oblasti strednej, severnej aj západnej Európy (napr.: r. k. Kostol Zvestovania Panny Márie v poľskom Božnówe) a z historickej literatúry (napr. J. Arthur Brandon, *The open timber roofs of the middle ages*). Z príkladov, kde sa zachovali odtlačky omietok na murovaných štítoch v podstreší, je možné spomenúť napríklad ranogotické kostoly v Če-

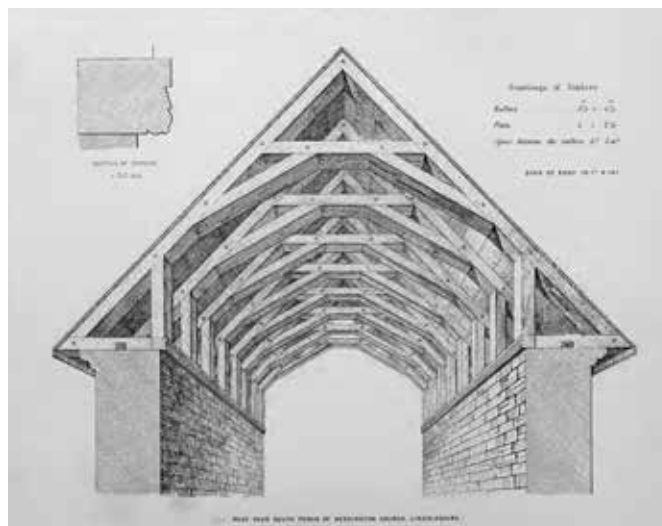
Pohľad na západnú stenu podstrešia s nálezovou situáciou, gotickým oknom a interiérovou maľovanou výzdobou. Foto: autori článku, 2010.

Kostol sv. Márie, Wimbotsham, Norfolk. Zdroj: Raphael Brandon, J. Arthur Brandon. *The open timber roofs of the middle ages*. London : David Bogue, 186, Fleet street, Sold also by George Bell, 1849; www.digitatlas.org/?attachment_id=2183.

Krov nad loďou kostola v Blaton, Belgicko, okolo 1200. Zdroj: FLETCHER, J. M., SPOKES, P. S. The Origin and Development of Crown-Post Roofs. In *Medieval Archaeology*, 1964, vol. 8, s. 152-183.

Kostol v Heckington, Lincolnshire. Zdroj: Raphael Brandon, J. Arthur Brandon. *The open timber roofs...*

chách – sv. Bartolomeja v Třebovli (okres Kolín) a sv. Michala v Prahe-Podolí.

Z mladšieho obdobia je u nás známy príklad s dodnes zachovaným (nedávno reštaurovaným) maľovaným doskovým ukončením lode plytkou nepravou, resp. korýtkovou klenbou na murovanom rímskokatolíckom Kostole Svätej Trojice v Hornej Lehote, okr. Dolný Kubín (datovanie krovu 1684d). Príklady je možné zriedkavo pozorovať aj na niektorých drevených kostoloch severovýchodného Slovenska. ■

- ¹ HÝROŠ, Š. *Opis starobylých chrámov kresťanských Liptova...*, s. 13.
- ² KALINOVÁ, M. Rímskokatolícky Kostol sv. Michala Archanjela a zvonica, Liptovský Michal č. 84., s. 224.
- ³ KYNCL, T. *Dendrochronologický prieskum drevených krovnych konštrukcií rkk. kostola v Lipovskom Michale, krov presbytáře*, 2010, Rukopis.
- ⁴ KOSTKA, J., MATÁK, J., ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Stavebno-historický a reštaurátorský výskum kostola sv. Michala v Liptovskom Michale*, č. 3/R, výkres č. 2.
- ⁵ KALINOVÁ, M., ref. 2, s. 225.
- ⁶ KOSTKA, J., MATÁK, J., ŠEVČÍKOVÁ, Z., ref. 4, s. 5-6.
- ⁷ HÝROŠ, Š., ref. 1, s. 7.
- ⁸ HÝROŠ, Š., ref. 1, s. 11.

Krov nad loďou reformovaného kostola v Zweisimmene vo Švajčiarsku. Zdroj: <http://fr.academic.ru/dic.nsf/frwiki/1761027>.

Literatúra a pramene

- ČAJKA, M. Gotická sakrálna architektúra na Liptove. In *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 2, s. 17-18.
- HOUDEK, I. Z histórie kostolov a iných staviteľských pamiatok Liptova. In *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti* 21. Martin, 1927, s. 58-79. s. 60, 63, 64.
- HÝROŠ, Š. *Opis starobylých chrámov kresťanských Liptova, ku poznaniu veku jejich svätenia*. Liptovský Michal, 1873, Rkp. uložený v Liptovskom múzeu v Ružomberku. s. 5-26.
- CHURÝ, S. Zápisnica z kanonických vizitácií farností v Liptove roku 1825 ako prameň pre národopisný výskum. In *Slovenský národopis*, 1999, roč. 47, č. 2-3, s. 230-234, 231.
- KALINOVÁ, M. Rímskokatolícky Kostol sv. Michala Archanjela a zvonica, Liptovský Michal č. 84. In *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, okres Ružomberok*. Bratislava : PÚ SR; Slovart, 2008, s. 224-225.
- KOSTKA, J., MATÁK, J., ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Stavebno-historický a reštaurátorský výskum kostola sv. Michala v Liptovskom Michale*. Okresná pamiatková správa Liptovský Mikuláš, 1975, uložený na Krajskom pamiatkovom úrade Žilina, pracovisko Ružomberok, č. 3/R.
- KYNCL, T. *Dendrochronologický prieskum drevených krovnych konštrukcií rkk. kostola v Lipovskom Michale, krov presbytáře*, 2010, Rukopis.
- MYSKOVŠZKY, V. Liptómegeye középkori építészetü műemlékei. (Adalék műemlékeink ismeretéhez). In *Archeológiai közlemények*, 11, 1877, č. 2, s. 9-65, 55-56.
- VÍTEK, P. *Sakrálné stavby v Liptove*. Liptovský Mikuláš, 2005. Rkp.

Evidencia a ochrana dopravného dedičstva na Slovensku

PETRA KALOVÁ

Pamiatková starostlivosť o technické a priemyselné stavby má svoje počiatky v 70. rokoch 20. storočia, keď sa tieto objekty začali vnímať ako rovnocenné s inými stavbami. Pamiatkový úrad SR disponuje internou databázou Národných kultúrnych pamiatok, podľa ktorej vieme, že v rámci dopravného dedičstva Slovenska máme zapísaných 95 nehnuteľných a 75 hnutelných objektov. Pri tomto počte,

Barokový cestný most v Bátovciach so sochou sv. Jána Nepomuckého. Foto: Archív PÚ SR.

Budova železničnej stanice v Kežmarku. Foto: Archív PÚ SR.

ktorý sa možno nezdá taký vysoký, môžeme pozitívne skonštatovať, že v porovnaní so stavbami ostatných priemyselných odvetví predstavujú dopravné stavby celkom početnú skupinu chránených pamiatok.

Hojne sú zastúpené mosty, cestné aj železničné, napríklad most v Kráľovej pri Senci, Piešťanoch, Poltári či Hronci. Rovnako však máme dnes pamiatkovo chránené aj niektoré výpravné budovy, ako napríklad výpravnú budovu v Ľubochni, Ružomberku či Kežmarku. Aj v súčasnosti pokračujú snahy pamiatkovo chrániť ďalšie dopravné stavby a objekty k nim prislúchajúce. Po pasportizácii priemyselného dedičstva, ktorá prebiehala v rokoch 2007 – 2011 bolo zdokumentovaných ďalších 79 potenciálnych, pamiatkovo hodnotných objektov zahŕňajúcich mosty (cestné, železničné), tunely, výpravné budovy, železničné stanice a rušňové depá. V porovnaní s minulosťou máme dnes možnosť využívať aj moderné postupy v pamiatkovej starostlivosti, akým je projekt digitalizácie pamiatok, na ktorom PÚ SR pracuje od roku 2011 (projekt má byť ukončený v lete 2015). Hlavným cieľom je budovanie databázy pamiatok prístupnej pre širokú odbornú aj laickú verejnosť. Vybrané pamiatky sú zameriavané metódami digitálnej fotogrametrie a laserového skenovania, ktorých výstupom je detailný 3D model, z ktorého je následne vytvorená grafická dokumentácia. Získané materiály budú slúžiť na dokumentačné,

Cestný, tzv. Krajinský most v Piešťanoch z roku 1930 – 1931. Foto: Archív PÚ SR.

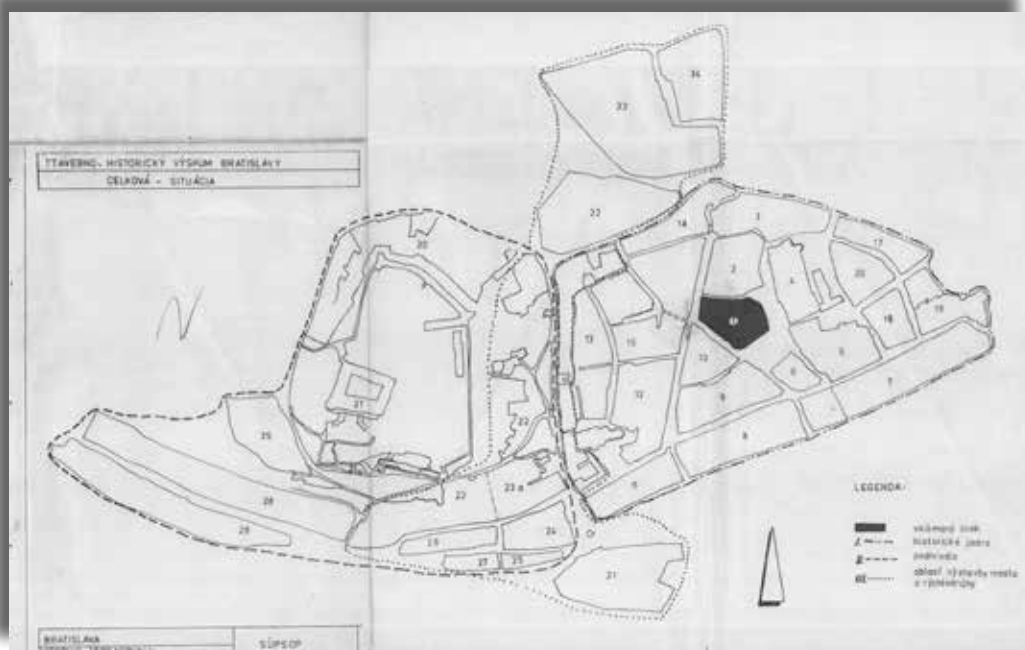
študijné a prezentačné účely. V tomto projekte boli v rámci dopravných pamiatok zdigitalizované mosty v Bátovciach, Kráľovej pri Senci a tiež objekty Zimného prístavu v Bratislave spolu s autenticky zachovanou loďou Šturec. Práve lodná hala spolu s lodným výťahom sú dnes aktuálnym príkladom

snáh Pamiatkového úradu SR o ich zápis do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. Momentálne, po odvolaní vlastníka, rozhoduje v tejto veci Ministerstvo kultúry SR. Objekty predstavujú dnes jedny z mála autenticky zachovaných častí pôvodného prístavu. Lodný výťah je dodnes funkčným prvkom a slúži, tak ako v minulosti, na vyťahovanie lodí na súš z južného bazéna prístavu v čase ich údržby. Lodná dielňa situovaná v jeho tesnej blízkosti je dnes už len sklado. Pôvodne sa v nej opravovali väčšie komponenty lodí. V hale je autenticky zachovaný mostový žeriav, ktorý slúžil na manipuláciu s týmito časťami. Rovnako aktuálne sú aj snahy Pamiatkového úradu SR o vyhlásenie konečnej stanice električkového depa v Bratislave-Petržalke. Depo Kopčany je na území Bratislavy posledným odkazom k niekdajšej trati električky vedúcej z Bratislavy do Viedne. V súčasnosti prebieha jeho vyhlasovanie za národnú kultúrnu pamiatku. ■

Šesťdesiat rokov pamiatkovej rezervácie Bratislava a jej blokové výskumy

MARTINA OROSOVÁ
ZDENKA ŠEDIVÁ

V roku 60. výročia vyhlásenia pamiatkovej rezervácie Bratislava sa v Archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky realizovala digitalizácia tzv. blokových pamiatkových výskumov. Navonok jednoduchá úloha prezentovať pamiatkové výskumy bratislavského historického jadra prináša niekoľko rôznych uhlov pohľadu, súvisiacich nielen s urbanistickými a stavebnými dejinami Bratislavy a vývojom metodológie ochrany pamiatok, ale aj s politicko-spoločenskou a kultúrnou situáciou a konkrétnymi rozhodnutiami najvyšších vládnych orgánov. Pokúsime sa sklbiť všetky aspekty do zaujímavého príbehu presahujúceho hranice samotného mesta, nestrácajúc zo zreteľa hlavne pamiatkarské hľadisko.

Celková situácia blokových výskumov Bratislavy s vyznačeným blokom č. 1. Archív PÚ SR, sign. T 914.

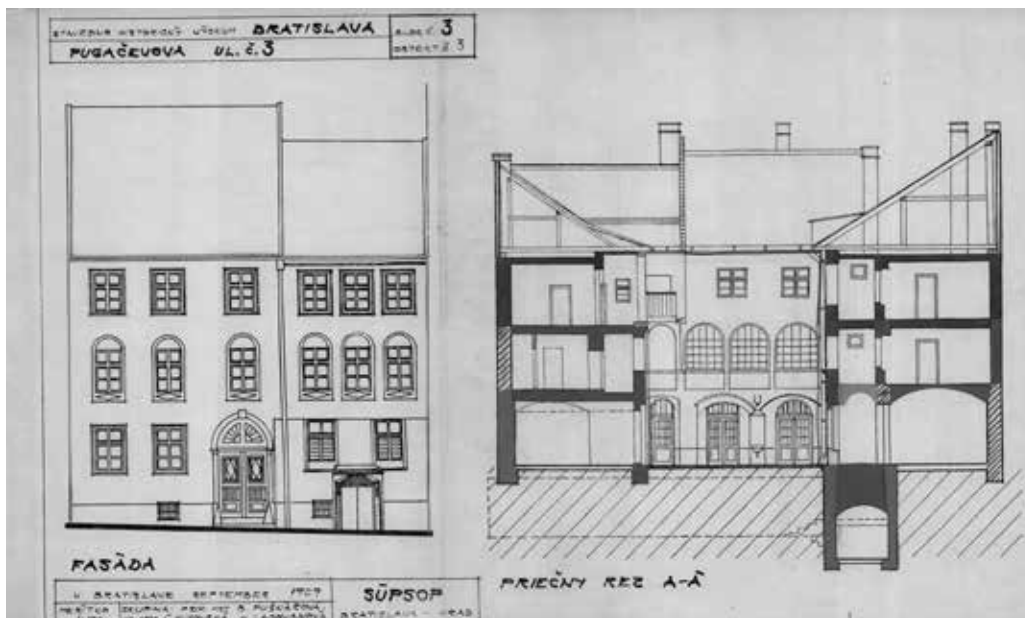

Pohľad do Zámčiarkej ulice, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/1.

Do skončenia druhej svetovej vojny sa právna ochrana pamiatok nielen na našom území, ale aj v iných európskych štátoch, týkala len jednotlivých objektov. Myšlienka pamiatkovej hodnoty celého prostredia, v ktorom sú jednotlivé objekty sústredené, a potreba jeho ochrany sa objavila už v koncepcii tzv. viedenskej školy Aloisa Riegla a Maxa Dvořáka.¹ Z hľadiska konzervačnej teórie ich školy, prakticky aplikovanej počas celej prvej polovice 20. storočia, je historické mesto generáciami vytvoreným, svojbytným umeleckým dielom a z tohto dôvodu je nutné považovať jeho hmotnú a umeleckú originalitu za nedotknuteľnú. Ku konkrétnemu naplneniu tejto myšlienky do polovice 20. storočia však nedošlo, ak nepočítame sporadické úspechy pamiatkarov pri tvorbe regulačných plánov miest. Najväčšie úspechy dosiahol spolok Klub za Starou Prahu, ktorý spojil rôzne tendencie smerujúce k zachovaniu historického mesta s teóriou a zásadami ochrany pamiatok viedenskej školy umenia, rozpracoval metodiku ochrany historického mesta územným plánom, preniesol teóriu ochrany umeleckého diela na historické celky a naznačil riešenie ochrany urbanistického celku a jeho architektonických pamiatok v závislosti na aktívnych úžitkových funkciách.² Ešte ani dnes nie je potreba ochrany sídelnej štruktúry a kultúrnej krajiny prijímaná verejnosťou s pochopením a problémy zachovania pamiatok sa vytrhávajú z kontextu ich prirodzeného prostredia.

Až po ničivých skúsenostiach druhej svetovej vojny, ktorá kobercovým bombardovaním zmetla zo zemskeho povrchu starobylé historické mestá, začali odborníci hlasnejšie volať po ich komplexnej ochrane a tlačiť na zodpovedné politické orgány, aby prijali potrebné legislatívne opatrenia. V obnovenom Československu sa záhuba pamiatkového fondu nezastavila ani po vojne, vojnové drancovanie vystrie-

dalo nepremyslené, živelné a utilitárne využívanie a adaptovanie historických budov, bez akéhokoľvek ohľadu na ich pamiatkové hodnoty. Proces deštrukcie bol dovŕšený plošnými demoláciami celých mestských štvrtí. Ministerstvo školstva, vied a umení v Prahe preto vybralo 30 najcennejších historických celkov v celej republike, ktorých najnutnejšia obnova, dobovým jazykom „údržba“, bola rozvrhnutá na dve päťročnice. Financovanie bolo zabezpečené z výťažkov predaja tovarov UNRRA,³ schválené uznesením vlády ČSR zo dňa 11. 7. 1950. Tento dátum sa považuje za deň vzniku prvých mestských pamiatkových rezervácií a začiatok systematickej ochrany pamiatkových území, ktorým československá pamiatková starostlivosť predbehla mnohé európske krajiny.⁴

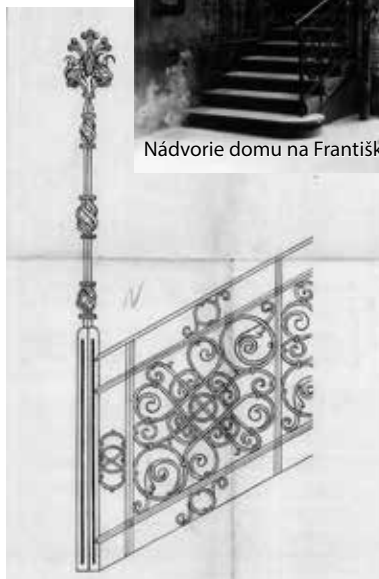
Fasáda a rez domu na Františkánskej 3, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/1.

Štátna mestská pamiatková rezervácia Bratislava

Bratislavské Staré Mesto nebolo vyhlásené medzi prvými rezerváciami. Slovenský pamiatkový ústav, ktorý vznikol v roku 1951, začal až v máji 1954 pripravovať podklady na zriadenie pamiatkovej rezervácie v Bratislave. Keďže personálne kapacity ústavu boli obmedzené, najal si na tieto práce českého architekta Josefa Mareka, ktorý pôsobil na Slovensku už v medzivojnovom období a aktívne riešil úlohy spojené s reguláciou bratislavských ulíc. Na základe uznesenia Zboru povereníkov zo dňa 27. 7. 1954 J. Marek vypracoval návrh na vyhlásenie mestskej rezervácie v Bratislave. Správa obsahovala historické, umeleckohistorické, politické a hospodárske zdôvodnenie vyhlásenia, konkrétny návrh na vyhlásenie jednotlivých častí, ulíc a domov, výpočet opatrení, ktoré chce ústav podniknúť v rezervácii a perspektívny vývoj. V texte návrhu, spracovanom podľa inštrukcií riaditeľa ústavu Júliusa Švedu, sa uvádzalo, že cieľom ochrany mesta ako rezervácie je *v komplexnosti zachovať vynikajúce umelecké a historické doklady (či už ako doklady vysokého majstrovstva pracujúcich alebo ako doklady na určité historické udalosti) a použiť ich pri výchove nových umeleckých kádrov i pri masovo-politickej práci. S ochranou vonkajšieho vzhľadu súvisí maximálna hygienizácia vnútorných častí domov (nemožno konzervovať prekonané, menej kultúrne bývanie).*⁵ Štátna mestská pamiatková rezervácia Bratislava bola zriadená ešte v tom istom roku vyhláškou Povereníctva kultúry na základe uznesenia Zboru povereníkov zo dňa 5. 10. 1954.⁶ Keďže štátny zoznam pamiatok ešte neexistoval, pamiatkovo chránené objekty boli podľa adresy spísané v tzv. rezervačnej knihe. Zoznam obsahujúci 140 domov vypracoval Alojz Jursa.⁷ Domy boli zaradené do troch kategórií, pričom sa počítalo s tým, že značná časť objektov III. kategó-

Nádvorie domu na Františkánskej 3, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/1.

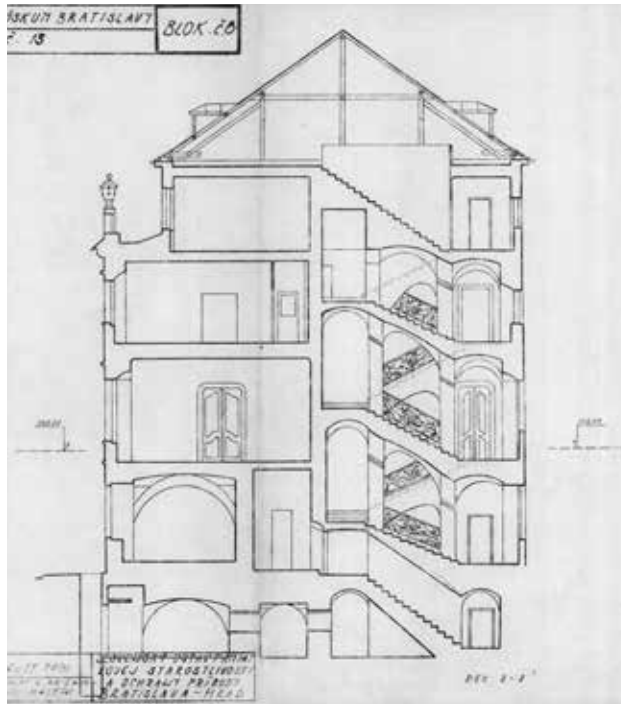

Detail mreže na prvom poschodí domu na Františkánskej 3, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/1.

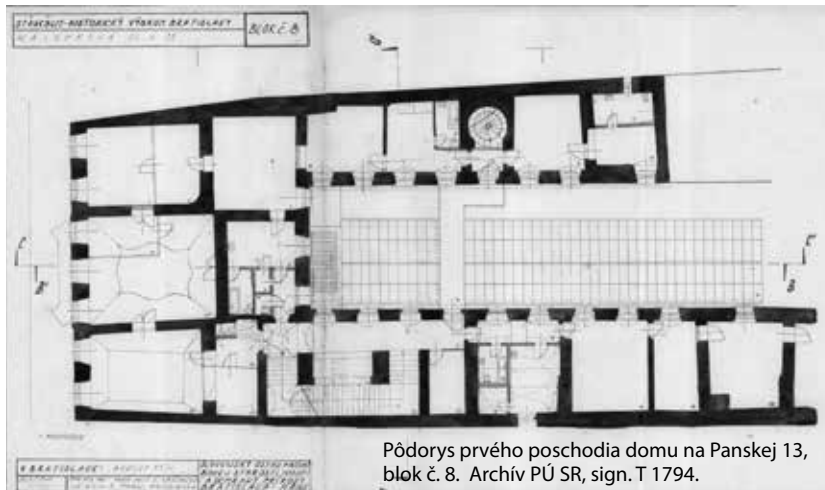
rie bude asanovaná a nahradená novostavbami. U najhodnotnejších a najohrozenejších objektov I. kategórie mala byť v priebehu piatich rokov vykonaná generálna oprava a hygienizácia objektov. Za nimi mali byť v ďalšej päťročnici opravené domy II. kategórie. Výsledkom mal byť *veľmi impozantný vzhľad: zvonku nádhera starých slohov, zvnútra hygienické úžitkové priestory.*⁸ Návrh vyjadroval vtedajšiu vieru českých a slovenských pamiatkarov, že keď sa štát reprezentovaný ministerstvom/povere-

níctvom kultúry ujme iniciatívy pri regenerácii historických miest, bude zachovaná hmotná podstata historickej zástavby, ktorá bude spĺňať všetky štandardy moderného spôsobu života, no zároveň ostane zachovaná historická štruktúra a výtvarná kvalita pamiatok.⁹ Čoskoro sa ukázalo, že ohromné miliónové čiastky, ktoré vláda investovala do záchrany stavebných pamiatok, nestačili ani na bežnú údržbu, tým menej na sústavnú regeneráciu.¹⁰ Začalo sa volať po novom spoločenskom zmysle historického jadra ako súčasti centrálnej oblasti mesta a hľadali sa spôsoby a prostriedky, ako organizačne a finančne zabezpečiť regeneráciu pamiatkovo chránených rezervácií. Historický stavebný fond sa mal adaptovať odbornou rekonštrukciou na moderné kultúrne, administratívne, obchodné a bytové účely, kde by sa realizovali potreby života „obyvateľa mesta – chodca“.¹¹

Úplne iné myšlienky sa šírili prostredím Bratislavy, ktorej postavenie hlavného mesta Slovenska sa posilňovalo hromadnou socialistickou výstavbou. Pozornosť predstaviteľov režimu sa upínala skôr k budúcnosti mesta ako k jej pre komunistický režim neakceptovateľnej minulosti.¹² V uvažovaní o budúcom rozvoji mesta, ktorý neustále narážal na limity dané jeho historickým stavebným a urbanistickým vývojom, najviac rezonoval problém dopravy. Politicko-spoločenské pozadie myšlienky výstavby nového mosta cez Dunaj aj jeho technické riešenia sú dostatočne známe a netreba ich opakovať.¹³ Menej je preskúmaný postoj pamiatkarskej obce k tomuto mimoriadne závažnému zásahu do organizmu historického mesta a konkrétne akcie pamiatkarov na jeho odvrátenie. Ako konštatoval Vendelín Jankovič, pracovníci pamiatkovej starostlivosti si boli až príliš istí závažnosťou svojich argumentov proti mostu a akosi zabudli vypracovať svoje stanovisko do potrebnej šírky a hĺbky.¹⁴ V argumentácii pamiatkarov chýbala formulácia pamiatkových hodnôt zasiahnutého územia podložená sumou exaktných vedeckých faktov. Uznesenie predsedníctva SNR č. 233/1966 o prevedení komplexného pamiatkového výskumu Podhradia a historického jadra mesta prišlo už v čase, keď rozhodnutie o novom dopravnom koridore bolo nezvratné. Cieľom archeologického, historického, umelec-

Rez domu na Panskej 13, blok č. 8. Archív PÚ SR, sign. T 1794.

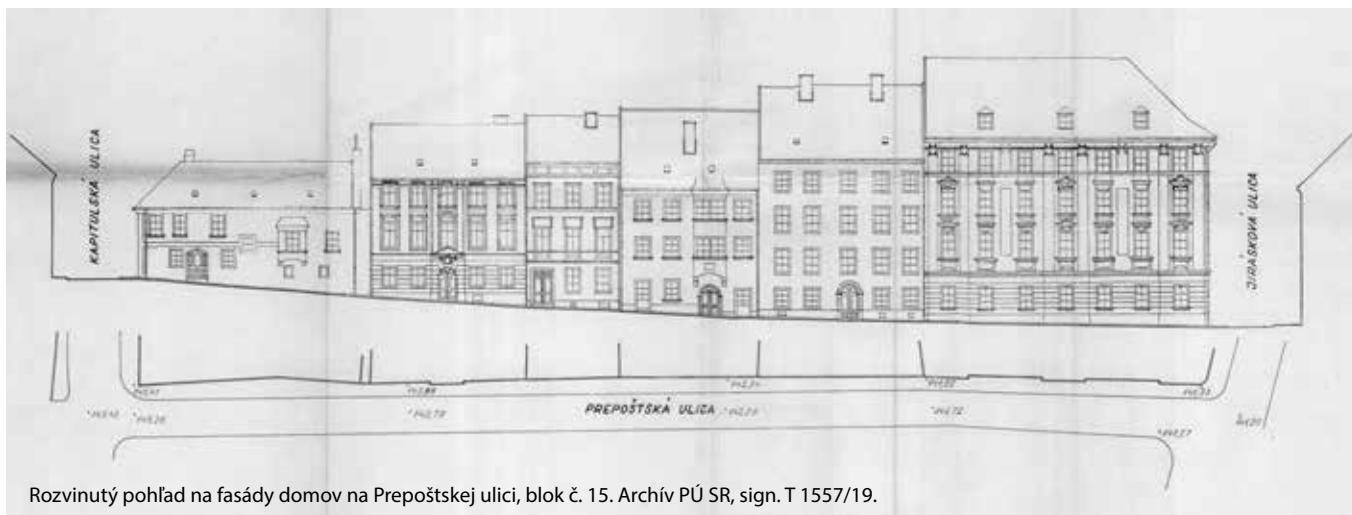
Pôdorys prvého poschodia domu na Panskej 13, blok č. 8. Archív PÚ SR, sign. T 1794.

kohistorického a architektonicko-historického výskumu bolo získať presný obraz historického, urbanistického, architektonického a umeleckohistorického bohatstva Bratislavy. Vzhľadom na to, že časť tohto bohatstva mala byť nenávratne zničená podľa asanačného plánu mesta, išlo vlastne o jeho zdokumentovanie.

Komplexný pamiatkový výskum historického jadra Bratislavy

Pamiatkové výskumy pravdaže neboli ničím úplne novým. Od začiatku 50. rokov sa realizovali terénne výskumy pri zostavovaní zoznamov pamiatok v jednotlivých krajoch a najmä pri spracovávaní celoslovenského súpisu pamiatok. Základný výskum bol vykonaný vo všetkých 3 450 obciach Slovenska. Ani akcie obnovy pamiatok sa nezaobišli bez teoretickej a metodologickej prípravy. Skúsenosti získané v prvom desaťročí existencie pamiatkového ústavu na desiatkach príkladov jasne ukazovali, ako je výsledný efekt pamiatkovej akcie priamo úmerný jej vedec-

kej príprave. Terénne výskumy okrem toho odhalili, že *takmer každý pamiatkový objekt je zložitým organizmom, ktorý treba skúmať v celej jeho komplementárnej mnohosti*.¹⁵ Volanie po systematickej vedeckej príprave pamiatkových akcií sa začalo realizovať príchodom Ing. arch. Jána Lichnera, CSc. do funkcie riaditeľa Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP), nástupníckej organizácie Slovenského pamiatkového ústavu, ktorý presadzoval vedecké metódy v pamiatkovej starostlivosti a dôsledné poznanie pamiatkových objektov interdisciplinárnym výskumom. *Od začiatku bolo jasné, že takáto vedecká príprava pamiatkových akcií nemôže byť jednostranná, ale naopak musí byť komplexná a komplementárna. Musí podávať pohľad na pamiatkový objekt z čo najviac možných stanovísk a uhlov, musí byť historická a zároveň prítomnostná, musí poznať genézu objektu i jeho všestranný súčasný stav*.¹⁶ Premenu SÚPSOP na ústredné vedeckovýskumné, odbornotechnické a metodické pracovisko umožnil nový štatút ústavu schválený komisiou Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru v máji 1966. Začali sa realizovať prvé veľké komplexné pamiatkové výskumy v rôznych lokalitách na celom území Slovenska a pa-

Rozvinutý pohľad na fasády domov na Prepoštskej ulici, blok č. 15. Archív PÚ SR, sign. T 1557/19.

miatková problematika začala nadobúdať charakter samostatnej vednej disciplíny postavenej na teoreticko-výskumnej činnosti, smerujúcej k správnym realizačným výsledkom.¹⁷ Ústav, posilnený o pracovníkov krajských stredísk štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, bol schopný vlastnými odbornými kapacitami zabezpečiť historické, archeologické, umeleckohistorické, architektonicko-historické výskumné činnosti, reštaurátorské a projektové práce, chemicko-fyzikálne analýzy aj geodetické zamerania. Jednou z prvých mimoriadne náročných akcií, do ktorých sa pustil Lichnerov tím špecialistov, bol práve komplexný pamiatkový výskum historickej Bratislavy, ktorý vošiel do dejín pamiatkovej starostlivosti pod názvom „blokové výskumy“. Tento počin bol o to náročnejší, že v podstate nemal predchodcov, nemal na čo nadväzovať, ani sa o čo oprieť, keďže predchádzajúca vedecká dokumentácia pamiatok Bratislavy v podstate neexistovala.¹⁸

Komplexný výskum nariadený Predsedníctvom Slovenskej národnej rady pozostával z viacerých druhov výskumov, ktoré väčšinou realizoval SÚPSOP. Archeologický výskum bol zverený Slovenskému národnému múzeu. Historický výskum územia znamenal vypracovanie podrobnej historickej topografie, ktorá by odhalila vznik uličnej siete, vývoj parcelácie, sled majiteľov domov a pod. a bola by dôležitým východiskom pre ďalšie výskumy. Tento cieľ sa podarilo splniť Vendelínovi Jankovičovi, ktorý na základe štúdia archívnych prameňov v Archíve mesta Bratislavy zrekonštruoval historickú topografiu mesta v rokoch 1415 – 1517, s presahom do starších i novších čias. Výsledky tejto mravčej práce autor publikoval iba čiastočne, pričom sa zameriaval skôr na me-

Arkier domu Zamočnická 15 – Františkánska 1, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/1.

todológiu rekonštrukcie mestského miestopisu.¹⁹ Samotný materiál ostal dodnes len v podobe rukopisných poznámok, čo je ohromnou stratou pre poznanie dejín Bratislavy.

Vlastný architektonicko-historický a umeleckohistorický výskum sa realizoval v tzv. blokoch. Boli to historicko-urbanistické celky vymedzené uličnou sieťou, na ktoré bolo podelené celé skúmané územie, t. j. historické jadro mesta v obvode stredovekých hradieb, hrad a jeho okolie zahŕňajúce ulice na východ a sever od hradu, a podhradie s ulicami na hradnom vrchu a štvrtami na nábreží Dunaja (Zuckermandel a Vydrica). Vzniklo 35 blokov, ktoré boli zamerané, vyfotografované a preskúmané obhliadkovou metódou s využitím nálezočných situácií bez sondážnych prác. Metodika dokumentácie výsledkov výskumu, jej obsahovej náplne, grafického znázornenia slohovej analýzy a fotografickej dokumentácie, sa spracovávala podľa me-

todických pokynov vypracovaných prom. hist. A. Jursom a Ing. arch. R. Kriváňovou v roku 1967 a precizovala sa v priebehu prác spoločným dialógom zainteresovaných odborníkov. Veľkou pomocou boli grafické podklady vyhotovené podnikom Inžinierska geodézia, n. p. Bratislava a neskôr zriadenie vlastného odboru projektovania, ktoré dokázalo vyhotoviť pre potreby analýzy nevyhnuté grafické podklady, a to dovtedy menej využívanými geodetickými meraniami.²⁰ Na grafických prácach sa podieľali aj študenti Slovenskej vysokej školy technickej (STU).

Vedúcim úlohy s názvom Podrobný umelecko-historický a architektonický výskum Bratislavy bol prom. hist. Alojz Jursa. Výskumné tímy tvorila osvedčená skupina historik ume-
nia, architekt, grafik, fotograf. Rekapitulácia autorských ko-

Západná časť mestských hradieb po odbúrání zástavby na Židovskej ulici, blok č. 13. Archív PÚ SR, sign. T 923/1.

lektívov obsahuje tieto mená: Dr. Libuša Cidlinská, CSc., Ing. arch. Katarína Fabini, Ing. arch. Viera Floreková, M. Grígerová, Ing. arch. Ľudmila Husovská, prom. hist. Mária Jančuškova, prom. hist. Eva Križanová, Hanka Ladovanová, Ing. arch. Ivica Nosálová, prom. hist. N. Mudrochová, Ing. arch. Radmila Ondreíčková, Sylvia Paulusová, prom. hist. Blanka Puškárová-Kovačovičová, CSc., Ing. arch. H. Trávníčková, Alexander Thurzo.

Ku každému bloku bol vyhotovený pôdorys všetkých podlaží, rezy a pohľady na fasády v rôznych mierkach (1 : 10, 1 : 100, 1 : 200, 1 : 1 000). Veľmi efektívne sú najmä rozvinuté pohľady fasád celej ulice. Nechýbajú ani zakreslenia detailov, portálov, okenných otvorov a pod. Obsah výsledného elaborátu jedného bloku tvorí textová časť, v ktorej sú základné identifikačné údaje o bloku a o každom skúmanom objekte, jeho majiteľ (aj bývalý súkromný), správca, užívateľ, stavebno-technický popis objektov (situovanie, dispozícia, fasády, podlažia, vrátane podkrovia) a ich umelecko-historické vyhodnotenie podľa slohového vývoja, použité pramene.

Grafická dokumentácia začína výkresom celkovej situácie v mierke 1 : 5 000, na ktorom je červenou farbou vyznačený skúmaný blok, hranice historického jadra, Podhradie a oblasť výstavby mosta a rýchlodráhy. Ďalej obsahuje výkresy členené podľa potreby na ulice, ich časti alebo jednotlivé domy, podlažia a pohľady, na ktorých sú farebne vyznačené výsledky výskumov. Nie sú to len čisto vedecké informácie, ale aj údaje potrebné pre pamiatkovú prax, ktoré sú dnes pre nás zároveň dokladom názorov na ochranu pamiatok na konci 60. rokov 20. storočia. Výkresy tvorí analýza vývoja podľa jednotlivých etáp (románske, gotické, renesančné, barokové, klasicistické, objekty historizujúceho pôvodu, romantizmus a secesia, novostavby); stavebno-technický rozbor (veľmi dobrý – udržiavaný, dobrý – čiastočne udržiavaný, vyhovujúci,

nevyhovujúci, zlý – udržiavanie minimálne, veľmi zlý – neudržiavaný, opravený – neudržiavaný, demolácia, zbúranie); kategorizácia objektov podľa pamiatkovej hodnoty, dnes využívaná najmä v zásadách ochrany pamiatkového územia (NKP, zvlášť významná kultúrna pamiatka, objekty základného pamiatkového fondu chránené, objekty pamiatkového záujmu, ostatné objekty v MPR vyhovujúce, objekty bez pamiatkovej hodnoty nevyhovujúce, nezastavané plochy vyhovujúce, objekty vybúrané). Samostatne boli spracované kritériá architektonického rozboru, dávajúce podklad na obnovu objektu (bezpodmienečné zachovanie – konštrukcie, priestory, stavebné čiary, priečelia, povrchy stien v interiéri; zachovanie s možnosťou úprav – konštrukcia, priestory, priečelia, reštaurátorský výskum; bezpodmienečné odstránenie – konštrukcia, priestory, priečelia; odporúča sa odstrániť – konštrukcia, priestory, priečelia; hodnotné interiéry – stropy, hodnotné detaily). Zaujímavý grafický podklad predstavuje podrobný rozbor urbanisticko-architektonických hodnôt a stupeň ich ochrany (výtvarné hodnotné mestské interiéry a súbory – bezpodmienečne chránené, nezastavané plochy pamiatok výtvarne zvlášť hodnotné – bezpodmienečne chránené, výtvarne hodnotné dominanty – bezpodmienečne chránené, výtvarne hodnotné architektúry – bezpodmienečne chránené, dobré miestne architektúry – chránené, bezvýznamné objekty nenarušujúce prostredie – nechránené, nevhodné objekty narušujúce prostredie – nechránené, nevhodné objekty výškou a úpravou – vadná časť

◀ Vstupný portál synagógy na Rybnom námestí, blok č. 13. Archív PÚ SR, sign. T 923/2.

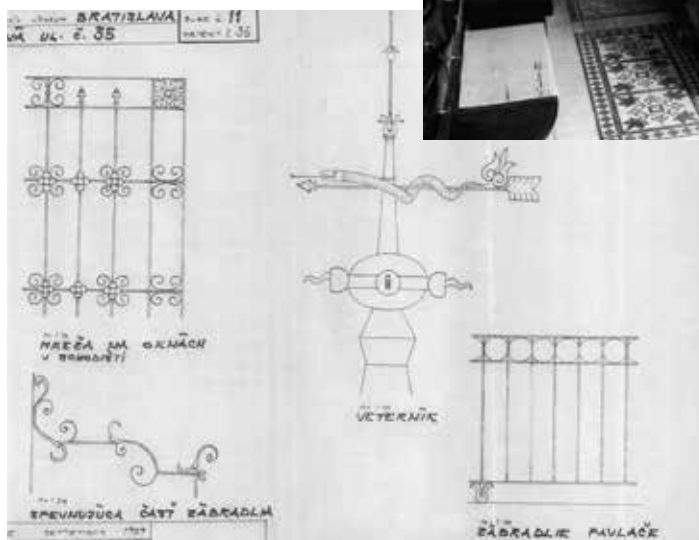

Nádvorie domu na Klariskej 18, blok č. 14. Archív PÚ SR, sign. T 924/1.

nechránená, nevhodné fasády, vadná časť nechránená, návrh novej zástavby – zachovanie priestoru a uličnej čiary). Jednotlivé bloky obsahujú drobné odchýlky v pomenovaní údajov v legende výkresu, čo svedčí o vývoji metodiky v priebehu postupujúcich prác, individuálnom prístupe jednotlivých výskumníkov, ale môže tiež znamenať adekvátnejšie vyjadrenia z hľadiska špecifickosti skúmaného bloku. Vybrané domy, najmä tie, ktoré typologicky vybočovali z charakteru mestskej zástavby, boli navyše podrobené etnografickému výskumu. Mal splniť dve hlavné úlohy: 1. sledovanie a analýza typov mestského domu s priestormi radenými za sebou a jeho porovnanie s vidieckym domom v prímestských osadách a 2. proletarizácia a pauperizácia domov s iným pôvodným určením (meštiansky dom, palác, nájomný dom), z ktorých každá vyžaduje podrobné preskúmanie pomerov domu a tých sociálnych vzťahov, ktoré bezprostredne súvisia s bývaním.²¹

Význam blokových výskumov bratislavského historického jadra nebol doteraz dostatočne zhodnotený. Bol to pritom prvý komplexný pamiatkový výskum realizovaný v mestskej pamiatkovej rezervácii interdisciplinárnym prístupom.²² Spofahlivé zamerania celých domových blokov umožnili spojiť jednotlivé ná-

lezy do celku a rekonštruovať urbanistický i architektonický obraz mesta v jednotlivých časových etapách a zaradiť ho do širších európskych súvislostí. Ukázala sa dlho tušená autenticita a originalita stredovekého, renesančného i barokového mesta zachovaná v pôdorysnej, hmotovo-priestorovej štruktúre zástavby i v jednotlivých prvkoch a detailoch, ktoré kladú Bratislavu na rovnocenné miesto medzi

Kovové detaily domu na Panskej 35, blok č. 11. Archív PÚ SR, sign. T 1104/1.

európskymi historickými mestami. Pre objektívne zhodnotenie kvality vykonaných výskumov je nutné dodať, že terénny výskum sa uskutočňoval len obhliadkovou metódou, ktorá má svoje limity. No ako uvádzajú pamätníci, stav pamiatkového fondu bol taký alarmujúci, že nové nálezové situácie sa otvárali priamo pred ich očami. Výskumy sa často realizovali vo veľkej časovej tiesni, keďže niektoré objekty sa už demolovali v súvislosti s výstavbou mosta a novej cestnej komunikácie. Zdokumentovali tak hodnoty, ktoré sú už navždy stratené. Objekty boli počas výskumu väčšinou dobre prístupné aj v interiéri, keďže boli vo vlastníctve či správe socialistických organizácií alebo verejných orgánov. Dnes by sme už výskum podobných rozmerov mohli len ťažko realizovať, aj z dôvodu zmeny vlastníckych vzťahov. V bratislavských blokových výskumoch sa precizovala metodika spracovania výskumnej dokumentácie, na ktorej sú postavené aj dnešné usmernenia pre vykonávanie pamiatkových výskumov. Obdivuhodné je tiež pracovné nasadenie výskumníkov, veď celý projekt bol zrealizovaný v priebehu piatich rokov.

Je na škodu celej pamiatkarskej obce i dejín hlavného mesta Slovenska, že závery historických, umelecko-historic-

Interiér lekárne na Panskej 35, blok č. 11. Archív PÚ SR, sign. T 1104/1.

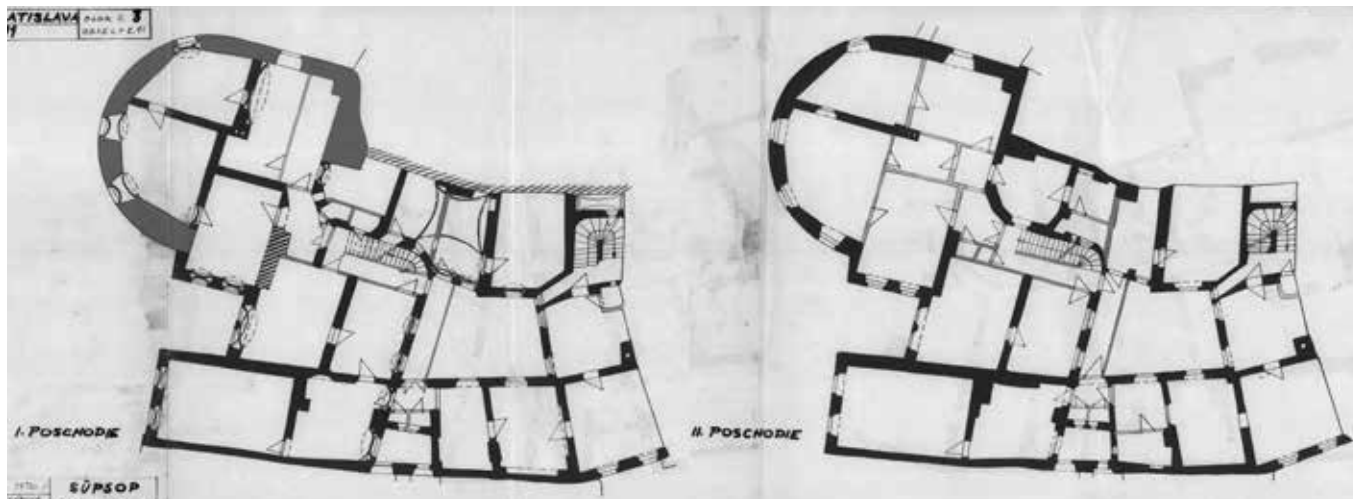
kých, architektonicko-historických a etnografických výskumov neboli dodnes publikované, aj keď výskumníci ich robili so zámerom *synteticky spracovať urbanistický, historicko-architektonický a historický vývoj Bratislavy*, ako uvádzajú na úvod každej dokumentácie. Zviazané elaboráty boli uložené do archívu, kde ostali ukryté ďalších vyše štyridsať rokov. Ich bádateľské využívanie

bolo sporadické, pretože väzba blokov do kníh neumožňovala komfortné štúdium a najmä plány boli vystavené poškodeniu.

Digitalizácia blokových výskumov

V roku 60. výročia vyhlásenia pamiatkovej rezervácie Bratislava pristúpil Archív Pamiatkového úradu SR v spolupráci s Fakultou architektúry Slovenskej technickej univerzity ku kompletnej digitalizácii blokových výskumov, uvedomujúc si mimoriadnu cenu celého súboru najmä pre poznanie vývoja architektúry. Zviazané knihy boli rozobrať, všetky časti boli naskenované a znovu zviazané. Digitalizáciu takmer 10 000 plánov a fotografií vykonávala denná doktorandka na Fakulte architektúry STU Zdenka Šedivá na veľkopošnom skeneri. Pracovníčka Archívu PÚ SR Janka Vaculíková naskenovala na príručnom skeneri tisíce strán textových súčastí kníh. Na vytvorenie digitalizátov jednotlivých blokov nadväzuje ich elektronické sprístupnenie na portáli www.pamiatky.sk. Vďaka nemu získa široká obec potenciálnych recipientov (pamiatkari, historici, archeológovia, architekti, investori atď., ale aj široká verejnosť so záujmom o vý-

Pôdorysy domu na Zámocníkovej 11, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/2.

Zámocníčka 11, Prašná bašta mestského opevnenia, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/2.

voj jednotlivých objektov v historickom jadre mesta) on-line prístup k historicko-pamiatkovým analýzám jednotlivých objektov, čo ešte viac zatriaktívni webový portál Pamiatkového úradu SR. Interným cieľom digitalizácie bola aj fyzická ochrana archívnych dokumentov a snaha zabrániť prostredníctvom digitalizácie znehodnoteniu postupne degradujúcej ručne spracovanej originálnej dokumentácie.

Digitálna rekonštrukcia stredovekého jadra Bratislavy

Digitálne kópie historicko-pamiatkových analýz majú mnohostranné použitie. Prvým vedeckovýskumným projektom, ktorý sa re-

alizuje v rámci spolupráce Archívu PÚ SR a Fakulty architektúry STU, je vytvorenie digitálnej rekonštrukcie stredovekého jadra Bratislavy z hmotovo-priestorového hľadiska. Projekt je súčasťou dizertačnej práce Ing. Zdenky Šedivej. Na základe zistení z historicko-architektonických a umeleckohistorických analýz z blokových výskumov, po doplnení o informácie zo sekundárnej literatúry (napr. Bratislavský topografický lexikón, Archeologická topografia Bratislavy), o historické vyobrazenia mesta (veduty a plány) a údaje z historických písomných prameňov (najmä daňové súpisy) vznikne model urbánneho celku aj jednotlivých objektov. Celkový obraz je ako mozaika postupne vznikajúca z drobných fragmentov. Základnú predstavu pre rekonštrukciu urbánneho celku ponúkajú dobové vyobrazenia (veduty) napriek tomu, že sú často skôr schematickým náčrtom než verným odrazom reality, a ich hodnovernosť je limitovaná jednak recepciou umelca a jednak dôležitosťou jednotlivých budov v mestskom organizme. Hradby, brány, kostoly, veže, radnica sú pri porovnaní rôznych vyobrazení mesta zachytené pomerne presne, ich proporcie sú porovnateľné, ale obytné domy obyčajne umelci stvárnil len ako hmotu striech, podnož mestským dominantám a pri vzájomnom porovnaní vedút sa výrazne líšia.

Problematikou historickej topografie starej Bratislavy sa zaoberali viacerí autori, no systematicky ju okrem Vendelína Jankoviča spracovávali len L. Kemény a J. Holák.²³ Vývoj mesta v 12. a 13. storočí sa snažil načrtnúť katalóg výstavy Bratislava meštana Wocha autorov Petra Baxu a Viktora Ferusa, najnovšiu 2-D vizualizáciu vo vybraných etapách urbanistického vývoja Bratislavy ponúka súbor zobrazení vydaných občianskym združením Bratislavské ostrovy.²⁴ Pre rekonštrukciu konkrétnych objektov je dôležité zameranie jednotlivých architektur v slohovej analýze, v niektorých prípadoch aj so zachovanými detailmi (portály, okná). Tieto údaje budú doplnené výsledkami novších výskumov

Kľučka vstupnej brány na Ventúrskej 11, blok č. 15. Archív PÚ SR, sign. T 5014/6.

a doteraz nevyužitou analýzou dobových fotografií historických stavieb pred ich asanáciou alebo výraznou prestavbou (napr. fotografie K. Körpera z konca 19. či J. Hofera z prvej polovice 20. storočia).

Výsledkom dizertačnej práce bude digitálny 3 D model historického jadra Bratislavy ako celku, s pokusom o hmotovú rekonštrukciu všetkých známych a hypoteticky predpokladaných objektov. Časť objektov, ku ktorým existujú zachované vyobrazenia alebo ktorých detaily sa dali zistiť pamiatkovým výskumom, bude mať aj detailnejšie rekonštruovaný vzhľad (napr. malý prepoštský dom alebo radnica). Ostatné objekty budú byť rekonštruované len hmotovo. Súčasná podoba objektov bude tvoriť priehľadný vodiaci obal uľahčujúci orientáciu v území a bude prekrývať rekonštruovaný obraz vrcholnostredovekého mesta. Model bude jasne čitateľný pre odbornú aj laickú verejnosť. Graficky budú odlišené výskumami doložené prvky od hypoteticky predpokladaných a skonštruovaných len na základe analógií. Takto vzniknutý model sa môže stať virtuálnym sprievodcom pre záujemcu o vývoj mesta ako celku, aj človeka pátrajúceho po pôvodnej podobe jednotlivých budov. V ľahko dostupnej digitálnej forme (internet) môže poskytnúť vizuálne pritažlivé výstupy archeologického, historického, pamiatkového aj architektonického prieskumu zrozumiteľné aj širokej verejnosti. ■

Dvorové fasády na Zámocníkovej 5, blok č. 3. Archív PÚ SR, sign. T 915/2.

¹ KIBIC, Karel. Třicet let úsilí o prohloubení památkové ochrany našich historických měst. Ke vzniku a rozvoji druhé formy památkové ochrany sídel. In *Zprávy památkové péče*, 64, 2004, č. 3, s. 233.

² VOŠAHLÍK, Aleš. *Památkové hodnoty historických měst a teorie jejich ochrany*. Praha : Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1988, s. 43-44. Tam citované podľa: HLOBIL, Ivo. *Teorie městských památkových rezervací (1900 – 1975)*. In *Uměnovědné studie VI*. Praha : ÚTDU ČSAV, 1985.

³ Medzinárodná organizácia UNRRA (*United Nation Relief and Rehabilitation Administration* – Správa Spojených národov pre hospodársku pomoc a obnovu) – povojnový projekt pomoci krajinám postihnutým vojnou. Cieľom UNRRA bolo zabrániť hladu a epidémiám a pomôcť obnoviť vojnou zničené hospodárstvo. Na financovaní sa najväčšou mierou podieľali USA, menej Kanada, Veľká Británia a ďalšie štáty. Krajiny, do ktorých smerovala pomoc, teda aj Československo, platili za pomoc len administratívne poplatky a čiastočne dopravu.

⁴ Národný archív Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, šk. 883. Usnesení 99. schůze vlády, 11. 7. 1950. Uznesením vláda schválila správu Úřadu předsednictva vlády vo veci starostlivosti o kultúrne a historické pamiatky. V správe bolo vybraných 30 najcennejších historických miest, 15 v Čechách (Český Krumlov, Prachatice, Jindřichův Hradec, České Budějovice, Domažlice, Litoměřice, Loket, Litomyšl, Cheb, Třeboň, Tábor, Pardubice, Nové Město nad Metují, Praha I, Praha III-IV), sedem na Morave (Olomouc, Znojmo, Telč, Slavonice, Mikulov, Štramberk, Jihlava) a osem na Slovensku (Banská Štiavnica, Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Prešov, Spišská Kapitula, Spišská Sobotka).

⁵ Archív Pamiatkového úradu SR (Archív PÚ SR), Zbierka výskumných správ, sign. T 5/1-2. Bratislava, mest. pamiat. rezervácia, poznámky k vytvoreniu a etapám, 1954.

⁶ Vyhláška Povereníctva kultúry o zriadení štátnej mestskej rezervácie Bratislava zo dňa 5. 10. 1954. Úradný vestník, čiastka 132/1954, 1. 11. 1954, s. 1269-1270.

⁷ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 7/1-5. Bratislava, evidenčný zoznam pamiatok.

⁸ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5/1-2. Bratislava, mest. pamiat. rezervácia, poznámky k vytvoreniu a etapám. Návrh na vyhlásenie mestskej pamiatkovej rezervácie v Bratislave, 1954.

⁹ MENCL, Václav. Vývoj studia středověkého měšťanského domu. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 7*. Zost. Marta Hrušová. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1971, s. 23.

¹⁰ HRUŠKA, Emanuel. O historických jadrách miest v ČSSR : Prestavba centrálnych oblastí miest a historických jadier – rezervácií v ČSSR. In *Monumen-*

torum tutela – Ochrana pamiatok 1. Zost. Mária Kosová. Bratislava : Obzor, 1966, s. 19.

¹¹ HRUŠKA, O historických jadrách miest..., s. 21.

¹² MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, TOPOLČANSKÁ, Mária, SZALAY, Peter, DULLA, Matúš, ŠČEPÁNOVÁ, Soňa, TOSCHEROVÁ, Slávka, HABERLANDOVÁ, Katarína. *Bratislava : Atlas sídlisk*. Bratislava : Slovart, 2011, s. 20. ISBN 978-80-556-0478-7.

¹³ BÚTORA, Ivan. Kto zbúral Podhradie? In NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Stratené mesto : Bratislava – Pozsony – Pressburg*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 151 – 220. ISBN 978-80-8114-100-3.

¹⁴ JANKOVIČ, Vendelín. Zásady a postup rekonštrukcie miestopisu historického jadra Bratislavy v stredoveku. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 7*. Zost. Marta Hrušová. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1971, s. 29.

¹⁵ JANKOVIČ, Vendelín. *Vedecká príprava pamiatkových akcií na Slovensku* (rukopis prednášky), s. 3. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 845.

¹⁶ JANKOVIČ, Vedecká príprava pamiatkových akcií..., s. 4.

¹⁷ PUŠKÁROVÁ, Blanka. *Kronika Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti v Bratislave*. Bratislava : ŠÚPS, 1988, s. 20-21. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2034.

¹⁸ Ojedinelým počínom bola dokumentácia domov na Podhradí realizovaná študentmi Slovenskej vysokej školy technickej pod vedením prof. Alf Réda Piffľa v roku 1949. Pamiatkari sa mohli oprieť jedine o „starý archív“ fotografií, plánov a spisov z medzivojnového obdobia.

¹⁹ JANKOVIČ, Zásady a postup rekonštrukcie..., s. 29-55.

²⁰ Bližšie k dejinám zameriavania pamiatkových objektov: JIŘINEC, Milošlav. Měříčská dokumentace v památkové péči. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 1*. Zost. Mária Kosová. Bratislava : Obzor, 1966, s. 113-134.

²¹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 786. Bratislava. *Etnografický výskum Podhradia a historického jadra mesta (Metodika práce)*. Vypracovala Vesna Alinče pod vedením Soni Kovačevičovej. Bratislava : SÚPSOP, 1967, 80 s.

²² V ďalších rokoch sa realizovali podobné blokové výskumy aj v iných mestách Slovenska, ale nedosiahli rozsah tých bratislavských. Dokumentácie sú uložené v Archíve Pamiatkového úradu SR.

²³ JANKOVIČ, Zásady a postup rekonštrukcie..., s. 31.

²⁴ BAXA, Peter, FERUS, Viktor. *Bratislava meštana Wocha 1242 – 1291*. Bratislava : Pallas, 1991. 150 s. ISBN 80-7095-012-9; *Bratislava. Minulosť a budúcnosť* : prelomové obdobia vývoja mestského priestoru. Bratislava : Občianske združenie Bratislavské ostrovy, 2008. 9 máp.

Stopy prvej svetovej vojny na území Prešovského kraja

DOMINIK SABOL

Boje prvej svetovej vojny sa ako jediného v rámci územia Slovenska fyzicky dotkli len Prešovského kraja. Pozostatkom tejto činnosti sú v prevažnej miere už len cintoríny, ktoré neboli vo väčšej miere donedávna ešte ani zlokalizované. Cintoríny, pamätné miesta a pomníky patria medzi veľmi špecifický súbor v rámci pamiatkového fondu SR. Hodnoty hmotné tu ďaleko viac z pamiatkového hľadiska prevyšujú nehmotné hodnoty. Vojnové cintoríny predstavujú pietne miesto pochovaných padlých vojakov, dokladujú približné miesta bojových akcií v rámci prvej svetovej vojny, patria medzi najstaršie vojnové cintoríny u nás a častokrát predovšetkým tie významnejšie, resp. väčšie, sú aj hodnotne architektonicky spracované a v neposlednom rade sú originálnym dielom architekta, väčšinou nezisteného. Jedným z mála známych architektov, ktorý projektoval vojnové cintoríny, bol Dušan Jurkovič (1868 – 1947), ten však navrhoval cintoríny haličskej časti monarchie, teda na území dnešného Poľska.

Cintorín uhorských a ruských vojakov v Medzilaborciach, 1915. Zdroj: A háború emlékei Zemplénavarmegyében. Sátoraljaújhely : A zemplénavarmegyey Segítőbizottság, 1915, č. XIII.

Doteraz bolo v Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ÚZPF) zapísaných len niekoľko vojnových cintorínov a to prevažne z druhej svetovej vojny. Národné kultúrne pamiatky (NKP) viažuce sa k prvej svetovej vojne predstavujú najmä pomníky a pamätníky padlým v prvej svetovej vojne, akým je napr. murovaný pomník (pylón) padlých nemeckých vojakov a pomník dvom legionárom z roku 1915 v Medzilaborciach, či ďalšie pomníky v Drienove, Šarišských Bohdanov-

Cintorín v Stakčine. Foto: D. Sabol.

ciach (obe okres Prešov), Jurkovej Voli (okres Svidník), Snine a v Humennom.¹ Množstvo pomníkov, ktoré sú kultúrnymi pamiatkami a sú zároveň späté s prvou svetovou vojnou, pochádzajú až z obdobia po druhej svetovej vojne a venované sú padlým v oboch vojnách (napr. pomníky vo Velkom Šariši, Lubicí, či Spišskom Štiavniku).² Oproti pomníkom sa cintoríny vyhlasovali za NKP v oveľa menšom počte. Niektoré cintoríny z prvej svetovej vojny sú chránené v rámci inej kultúrnej pamiatky, ako napríklad cintorín v Kežmarku.³ Iné sú chránené len parciálne, v rámci ochranného pásma, ako napríklad vojnový cintorín v Topoli (okres Snina) v ochrannom pásme NKP Drevený chrám alebo hroby padlých v prvej svetovej vojne na mestskom cintoríne v rámci ochranného pásma Pamiatkovej rezervácie Prešov. Len jeden cintorín z prvej svetovej vojny na území Prešovského kraja je evidovaný ako NKP a to v obci Závada v okrese Humenné, vyhlásený v roku 1986.⁴ V 60. a 70. rokoch 20. storočia, keď sa väčšina hodnotných objektov a predmetov hromadne vyhlasovala za NKP, bola prevažná časť cintorínov z prvej svetovej vojny neudržiavaná a nebola známa ani ich presná poloha. Medzi kultúrne pamiatky tak boli zapísané len pamätníky a pomníky situované zväčša v centrách sídel. Až v posledných rokoch boli cintoríny zlokalizované Klubom vojenskej histórie Beskydy.

PÚ SR vykonal na jar 2014 prieskum vytypovaných lokalít a na pracovnom rokovaní v Snine bol dohodnutý postup v záležitostiach vyhlásenia cintorínov z prvej svetovej vojny za NKP. Bol vyhotovený zoznam 23 lokalít, ktoré by mali byť zapísané do ÚZPF v prvej fáze.⁵ Krajský pamiatkový úrad Prešov spracoval podklady – podnety na vyhlásenie za NKP. Pri zúženom výbere cintorínov, ktoré budú vyhlásené za NKP, sa snažil PÚ SR a KPÚ Prešov na príklade dvoch desiatok objektov postihnúť všetky typy a špecifiká z celkového počtu niekoľko stoviek cintorínov z rôznych okresov Prešov-

ského kraja, ktorých sa prvá svetová vojna priamo dotkla. V ÚZPF by tak mal mať zastúpenie vojnový cintorín dnes už zaniknutej obce Veľká Poľana (okres Snina), výnimočný prítomnosťou kamennej rotundy v jeho areáli, a taktiež ruinou barokového Kostola sv. Michala s prikostolným obecným cintorínom, ktorý nebol doteraz evidovaný ako NKP. V bývalom chotári Veľkej Poľany sa nachádza aj najvyššie položený vojnový cintorín na Slovensku, cintorín oválneho pôdorysu na vrcholovej kóte Predný Hodošík. Medzi kultúrnymi pamiatkami by nemal chýbať jeden z najväčších, cintorín v Stakčíne (okres Snina), tvoriaci symbiózu s fungujúcim obecným cintorínom. Cintorín v Becherove (okres Bardejov) zas patrí svojím členením medzi najzaujímavejšie, hroby sú usporiadané tak, aby vytvárali obrys kríža. Typ cintorína v strede obce pri kostole predstavuje cintorín v Hostoviciach (okres Snina). Unikátnou je lokalita Osadné (okres Snina), kde okrem dvoch vojnových cintorínov sa nachádza aj krypta pod miestnym kostolom s pozostatkami takmer 2 500 vojakov. Architektonickým členením zrejme najkrajší je cintorín v Parihuzovciach (okres Snina), svojím usporiadaním je taktiež zaujímavý cintorín vo Veľkrope (okres Stropkov), ktorého význam však spočíva

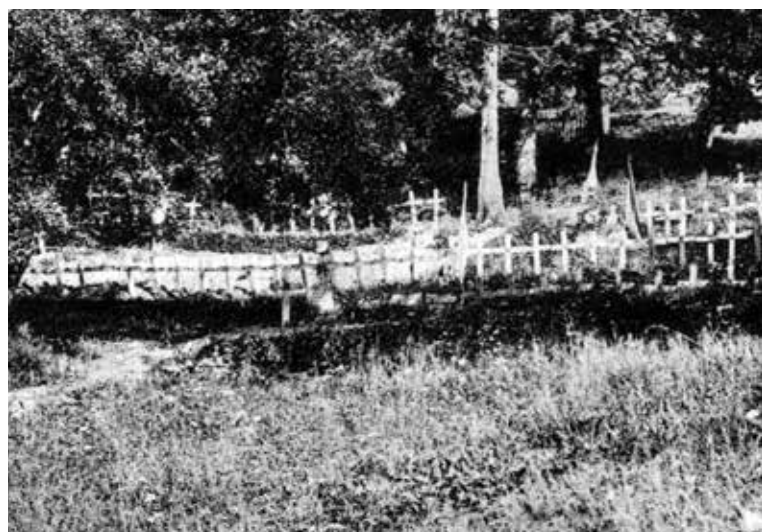

Cintorín vo Veľkej Poľane. Foto: D. Sabol.

v jeho veľkosti, počtom pochovaných 8 662 je najväčším vojnovým cintorínom prvej svetovej vojny na Slovensku.⁶

Len z týchto stručných informácií je evidentné, že stopy prvej svetovej vojny v podobe vojnových cintorínov na severovýchode Slovenska majú pre spoločnosť a rovnako tak i pre pamiatkový fond SR svoj nezaameniteľný význam, preto je nevyhnutné nájsť optimálnu formu zabezpečenia ochrany a vhodnej prezentácie tejto historickej udalosti, ktorá zásadným spôsobom poznačila svetové dejiny.

Zároveň sa k 100. výročiu vypuknutia prvej svetovej vojny uskutočnila 24. júla 2014 v kongresových priestoroch Aircraft building v Bratislave medzinárodná vedecká konferencia pod názvom *K 100. výročiu začiatku prvej svetovej vojny 1914 – 1918*, ktorej organizátorom bola Spoločnosť rusko-slovenského priateľstva. Na konferencii sa zúčastnili odborníci a zástupcovia rôznych inštitúcií z Ruskej federácie, ako aj zo Slovenska. Prezentované boli zaujímavé príspevky venované rôznym aspektom prvej svetovej vojny, medzi ktorými nechýbali práve „stopy prvej svetovej vojny“ na severovýchode Slovenska – vojnové cintoríny, zhodnotené aj z pamiatkového hľadiska. ■

Vojenský cintorín v Snine, 1915. Zdroj: A háború emlékei Zemplénavarmegyében. Sátoraljaújhely : A zemplénavarmegyeyi Segítő-bizottság, 1915, č. XXIV.

¹ Vyhlásené za NKP v rokoch 1963 – 1976, Pomník padlých nemeckých vojakov v Medzilaborciach je evidovaný v ÚZPF pod č.1308/1, pomník dvom legionárom Medzilaborce č.2297/1, pomník v Drienove 1464/1, Šarišských Bohdanovciach 1488/1, v Jurkovej Voli 1281/1, v Snine 2324/1 a Humennom 4284/1.

² Pomník vo Veľkom Šariši je evidovaný pod č. 2034/1, v Lubici pod č. 1409/1 a v Spišskom Štiavniku pod č. 1420/1.

³ Cintorín s areálom v Kežmarku, evidovaný v ÚZPF pod č. 2739 /1-4.

⁴ Cintorín bol zapísaný 17. 10. 1986 Radou ONV Vranov n.T. a v ÚZPF je evidovaný pod č. 4729/1.

⁵ Becherov, Stebník, Mikulášová, Hažlín (všetko okres Bardejov); Bodružal, Mlynárovce (oba okres Svidník); Kolbovce, Veľkrop, Turany (okres Stropkov); Sukov, Svetlice, komplex cintorínov Výrava, Zbojné (okres Medzilaborce); Kamenica n/C. (okres Humenné); Hostovice, Osadné – krypta a cintorín, Parihuzovce, Snina-Giglovo a Snina-epidemický, Stakčín, Topoľa, Ulič, Veľká Poľana – Rotunda a Veľká Poľana-Hodošík, Zboj (všetko okres Snina).

⁶ BURAL, M., DROBNÁK, M., KORBA, M., TURÍK, R. *Mementá prvej svetovej vojny*. Diel II. Humenné : Redos, 2009. 128 s. ISBN 978-80-969233-7-3.

Stebník, cintorín. Foto: A. Pavlíková.

Znovuoživené pamiatky

ANNA VALEKOVÁ

Správy

Pamiatkový fond Nitrianskeho samosprávneho kraja predstavujú jednak pamiatkovo chránené územia pamiatkových zón (Nitra, Topolčany, Zlaté Moravce, Komárno, Šahy, Bátovce) a pamiatkových rezervácií (Nitra, Brhlovce), ale predovšetkým nehnuteľné národné kultúrne pamiatky zastúpené takými druhmi, ako sú nielen hrady, kostoly, kláštory, synagógy, kaplnky a kalvárie, ale aj pôvodné budovy meštianskych domov, palácov, kanónií a kaštieľov, ďalej fary, vily, bytové domy, školy, radnice, administratívne budovy, banky, ale aj pevnosť, kasáreň, strážna veža, objekty technického charakteru a ľudovej architektúry, niektoré pomníky, sochy, a tiež archeologické lokality. Z hľadiska ich architektonicko-historického charakteru je možné potvrdiť, že sú medzi nimi zastúpené ukážky všetkých základných slohových období – počnúc predrománskym až po 50. – 60. roky 20. storočia.

Nevyhnutným predpokladom pre zachovanie fyzickej podstaty pamiatkovo chránenej nehnuteľnosti je vy-

Kaštieľ v Oponiciach po obnove - pohľad do nádvorja. Foto: I. Fábry.

rokmi na vlastníkov. Napriek tomu v priebehu posledného desaťročia z celkového počtu viac ako 560 nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok prešla procesom komplexnej, prípadne čiastočnej obnovy takmer tretina. Uplynutie jedného decénia usmerňovania činností pri záchrane, obnove a využívaní pamiatkového fondu Krajským pamiatkovým úradom Nitra počnúc od 1. apríla 2002, keď pamiatková ochrana začala byť zabezpečovaná v novom legislatívnom režime, sa stalo dostatočným dôvodom a vhodnou príležitosťou na vydanie publikácie Obnova pamiatkového fondu Nitriansky kraj – decénium 2002 – 2012.

Publikácia ponúka možnosť prostredníctvom bohatej fotodokumentácie a stručných popisov oboznámiť sa s priebehom a výsledkami viac ako päťdesiatich najvýznamnejších obnov sústredených do celkom siedmich kapitol (Hrady, Technic-

Interiér Apponyiovskej knižnice po obnove a pred obnovou. Foto: E. Gažiová, archív KPÚ Nitra.

konávanie pravidelnej obnovy v rozsahu podľa aktuálnej potreby. Proces prípravy komplexnej obnovy, od dôsledného preskúmania pôvodného stavu pamiatky cez kvalitné a presné zdokumentovanie a následné stanovenie správnej koncepcie a vypracovanie podrobného projektu až po následné uskutočnenie, je spojený s nemalými finančnými ná-

ké pamiatky a ľudová architektúra, Mestská architektúra, Sakrálna architektúra, Kamenné portály, Kaštiele) ako reprezentantov tých najpočetnejších kategórií. Kapitola o sakrálnej architektúre je zredukovaná, pretože niektoré obnovy boli podrobne – na úrovni prezentácie výsledkov výskumnej činnosti, spracované v publikácii Krajského pamiatkového

úradu Nitra z roku 2011: Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja (Kostol sv. Emeráma – Nitriansky hrad, Rotunda dvanástich apoštolov – Bíňa, Kostol sv. Juraja – Kostolany pod Tribečom, Kostol sv. Michala – Dražovce, Kostol sv. Michala, archeologická lokalita – Podhorany, Rotunda sv. Juraja – Nitrianska Blatnica, Kostol sv. Štefana kráľa – Kuzmice). Neoddeliteľnú súčasť publikácie tvorí CD katalóg, ktorý obsahuje popis s pôdorysným vyobrazením a fotodokumentáciou celkom 31 kostolov, príj. kláštorňých kostolov, ako aj dvoch rotúnd a piatich zaniknutých kostolov ako archeologických lokalít.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia obnovy pamiatok, ktoré boli dlhodobo neužívané a dôsledkom toho sa ich stavebno-technický stav postupne zhoršil až do štádia narušenia nosných konštrukcií a následného, často výrazného úbytku, ojedinele aj zániku pamiatkovej hodnoty hmotnej povahy.

Vzhľadom na známe historické skutočnosti boli takýmto znehodnotením poznačené predovšetkým kaštiele. Niektoré, v pomerne dobrom stavebno-technickom stave, sa aj po roku 1989 dočkali vhodného využitia, mnohé však naďalej zostali stavebne nezabezpečené. Od roku 2002, z celkového počtu 63 pamiatkovo chránených kaštieľov ešte stále takmer pätina z nich čaká na znovusfunkčnenie, čo je však už o štrnásť menej oproti stavu, ktorý bol prezentovaný publikáciou Krajského pamiatkového úradu Nitra Kaštiele Nitrianskeho kraja, vydanou v roku 2009.

Predstaviteľmi tých, ktoré boli natolko zničené, že po komplexnej obnove je ich možné najvýstižnejšie charakterizovať ako „znovuoživené“, sú kaštiele Oponice, Rišňovce, Nové Sady, Belá.

Kaštieľ v Nových Sadoch, juhozápadný pohľad. Foto: A. Valeková.

Interiér chodby kaštieľa v Nových Sadoch pred obnovou. Foto: Z. Holičková.

Opevnený renesančný kaštieľ z prvej polovice 17. storočia, pôvodne neskorogotická tvrdza, na začiatku 19. storočia vlastníci hradu a panstva Oponice, Apponyiovci, prebudovali na reprezentatívne šľachtické sídlo. Dvojpodlažná, čiastočne podpivničená budova pozostáva z troch dvojtraktových krídel vytvárajúcich pôdorys tvaru U s nárožnou vežou južného krídla a knižnicou v rozšírení severného krídla z roku 1846.

Obnova historického výrazu bola vykonaná na základe výsledkov pamiatkového výskumu v zmysle priority ochrany gotických, renesančných a barokových konštrukcií, pričom východiskovou sa stala podoba po zásadných úpravách realizovaných v priebehu 19. storočia, teda klasi-

Kaštieľ v Rišňovciach. Foto: A. Valeková.

Vstupná hala kaštieľa v Rišňovciach s kamennými a kovanými prvkami. Foto: A. Valeková.

Oponice (2007 – 2011)

Mgr. E. Sabadošová, Mgr. M. Havlík – architektonicko-historický výskum
Ing. arch. O. Križma, Ing. arch. Z. Križmová – architektúra

cisticko-neoslohový výraz s prezentáciou renesančných arkád a barokovej juhozápadnej veže. Renesančné (časť južného a východného krídla) a barokové (juhozápadná veža) exteriérové omietky fasád boli obnovené kópiou na základe výsledkov výskumu a podľa vzoru v torzách zachovaných a konzervačným spôsobom upravených omietok.

Kaštieľ Belá, pohľad do vnútorného nádvorja. Foto: A. Valeková.

Množstvo preukázateľných umeleckoremeselných prvkov (drevené okenné a dverné výplne, drevené podlahy, kovové prvky – zábradlia, stĺpy, architektonická štuková výzdoba, atď.) bolo obnovených formou kópie podľa zachovaných fragmentov a zamerania Státného ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO) Praha z roku 1987.

Z interiéru knižnice sa zachovali dve konzoly drevenej galérie. Dokumentácia zo stavebno-historického výskumu z roku 1984 (SÚRPMO Praha) a dokumentácia Prieskum drevených častí knižnice kaštieľa (Štátne reštaurátorské ateliéry Bratislava) z roku 1985, vrátane zachovanej historickej fotodokumentácie, slúžili ako podklad na zhotovenie kópie interiéru knižnice a následné doplnenie historickým mobiliárom

Celodrevená vodárenská veža v Palárikove po obnove. Foto: I. Tóth.

a historickými knižnými zbierkami, sčasti pozostávajúcimi zo zachovaného knižného fondu rodiny Apponyovcov, ktorý pôvodne počtom zväzkov cez 30 000 patril k najbohatším šľachtickým knižným zbierkam v celoeurópskom meradle.

Architektúra pristavaných priestorov pre oddych a relaxáciu a dizajn vložených súdobých častí a prvkov svojou kvalitou podčiarkujú reprezentatívny výraz historického sídla. Navyše sa uskutočnila aj obnova prírodno-krajinárskej kompozície parku, ako jednej z mála v kraji.

Nové Sady (2010 – 2011)

Ing. arch. Mgr. A. Botek, PhD. – architektonicko-historický výskum, akad.

mal. V. Mýtnik – reštaurátorský výskum

Ing. arch. J. Dolejš – architektúra

Renesančný kaštieľ zo 17. storočia, postavený na mieste starého hrádka, v 19. storočí prestavaný na dvojpodlažnú, nepodpivničenú, pozdĺžne dvojtraktovú stavbu s pripojenými polvežami, prefasádovanú v klasicistickom slohu.

Po znovuzastropení a zastrešení kaštieľa, včítane vytvorenia podkrovného priestoru, bola umeleckoremeselným spôsobom vykonaná komplexná obnova fasád s bosážou prízemnia, lizénami a profilovanou podstrešnou rímsou, obnovená konštrukcia murovaných pilierov, umelokamenných pätičiek pilierov, umelokamennej dosky, kamennej konzoly a kovaného zábradlia balkóna, obnova kamenných okopníkov podjazdu, výroba kópií stolárskych výplní okenných a dverných otvorov, obnova okenných mreží, ako aj obnova omietok interiéru a reštaurátorská obnova odkrytej pôvodnej výmalby interiéru.

Rišňovce (2010 – 2011)

Mgr. S. Zrubcová – architektonicko-historický výskum, akad.

mal. M. Flaugnatti – reštaurátorský výskum

Ing. arch. I. Potančok – architektúra

Neskororenesančný kaštieľ s viacerými vývojovými etapami. Najrozsiahlejšia a do súčasnosti prevládajúca vývojová etapa objektu je datovaná do prvej tretiny 17. storočia. Objekt predstavuje dobre zachovaný príklad pôvodne renesančnej zemianskej kúrie s predpokladom opevnenia okolo stavby, v barokovom období prestavanej na kaštieľ nižšej šľachty.

Za dominantnú bola zvolená renesančná etapa z prvej tretiny 17. storočia. V zmysle tohto, výskumami dôsledne definovaného vývojového obdobia, bola reštaurátorským spôsobom vykonaná komplexná obnova fasád s napodobnením renesančného povrchu a priznaním odkrytého nárožného preškrabovaného kvádrovania, ako aj s obnovou fabiónovej barokovej podstrešnej rímsy a časti pôvodného pásu renesančnej rímsy.

Súčasne boli reštaurátorsky obnovené kamenné ostenia okien z umelého pieskovca, pôvodného kamenného ostenia a parapetnej dosky so simou jedného okna východnej fasá-

dy, oprava kamenného portálu hlavného vstupu na severnej fasáde, v interiéri obnova kamenného portálu na schodisko a kamenných ostení štyroch komínových prieduchov, kamennej textovej tabule s datovaním 1679 a výtvarnej renesančnej a barokovej výzdoby na klenbách a stenách v troch miestnostiach.

Umeleckoremeselne bolo obnovené murivo suterénu, stolárske výplne okenných a dverných otvorov, kované a železné výrobky, drevené podlahy, dlažby a omietky interiéru.

Architektonicky kvalitne boli navrhnuté a následne vyrobené analógie dverných výplní vstupov do interiéru a novotvar schodiska do podkrovia, vloženého sociálno-hygienického zariadenia, tiež spôsob sfunkčnenia podkrovia vrátane strešných vikierov.

Belá (2002 – 2007)

akad. soch. O. Csütörtöki – reštaurátorský výskum

Valachovič, JAHN DEVELOPMENT & Consulting, Bratislava – architektúra

Pôvodne neskorobaroková, čiastočne podpivničená šesťkrídlá budova s rôznymi typmi striech, dnes s prevažujúcou manzardovou strechou. Neskoroklasicistická stavebná úprava kaštiela 19. storočia prešla úpravami a prestavbami ešte v roku 1922, teda pred konfiškáciou v roku 1945.

V rámci komplexnej obnovy interiéru a exteriéru boli sprístupnené pivničné priestory, vykonané statické zabezpečenie s dôrazom na severozápadnú vežičku, aplikované sanačné omietky a farebná úprava fasád v zmysle výsledkov sondážneho prieskumu, komplexne obnovená strecha s celoplošnou výmenou krovovej konštrukcie za kópiu, doplnené východné krídlo novostavbou zosúladenou výškovo a výrazovo s pôvodnou architektúrou. Obnovený bol exteriér rímskokatolíckeho kostola, ktorý tvorí súčasť pamiatky. Umeleckoremeselne boli obnovené všetky architektonicko-výtvarné prvky a tiež vikiere, všetky drevené okenné a dverné výplne ako kópie pôvodných, zachované originály kovaných zábradlí na schodiskách, v interiéri i terasách, chýbajúce boli vytvorené ako náznak pôvodných. Kamenársky boli obnovené kamenné stupne schodísk a kamenná podlaha, kamenné ostenia, taktiež sokel, čiastočne doplnený identickým prírodným kameňom. Nad vstupným portálom bol osadený zreštaurovaný erb rodiny Baldachi a erb rodiny Ulman.

Okrem spomenutých kaštieľov za znovuoživené pamiatky možno určite považovať aj po obnove sprístupnenú archeologickú lokalitu – Kostol sv. Michala v Podhoranoch-Sokolníkoch (2013) a obnovenú, prednedávnom ešte takmer k zániku smerujúcu vodáreň z roku 1869 pri kaštieli v Palárikove, v najväčkorysejšie riešenom parku v kraji s celodrevenou, autenticky zachovanou konštrukciou a dreveným plášťom ako jedinou svojho druhu na Slovensku (2014).

Kostol sv. Juraja v Kostolánoch pod Tribečom - návrh architektonizácie prístavby (M. Kusý, P. Paňák). Foto: archív KPÚ Nitra.

Znovuoživené a širokej verejnosti sprístupnené sa postupne (nepretržite od roku 2006) stali priestory areálu Nitrianskeho hradu – tzv. gotická priekopa, kazemata s prezentáciou veľkomoravského valu, bývalá biskupská záhrada na terase juhovýchodnej kurtiny ranobarokového bastiónového opevnenia a pôvodne renesančná budova dnešného, na Slovensku prvého diecézneho múzea. Po dlhodobu pretrvávajúcej obnove boli sprístupnené priestory bývalého župného domu (2010) a synagógy v Nitre (2003), tiež synagógy v Leviciach (2011), ako aj Kostola sv. Rozálie (2011) a priestory muničného skladu a kazematy v južnom bastióne protitureckej pevnosti v Komárne (2007). Po rozsiahlej obnove ožil Topoľčiansky hrad v Podhradí (2010), hrad v Leviciach (2009), ostatné hrady – zrúcaniny postupne ožívajú (Hrušov, Oponice, Zlatno – Čierny hrad, Jelenec – hrad Gýmeš).

Očakávame, že v najbližšom období bude znovusfunkčnený aj dlhodobu obnovovaný Kostol sv. Juraja v Kostolánoch pod Tribečom s najstaršími freskami na Slovensku a projekčne pripravenou architektonizáciou jeho novodobej prístavby.

Významný príspevok k znovuoživeniu pamiatkovému fondu nesporne predstavujú aj intenzívne prebiehajúce práce na obnove skalných obydlí v Brhlovciach, ako aj na príprave obnovy sýpky v Šahách, postavenej začiatkom 18. storočia na starších základoch bývalého premonštrátskeho konventu, a nakoniec aj archeologickej lokality – bývalého kostola a kláštora kamaldulov v Nitre na Zobore, v polohe stredovekého benediktínskeho Kláštora sv. Hypolita, najstaršieho na Slovensku. ■

Pergamon zapísaný na listine svetového kultúrneho dedičstva

PATRIK GULDAN

Začiatkom leta tohto roku bola antická lokalita Pergamon v Egejskej oblasti Turecka zapísaná na listinu svetového kultúrneho dedičstva. V posledný augustový deň, keď som miesto navštívil, nebolo o tejto skutočnosti na tvári miesta viditeľne ani zmienky.

vy antického sochárstva, architektúry a urbanizmu na pobreží Malej Ázie.

V druhej polovici 19. storočia, keď Osmanská ríša začala s budovaním svojej dopravnej infraštruktúry – cesty a železnice – opierala sa o technickú pomoc európskych inžinierov. Patril

K najstarším architektúram Pergamonskej akropoly patria nepatrné zvyšky základových murív svätyne Atény. Pozdĺžna os svätyne mala severojužné smerovanie a bola situovaná na spoločensky významnom mieste – nádvorí z troch strán obostavanom stoami. Svätyňa Atény zostala kultovým miestom až do čias rímskeho cisárstva. Dokumentujú to nápisy na kamenných kubusoch, ktoré boli nájdené a ktoré čiastočne použili ako staršie stavebné materiály. Foto: archív autora.

Pomyselná línia na maloázijskom pobreží Egejského mora vedúca od najjužnejšie položeného miesta Knidos, pokračujúca ďalej severným smerom cez Halikarnassos, Miletos, Priene, Efez, Smyrnu až k Pergamonu svojimi zvyškami antických pamiatok zachovaných in situ v provinčných archeologických múzeách uvedených lokalít a v celoštátnych archeologických múzeách v Ankare a Istanbule reprezentuje, ako toto geograficko-kultúrne prostredie dokázalo v helenistickom období zvládnuť umenie antického Grécka a antického Ríma, ktoré bolo v maloázijskom prostredí ovplyvnené a poznačené Orientom. Všetko to, čo zostalo, ale najmä to, čo bolo z krajiny odvezené, či už do Londýna alebo Berlína, reprezentuje najvyspelejšie preja-

k nim aj nemecký inžinier Carl Humann, ktorý pergamonský oltár objavil, perfektne zakreslil a dokázal vyvinúť iniciatívy, ktoré neskôr viedli k odvozu kameňosochárskych prvkov Diovhov oltára a iných diel z Pergamonu do Berlína. O tom, čo všetko bolo potrebné urobiť, aby sa pergamonské nálezy dostali do súčasnej podoby a múzejnej prezentácie, existuje pochopiteľne nemecká rozsiahla bibliografia.¹ V Berlíne dlho uvažovali o spôsobe prezentácie Diovhov oltára, pretože na dobových fotografiách vidíme vystavené len jednotlivé kamenné dosky s reliéfmi postavené voľne vo výstavnom priestore, ale napokon ich poskladali do dnešnej podoby a postavili pre ňu veľkú budovu múzea. Dovolím si tvrdiť, že je to jedna z najpôsobilnejších expozícií antiky

na starom kontinente. Okrem Diovhov oltára v múzeu postavili Trhovú bránu z Milétu, ktorá pôsobí ako scénografický koncept vstupnej architektúry na veľký zhromažďovací a trhový priestor v meste, ďalej monumentálnu lštarinu bránu z Babylonu (604 – 562 pred n. l.) obloženú farebne glazovanými tehliami a Ulicu procesií tiež z Babylonu, ktoré musia na žiarivom slnku pôsobiť úplne odlišne ako v ochrannom múzejnom osvetlení; dekoráciu stien paláca kráľa Dáraeia I. zo Sús s vyobrazením trojice vojakov kráľovskej gardy (521 – 486) a množstvo iných exkluzívnych detailov prevažne antickej architektúry.

V Pergamonskom múzeu stojí ako exponát propylajová časť fasády svätyne bohyně Atény; dôsledne rešpektuje skladobnosť dórskeho a iónskeho kánonu, avšak svojimi proporciami akcentuje helenizmus maloázijskej proveniencie obdobia okolo r. 223 pred n. l. Foto: archív autora.

V Asklepione z Pergamonu, ktorý je vzdialený 3 km vzdušnou čiarou od pergamonskej akropoly, sa nachádzajú zvyšky chrámu Dia Asklepie Sotera. Mal očividne za vzor rímsky chrám všetkých bohov Pantheon, a to tak z hľadiska architektonickej koncepcie, ako aj z hľadiska chápania náboženského kultu. Pantheon, ktorého kupola symbolizuje nebeskú klenbu, bola vzorom pre pôdorysnú kompozíciu chrámu Dia Asklepie Sotera.²

Britské múzeum v Londýne a Pergamonské múzeum v Berlíne už od 19. storočia skúmajú a prezentujú antické pamiatky; najmä dve z nich majú špeciálny status: mauzóleum z Halikarnassu a Diovhov oltár z Pergamonu. Anglicko, Nemecko ale aj Francúzsko venujú veľké finančné prostriedky a vedecký potenciál

Rohový stĺp s fragmentom iónskeho architrávu s dobre čitateľným akcentom helenizmu maloázijskej proveniencie. Foto: archív autora.

Dionýzov chrám na severnej strane divadelnej terasy. Foto: archív autora.

Fragmenty sôch imperátorov Trajána a Hadriána vystavené v Pergamonskom múzeu dokumentujú vysokú úroveň sochárstva obdobia výstavby chrámu (r. 114 – 138 po n. l.). Foto: archív autora.

Mramorom obložená stavba Trajánovho chrámu (datovanie 114 – 135 po n. l.) situovaná v dominantnej polohe pergamonskej Akropoly poskytuje už takmer dve tisícročia fascinujúce diaľkové pohľady v pergamskej krajine. Je to príznačný, a treba pripomenúť, že cieľený zámer urbanizmu antických miest; kultové stavby viacerých antických lokalít v celej oblasti Stredomorja v helenistickom období, kam sa zaraďuje aj Pergamon, cielene počítajú s vizuálnym kontaktom na krajinu, pretože svet je medzi nebom a zemou. V tomto prípade ide aj o optické prepojenie Pergamonského Asklepiónu, ktorý je vzdušnou čiarou vzdialený 3 km juhozápadným smerom. Na južnej terase pred priečelím chrámu stáli dva kolosy, sochy cisárov Trajána a Hadriána. Hlava Trajánovej sochy sa našla prakticky v blízkosti miesta kde stála, na južnej terase pred hlavnou fasádou chrámu. Foto: archív autora.

na výskum nielen samotných pamiatok, ale aj na miesta kde vznikli a odkiaľ boli privezené. Nemci založili v Istanbule pobočku Nemeckého archeologického inštitútu a jej dlhoročným vedeckým riaditeľom bol od roku 1971 do 2004 Wolfgang Radt, ktorý viedol vykopávky v Pergamone. Je autorom monografie o dejinách a stavbách antickej metropoly Pergamon.³ Podobne sú od poslednej

štvrtiny 19. storočia etablovaní v Efeze rakúski výskumníci, ktorí sa v posledných rokoch prezentovali sprístupnením veľkej archeologickej expozície *Domy na svahu* in situ o architektúre bývania.⁴ Vedeckovýskumná činnosť týchto elitných kultúrnych inštitúcií bola a je nezameniteľným a neoceniteľným prínosom k poznaniu antickej kultúry a umenia. ■

¹ Pergamon. *Panorama der Antiken Metropole* : Begleitbuch zur Ausstellung. 2. prepracované vydanie. [Berlin] : Staatliche Museen zu Berlin; Michael Imhof Verlag, 2012. s. 578 – 591. ISBN 978-3-86568-693-0.

² RADT, Wolfgang. *Pergamon : Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*. 2. vydanie. Darmstadt : Primus, 2011. s. 231. ISBN 978-3896787743.

³ RADT, Wolfgang, ref. 2.

⁴ Architektonické riešenie víl a domov „Na svahu“ v Efeze by aj v súčasnosti mohlo slúžiť ako vzor niektorým našim developerom a ich architektom, prinajmenšom ohľadom vzťahov medzi funkciami jednotlivých priestorov domu na bývanie, proporcií architektonických detailov domu na bývanie, aké vybavenie domu kultivuje jeho obyvateľa, čo znamená farebnosť stien, alebo z technických vymožeností napr. čo je skutočné podlahové kúrenie a mnoho iného.

Workshop vo Viedni

Nové pohľady na zloženie historických mált s využitím mikroskopických techník

ZUZANA SEJKOVÁ

V susednej Viedni sa na prelome júna a júla roku 2014 konal odborný workshop s názvom *Microscopic techniques to study mineral materials in cultural heritage*. Workshop zameraný na využitie polarizačnej a elektrónovej mikroskopie bol usporiadaný Úradom pre ochranu pamiatok vo Viedni (Federal Office for the Protection of Monuments).

nia historických objektov, sôch a budov.

Vzhľadom na to, že aj chemicko-technologické oddelenie (CHTO) PÚ SR rieši podobné problematiky, som sa spomínaného workshopu od 30. júna do 4. júla 2014 zúčastnila aj ja.

Cieľom päťdňového workshopu bolo oboznámiť sa s možnosťami využitia polarizačnej a elektrónovej mikroskopie, aby sme získali čo najviac informácií o zložení, mikroštruktúre a morfológii historických mált. Keďže identifikácia a analýza materiálového zloženia architektonických a sochárskych objektov v laboratórnych podmienkach je často náročná úloha a vyžaduje množstvo skúseností a poznatkov, bolo tematické zameranie workshopu privítané všetkými zúčastnenými. Účastníci pritom vyzdvihli možnosť riešiť nastolené otázky vzhľadom na ojedinelosť podujatia tohto typu.

Organizátormi a lektormi kurzu boli skúsení odborníci z oblasti geológie – Thomas Köberle z Akadémie výtvarných umení v Drážďanoch (Hochschule für Bildende Künste, Dresden), Farkas Pinter z Pamiatkového úradu vo Viedni (BDA Vienna Austria) a petrografie – Prof. Dr. Johannes Weber z Univerzity aplikovaného umenia vo Viedni (University of Applied Arts, Vienna). Lektori úzko spolupracujú už dlhší čas, pričom majú za sebou niekoľko úspešných projektov. Workshopu sa zúčastnilo

spolu s lektormi asi dvadsať účastníkov, celá komunikácia prebiehala v anglickom jazyku.

Program workshopu bol rozdelený do viacerých tematických okruhov. Prvá časť seminára bola venovaná získaniu všeobecných teoretických vedomostí, t. j. nahliadli sme do vývoja omietko-

vých spojív od histórie až po súčasnosť. Oboznámili sme sa s výhodami a možnosťami využitia optickej mikroskopie pri identifikácii materiálového zloženia omietok a následne sme sa zaoberali vhodnou prípravou vzoriek pre optickú mikroskopiu. Hlavný dôraz sa kládol na analýzu omietok vo forme tenkej sekcie (thin section) pomocou optickej mikroskopie t. j. v prechádzajúcom, polarizovanom a dopadajúcom svetle.

Každý z účastníkov mal možnosť pri-niesť si vlastné vzorky. Preskúmaných bolo množstvo omietok, pričom lektori poukazovali na charakteristické znaky, ktoré si treba všimnúť pri identifikácii minerálov a spojív. Vzorky ponúknuté CHTO pochádzali z rímskych vykopávok z Rusoviec, Čunova a Stupavy. Ich spoločná analýza nám pomohla získať nové informácie týkajúce sa ich zloženia.

Pri pozorovaní vzoriek od jednotlivých účastníkov vznikla plodná diskusia, ktorá obohatila všetkých zúčastnených, vrátane samotných lektorov. Počas ďalších troch dní sme sa detailnejšie sústredili na klasifikáciu jednotlivých typov spojív. Na základe špecifických vlastností, na ktoré nás geológovia upozorňovali, sme sa naučili rozlišovať vzdušné vápno od dolomitického, identifikovať prítomnosť románskeho cementu alebo sadry v omietkach.

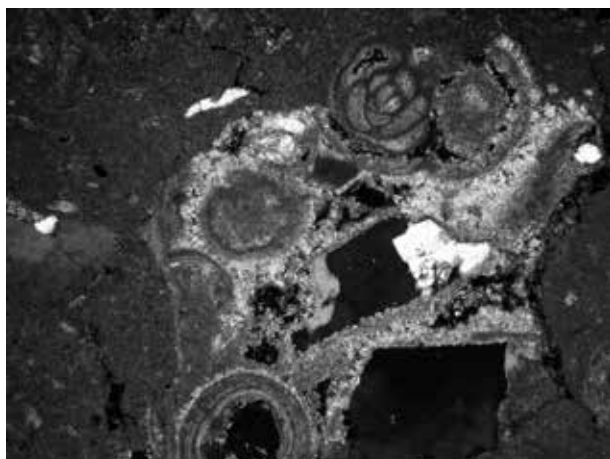
Posledný deň sme boli oboznámení s výhodami a využitím elektrónovej mikroskopie v danej oblasti. Rozdelení do skupín sme pod mikroskopom skúmali pripravené vzorky omietok a pod niekoľkokotísícnásobným zväčšením sme videli aj najmenšie detaily štruktúrnych zložiek. Získali sme tak nové poznatky využiteľné pre charakterizáciu materiálov. Vzhľadom na to, že aj v našom laboratóriu disponujeme elektrónovým mikroskopom, sú pre nás získané poznatky veľkým prínosom.

Po prednáškach pre zúčastnených organizátori pripravili neformálny program v podobe prehliadky historického centra Viedne. Lektori svoje znalosti využili aj počas prehliadky jednotlivých dominant Viedne, pričom nám umožnili na pamiatky ako napríklad Stephansdom, Hofburg alebo Universität Wien získať nový pohľad.

Workshop bol po obsahovej, ale aj organizačnej stránke zvládnutý na vysokej úrovni. Počas kurzu sme nadviazali nové známosti a vymenili si množstvo skúseností a znalostí v danej oblasti. Som rada, že som mala možnosť zúčastniť sa kurzu tohto druhu. ■

Účastníci workshopu. Foto: archív autorky.

Záber tenkého rezu, viditeľné ooidy – sedimentárne častice, vzorka pochádza z archeologického výskumu v Rusovciach. Foto: archív autorky.

V peknom prostredí, v tesnej blízkosti zámku Belveder, sa na pôde viedenského pamiatkového úradu stretli mladí ľudia z celej Európy, napr. z Veľkej Británie, Malty, Srbska či Talianska. Zúčastnených spája pôsobenie v rôznych oblastiach konzervácie alebo identifikácie materiálového (minerálneho) zlož-

Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste

EVA ŠMELKOVÁ

Gotická cesta je produktom cestovného ruchu, ktorý sa zrodil na pôde samosprávy mesta Rožňava a neskôr sa rozšíril na územie historického Gemera a Spiša. Už dve desaťročia pozná verejnosť túto turistickú

spracovania regionálnych rozvojových štúdií, snaha o sprístupňovanie jednotlivých historických objektov a vytváranie nových produktov cestovného ruchu na udržanie návštevníkov v regióne.

Evanjelický a. v. kostol Ochtnina. Foto: K. Markušová.

trasu po stredovekých pamiatkach vďaka účinnej propagácii. Občianske združenie Gotická cesta, ktoré vzniklo v roku 2009 ako výsledok spolupráce rožňavských pamiatkarov s Regionálnou rozvojovou agentúrou v Rožňave, nadväzuje na projekt cestovného ruchu a obohacuje ho o odborný rozmer. Hlavným cieľom združenia je podieľať sa na ochrane a obnove stredovekých architektonických a výtvarných pamiatok, pomáhať vlastníkom pamiatok a obecným samosprávam pri spracovávaní a manažovaní projektov obnovy, spolupracovať pri účinnej propagácii a popularizácii kultúrneho dedičstva a v tomto zmysle zabezpečovať výchovu a vzdelávanie verejnosti formou prednášok a písaných príspevkov uverejnených na webovej stránke združenia. Ďalším z cieľov združenia je poskytovanie poradenskej činnosti pre vlastníkov pamiatok a samosprávy, koordinácia a metodické usmerňovanie

Občianske združenie sa sústreďuje najmä na oblasť historického Gemera, pričom všetky svoje aktivity koordinuje s rožňavským pracoviskom Krajského pamiatkového úradu v Košiciach a s jednotlivými odbornými pracovníkmi a reštaurátormi, ktorí vykonávajú na tomto záujmovom území pamiatkové výskumy. V spolupráci s nimi sa konala v dňoch 2. a 3. októbra 2014 odborná konferencia, ktorej cieľom bolo oboznámiť širokú verejnosť s výsledkami týchto výskumov a spropagovať nové poznatky, ktoré významnou mierou prispievajú k hlbšiemu poznaniu regionálnej histórie Gemera. Podujatie sa konalo s finanč-

Kameňany, detail nálezu stredovekej nástennej maľby Sv. Anna s Máriou. Foto: P. Koreň.

nou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

Jednotlivé prednášky sa venovali najnovším výskumom v rímskokatolíckych kostoloch v Turni nad Bodvou a v Henckovciach, výskumom v kostole reformovanej kresťanskej cirkvi v Plešivci, v evanjelických a. v. kostoloch v Štítniku, Kameňanoch, Dobšinej, Ochtinej a Kočelovciach. K podujatiu sa pridalo aj Slovenské národné múzeum-Múzeum Betliar, ktoré prezentovalo výsledky pamiatkových výskumov na hrade Krásna Hôrka, o obnovu ktorého sa verejnosť stále živo zaujíma. Nové poznatky, o ktorých

Čestný hosť podujatia Prof. Mária Prokopp na exkurzii v kostole v Kameňanoch. Foto: P. Koreň.

Rímskokatolícky kostol Rákoš. Foto: T. Mátéová.

informovali prednášky, boli doplnené exkurziou po vybraných pamiatkach (Kočelovce, Ochtnina, Štítnik, Plešivec, Kameňany, Rákoš). Podujatie bolo oficiálne ukončené v Mestskom múzeu v Jelšave. Malo bezproblémový priebeh a zo strany zúčastnených bolo hodnotené kladne. Výsledky konferencie si môžete pozrieť v zborníku na webovej stránke OZ Gotická cesta <http://oz-goticka-cesta.webnode.sk/>. ■

Bardkontakt 2014

Doprava v historických centrách

PAVOLT IŽVOLT

Koniec augusta (26. 8. – 27. 8.) býva už tradične vyhradený vedeckej konferencii Bardkontakt. Z pera organizátorov Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity, Krajského pa-

uličného interiéru aj vo vzťahu k zeleni od Evy Semanovej s doloženým množstvom obrazového materiálu z našich mestských pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón. Róbert Királ sa sú-

Bardejovské námestie je fotogenické a známe aj vďaka svojej pešej zóne. Foto: P. Ižvolt.

miatkového úradu Prešov a zástupcov Mesta Bardejov vzišla nosná téma – Doprava v historických centrách. S touto problematikou sa nám asi vynorí obraz preplneného centra so zápchami a zle fungujúcou mestskou hromadnou dopravou, rozmenené na drobné má však téma dopravy v kontexte historického urbanizmu veľmi rôzne podoby, o čom sa všetci účastníci mohli presvedčiť.

Romantický pohľad na námestie s veteránom v talianskej Bologni. Foto: P. Ižvolt.

Prvý tematický okruh bol venovaný porovnaniu dopravy v histórii a v súčasnosti. Z pamiatkarského hľadiska bola atraktívna prednáška o vývoji

uličného interiéru aj vo vzťahu k zeleni od Evy Semanovej s doloženým množstvom obrazového materiálu z našich mestských pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón. Róbert Királ sa sústredil na fotoarchívny exkurz po historických dlažbách v Košickom kraji, ktorý okrem informácií priniesol aj nostalgickú poéziu historických fotografií našich miest z prelomu 19. a 20. storočia. Späť do Prešovského kraja nás zaviedla prednáška Martina Pristáša o dnes čoraz viac populárnej snahe o rekonštrukciu, vedeckú či fyzickú, historických, viac či menej zaniknutých ciest. Koho by nelákalo prejsť sa po lesnom chodníku, ktorý bol kedysi jedinou kom-

unikáciou a zažiť netradičné pohľady, kaplnky, kríže, studničky, dubové aleje tak, ako ich zažívali na svojich cestách peši alebo konským povozom naši predkovia. Túto tému ešte viac rozvinula ďalšia prednáška od Evy Semanovej a Pet-

ra Harčára o pôvodnej cestnej sieti neďalekého Zborovského hradu. Hradom a komunikáciám v rámci hradných areálov sa venovala Zuzana Ondrejková. Anna Dobrucká vysvetlila veľa konkrétnych a praktických informácií k téme povrchov komunikácií v historických parkoch. Na Slovensku v tejto problematike máme čo doháňať, už len v porovnaní s našimi susedmi.

Druhý okruh prednášok bol viac technický a sústredil sa na nároky dopravy. Bystrík Bezák, Milan Skýva, Andrej Vachaja a ďalší experti na do-

pravné inžinierstvo vysvetľovali nám, „laikom“, čo je možné a čo nemožné alebo len ťažko realizovateľné z našich predstáv o súčasnej doprave v historických centrách a aké sú normatívne a technické obmedzenia. Nevyhli sa ani novým trendom, medzi ktoré bezpochyby patrí cyklistická doprava.

Tretí okruh prednášok s názvom Doprava verus pamiatkové prostredie ešte viac rozanalyzoval názorové a odborné strety prítomných. Blok patril prevažne pracovníkom Fakulty architektúry STU, Beate Polomovej, Silvii Petrášovej, Eve Kráľovej, ale aj Jane Onufrákovskej z KPÚ Prešov. Záverečný štvrtý okruh Konkrétne lokality a ich problematika patril aj zahraničným hosťom. Jarmila Ledinská priblížila problémy statickej dopravy a hromadných garáží v Brne. Marek Gosztyła z Poľska zaujal nápaditými výtvornými doplnkami urbánneho interiéru v rámci projektu Cyklotrasy v Rzeszove. Hana Hlubocká a Jana Gregorová sa venovali návrhu rekonštrukcie Námestia Ľ. Štúra v Modre. Peter Kašša z Mestského úradu vo Zvolene ukázal na príklade naozaj pozitívneho riešenia centrálnejestskej dopravy, že dlhodobá príprava sa vypláca.

Areál židovského suburbia v Bardejove čaká komplexná úprava aj vo vzťahu k úprave statickej dopravy a komunikácií. Foto: P. Ižvolt.

Posledná prednáška nepatrila téme dopravy. Pavol Ižvolt a Branislav Rezník priniesli aktuálne informácie o rozbiehajúcim sa projekte Pamiatkového úradu SR Pro Monumenta – prevencia údržbou, ktorý môže byť ohlásením témy údržby pre budúci alebo niektorý z budúcich ročníkov Bardkontaktu. Závery konferencie okrem konkrétnych odporúčaní v oblasti riešenia dopravy apelovali aj na preloženie termínu konania konferencie na mesiac november. Príspevky z konferencie sú publikované v rovnomennom zborníku. ■

PROPAMÁTKY - Obnova a využívaní vodárenských věží

NAĎA KIRINOVIČOVÁ

Institut pro památky a kulturu, o. p. s. usporiadal v dňoch 13. – 14. 11. 2014 v priestoroch Národného technického múzea v Prahe v poradí už 7. ročník konferencie PROPAMÁTKY. Ako už je zvykom, aj tohtoročná konferencia bola tematicky zameraná na špecifický typ stavby – po predchádzajúcich ročníkoch venovaných sladovniam, železničným staniciam a pivovarov, boli tentoraz ústredným tematickým bodom opäť stavby technické, a to vodojemy a vodárenské veže.

Po úvodných slovách Ing. Aleša Kozáka z Institutu pro památky a kulturu, o. p. s. a generálneho riaditeľa Národného technického múzea v Prahe Mgr. Karla Ksandra, odzneli prednášky doobedňajšieho bloku, ktoré boli širšie zamerané na históriu, vývoj a stavebnú podobu vodárenských veží, ich funkciu v rámci vodovodného systému a ich technologické a technické vybavenie. Skladbu vodojemu, jeho funkciu v rámci vodovodnej siete, rovnako typológiu vodojemov (podzemné, zemné, vežové) a typy vodojemov z hľadiska ich situovania (železničné vodojemy, komínové vodojemy, vodojemy vo výrobných areáloch, liečebniach, zámockých parkoch a i.) vysvetlila vo svojom príspevku Ing. Š. Jiroušková, PhD. (Muzeum Stará Čistírna, o. p. s.). Keďže sa sama odborne venovala najmä vodojemom na území Mladoboleslavska, predstavila pomerne široký výber zachovaných vodojemov práve z tohto regiónu. Ing. arch. E. Dvořáková z Národného památkového ústavu vo svojom príspevku „Vodárenské věže z pohledu památkové ochrany“ otvorila problém nejasnej terminológie (vodárenská veža, vodojem, vodáreň), ktorý spôsobuje ťažkosti v súvislosti s vyhľadávaním tohto typu pamiatok v štátnej databáze nehnuteľných pamiatok (MonumNet) a bude musieť byť riešená v súvislosti s prípravou tzv. Katalógu pamiatok sprístupneného širokej verejnosti. Rovnako predstavila niekoľko vodojemov, ktoré sú ako súčasť priemyselného dedičstva

pamiatkovo chránené (vodná veža v areáli zámku Sychrov – jediná vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku, ako kultúrne pamiatky ďalej vedené pražské príklady – vodná veža na Letnej a na letisku v Kbeloch, vodná veža v areáli plzenského Prazdroja). Aktivity českých pamiatkarov v oblasti výskumu pamiatok vodárenstva sú v Českej republike súčasťou programu Ministerstva kultúry ČR zameraného na skúmanie technického a priemyselného dedičstva a výskumu architektúry 19.

Vodárenská věž v Prahe-Vinohradoch. Foto: autorka.

a 20. storočia. Na územnom odbornom pracovisku NPÚ v Ostrave bol v rámci výskumu železničných tratí a železničnej architektúry zmapovaný aj špecifický typ vodojemu – vodojem železničný. Historický vývoj vodných veží, ich materiálové, hmotové a architektonické premeny od prvých zmienok v gotike a renesancii, zachované príklady najstarších renesančných veží v Jičine a Tábore, cez barokové príklady (Nové Dvory, Nymburk) až po vodojemy priemyselnej revolúcie (Praha–Letná, Praha–Vinohrady), medzivojnového (realizácie arch. Kotěru – vodojem Praha–Michle, arch. Gočára – vodojem v kúpeľoch Bohdaneč,

realizácie arch. Jandu) a povojnového obdobia až do súčasnosti predstavil vo svojom príspevku Ing. R. Kořínek PhD. (Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. M.). Technologickému princípu fungovania vodárenskej veže v minulosti, čerpaniu vody a distribučnej vodovodnej sieti venoval svoj príspevok PhDr. K. Drnek (Pražské vodovody a kanalizace, a. s.). Akou významnou udalosťou bolo vybudovanie mestského vodovodu osvetlil na príklade mesta Benešov Mgr. M. Horáček (Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK). Vo svojom príspevku zverejnil informácie získané archívny výskumom o okolnostiach výstavby benešovského vodovodu od vytvorenia projektu v roku 1904 J. V. Hráským až po rozšírenie vodárne v roku 1916 a komplexnú rekonštrukciu jej strojového vybavenia v rokoch 1936 – 1937. Keďže projektant Hráský do-

hliadal na fungovanie vodovodu aj naďalej po jeho uvedení do užívania, po zistení, že zmienená vodáreň kapacitne nestačí, inicioval rozšírenie stavby o ďalšiu studňu s nadzemnou vežovou stavbou, ktorá bola doteraz mylne považovaná za vodojem. Vodné veže z poľského Opole, maďarského Szege-du, prešovský „Kumšt“ a vodnú vežu – maják na pražskom letisku Kbely, ich históriu a momentálny stav zachovania príp. prezentácie a využitia (Szege-d), predstavil svojím príspevkom Ing. S. Zídek (Kolegium pro technické památky & ČSSI) ako príklady vodných veží ako technických pamiatok z krajín Višegrádskej štvorky.

Poobede pokračoval blok prednášok venovaný konkrétnym príkladom realizovaných obnov, ideovým zámerom a využitiu vodárenských veží. Nielen vtipnou animovanou formou prezentácie zaujal projekt rekonštrukcie a adaptácie vodnej veže vo Vratimove, ktorú vlastníak využíva ako ateliér a spoločenské centrum (R. Heinrich, INTEX Vratimov). Projekt rekonštrukcie a využitia vežového vodojemu z roku 1936 v Třebíči predstavil Ing. J. Hedbávný (VAS, a. s., divize Třebíč). Stavba by mala po rekonštrukcii poskytnúť priestory pre expozíciu vodárenstva spolu s audiovizuálnou projekciou vytvorenou v akumuláčnej komore vodojemu. Otvorenie je naplánované na september 2015 pri príležitosti 75. výročia zriadenia tzv. Vaňkovho jubilejného voduvedu, ktorého bol vodojem súčasťou. Ako expozíčný priestor je využívaný aj tzv. starý vodojem z roku 1933 v Klad-

ne, časť Rozdělov (V. Lišková, Stře-dočeské vodárny a. s.) a vodojem od arch. Kotěru v Třeboni, v ktorom bola v roku 2013 po rekonštrukcii otvorená súkromná galéria ako súčasť konceptu Asijské kultúrne centrum Třeboň (Ing. arch. A. Valder – Bc. V. Hačková, Město Třeboň). Projekt rekonštrukcie, konverzie a dostavby je plánovaný aj pre kultúrnu pamiatku – železničný vodojem z roku 1882 v Opave, v ktorom by mal byť zriadený výstavný priestor, galéria a ostatné zázemie v novovytvorených prístavbách, ktoré by o. i. poskytli priestor aj na prezentáciu zachovaného unikátneho amerického parného stroja, ktorý je hnutelnou kultúrnou pamiatkou (Ing. arch. O. Haman – V. Pringer, CASUA spol. s r. o.). Niekoľko možností využitia vodojemov alebo ich plánovanej adaptácie na rôzne funkcie (pútač, reštaurácia, bistro, byty, a. i.) prezentoval Ing. K. Hájek (kARek architektonický

ateliér) na príkladoch nemeckých vodojemov (Halle, Bebra, Potsdam, Dortmund, Berlin-Ostkreutz, a. i.). Zároveň predstavil aj plány na využitie vodojemov v Lužnej u Rakovníka (expozícia o železničnom vodárenstve) a v Žďarci u Skutče (multifunkčný objekt).

Po prednáškovej časti mali účastníci možnosť navštíviť čajovňu v neďalekej letenskej vodárenskej veži. Večerný program už patril slávnostnému stretnutiu, konanému pri príležitosti 7. výročia založenia Institutu pro památky a kulturu, o. p. s. Druhý deň konferencie bol venovaný prehliadke Múzea pražského vodárenstva v objekte starej úpravne vŏd v Podolí a prechádzke po vltavskom nábřeží s výkladom K. Drnka zo spoločnosti Pražské vodovody a kanalizace a. s.

Vydanie zborníka príspevkov z konferencie je plánované na budúci rok. ■

Za Máriou Boldišovou

1931 - 2014

19. septembra 2014 sme sa rozlúčili v bratislavskom krematóriu s pani Máriou Boldišovou, dlhoročnou pracovníčkou knižnice v Štátnom ústave pamiatkovej starostlivosti v Bratislave, ktorá zomrela vo veku 83 rokov. Svoju profesionálnu cestu začínala v Československom ústave práce a od roku 1962 na Katedre knihovedy a vedeckých informácií Filozofickej fakulty UK v Bratislave vo funkcii knihovníčky. Od 1. februára 1973

nastúpila do Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti, kde nepretržite pracovala do 30. júna 1990. Počas celého svojho pôsobenia na ústave zanietene, ochotne a rada pomáhala kolegom pri ich pracovných úlohách, vyhľadávala im odbornú literatúru, pravidelne ich informovala o knižných novinkách z oblasti ochrany pamiatkového fondu. Vo svojej pracovnej náplni zodpovedala za akvizíciu kníh a časopisov, ich odborné spracovávanie, ako

aj usmerňovanie knižníc na krajských strediskách štátnej pamiatkovej starostlivosti. Pri svojej energetickej povahe hravo zvládla zorganizovanie a presťahovanie celého knižničného fondu z priestorov bratislavského hradu do dočasne nového pôsobiska Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti do tzv. unimobuniiek na Radvanskej ulici. Pred svojím odchodom do starobného dôchodku odovzdala svoje skúsenosti z knihovníckej praxe svojim mladším nasledovníčkam – novým pracovníčkam knižnice.

Češť jej pamiatke.

Viera Plávková

Standards der Baudenkmalpflege

Standards der Baudenkmalpflege. Wien : Bundesdenkmalamt, 2014, 416 s.

Oprávnené rastúce požiadavky dotknutej i širšej rakúskej verejnosti o transparentnosť a predvídateľnosť v konaniach orgánov verejnej moci, ale aj snaha väčšej otvorenosti týchto orgánov voči spoločnosti viedla Spolkový pamiatkový úrad k spracovaniu a vydaniu kompendia – *Standardov ochrany stavebných pamiatok*. Dokument nadväzuje na predtým vydané smernice o energetickom zefektívňovaní stavebných pamiatok, o archeologických výskumoch a o stabilizovaní a monitoringu nástenných malieb a povrchov pamiatkovej architektúry (2011, 2012). Jeho zacielenie sa pritom neobmedzuje výlučne na pamiatky chránené zákonom (ich úradný zoznam bol v Rakúsku ustanovený až 1. januárom 2000, s desaťročným prechodným obdobím na vykonanie zápisov), naopak má ambíciu byť univerzálnou príručkou uplatniteľnou vo vzťahu k historickému stavebnému fondu vo všeobecnosti, čím sa podľa slov prezidentky pamiatkového úradu dr. Barbary Neubauerovej stáva skutočným *míľnikom rakúskej pamiatkovej starostlivosti*.

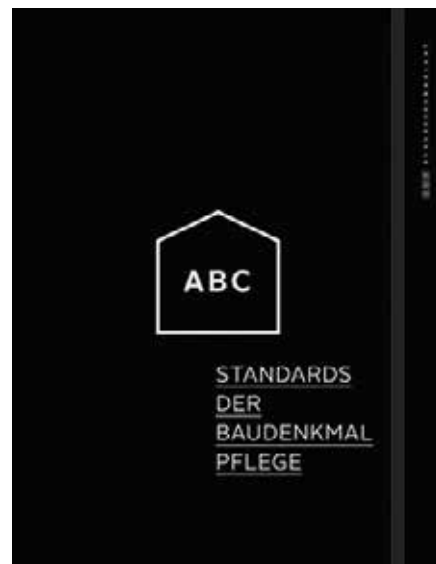
Rozsah dokumentu zodpovedá šírke a mnohostrannosti témy. Už základné rozčlenenie na tri hlavné sekcie: *Poznať (Vedieť) – Zachovať (Chrániť) – Premeny (Obnova a úpravy)* vyjadruje spektrum potrebných, resp. možných vzťahov k pamiatke; mali by pritom byť výsadou každého, kto prichádza do vzťahu s ňou. Naznačujú zároveň logickú, stále však nie samozrejmu následnosť krokov pri nakladaní s pamiatkou. Účelom dokumentu je práve systematicky vymedzovať princípy a limity činností vo vzťahu k pamiatke a každej jej súčasťi.

Jednotlivé kapitoly sumarizujú a precizujú podrobnosti o činnostiach alebo prácach, počnúc architektonicko-historickým, reštaurátorským a archeologickým výskumom. Ďalšie špecifické technologické prieskumy (napr. konštrukčno-statické, stavebnotechnické, energeticko-termické, priestorovo-klimatické a pod.) by mali prihliadať na osobitosť pamiatok a ich častú „nepoddajnosť“ voči regulatívom moderných technických noriem. Vše-

obecné inžiniersko-technické profesie by prinajmenšom mali preukazovať pozitívne referencie o predchádzajúcich prieskumoch na pamiatkach (s. 43) a nimi navrhované optimalizácie majú byť limitované pamiatkovým rámcom (s. 46). Princípy inžinierskych zásahov, napr. statických opatrení, protipožiarneho zabezpečenia, vkladania hygienických zariadení a technickej infraštruktúry, bezbariérovosti, energetickej efektívnosti, osvetlenia, ochrany pred žiarením a iných sú popísané ďalej v takmer stostranovom rozsahu (s. 294-392).

Pamiatkarský dokument priznáva a analyzuje široké spektrum externých faktorov a vplyvov, pôsobiacich na pamiatku z okolitého prostredia a potenciálne ohrozujúcich jej stavebno-technický stav (napr. vlhkosť, zasoľovanie, mikroorganizmy a pod.). Ochrana, zachovávanie a obnova či sanácia je podrobne rozpracovaná v členení podľa skupín pamiatkových materiálov (omietky, štukové prvky, nátery, kameň, tehla, drevo, sklo, kov, betón, hlina), konštrukčných prvkov (základy, steny, piliere, stĺpy, klenby a murované oblúky, arkádové chodby, stropy, schodiská, balkóny, komíny; stavby drevených konštrukcií a stavby kovových konštrukcií), potom osobitne pre krovky, strechy, výplňové prvky otvorov a špeciálne aj pre výtvarnú a umeleckoremeselnú výzdobu.

Úpravy, prestavby a dostavby predstavujú azda najkonfliktnejšie zo spektra zámerov, vyskytujúcich sa na úseku ochrany pamiatok. Rakúski pamiatkari zaujali stanoviská vo vzťahu k možným zmenám priestorov pamiatok a ich štruktúr, výstavbe alebo zmene využitia suterénov, obytnému využívaniu podkrovi alebo nadstavaniu podlaží, zastrešeni dvorov a nádvorí, ale aj k premiestňovaniu pamiatok. Najrozsiahlejšia kapitola je venovaná torzálnym pamiatkam (ruinám), archeologickým náleziskám a k nim viazaným náznakovým rekonštrukciám alebo iným prekrývajúcim stavbám; a podobne rozsiahla aj historickým parkom, záhradám a otvoreným priestranstvám najmä v rámci areálových pamiatok.

Štandardy ochrany stavebných pamiatok sa vyčerpávajúco dotýkajú takmer všetkých potenciálnych situácií, ktoré môžu nastať vo vzťahu k pamiatke, a teda musí ich posudzovať a usmerňovať pamiatkarská prax s cieľom zachovania zmyslu a podstaty pamiatky. Obdobná komplexnosť pojmata koncepčného dokumentu v podmienkach ochrany slovenského pamiatkového fondu je vyžadovaná len v prípade zásad ochrany pamiatkového územia. Tie sa logicky formulujú fakultatívne s ohľadom na druh či špecifiká konkrétnej pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny, čo môže vyvolať rozdiely dokonca v základnej štruktúre. Požiadavky ochrany vo vzťahu k jednotlivým kultúrnym pamiatkam alebo nehnuteľnostiam v pamiatkovom území sa určujú v individuálnych správnych aktoch orgánu štátnej správy (krajského pamiatkového úradu). Ak v prípade uvedeného druhu nehnuteľností bolo rozhodnuté o vykonaní predchádzajúceho pamiatkového výskumu, vychádzajú požiadavky spravidla z návrhu ochrany, obnovy a prezentácie, vypracovaného fyzickou osobou, ktorá je držiteľom osvedčenia Ministerstva kultúry SR o osobitnej odbornej spôsobilosti. Jestvujúce odborné-metodické dokumenty alebo usmernenia vyšších pamiatkových orgánov sa koncentrujú spravidla na vybrané čiastkové problematiky, prípadne do praxe sú preberané zo zahraničného (českého) prostredia. Tým viac treba uvítať existenciu rakúskej „ústrednej“ metodiky, platnej pre celé územie štátu a národnú pamiatkovú ochranu, a pokladať ju za trvalo inšpiratívny zdroj.

Tomáš Kowalski

Dejiny bývania - každodenné i nadčasové

alebo: Keď je história poučením pre dnešok

DULLA, Matúš (ed.). *Kapitoly z histórie bydlenia*. Praha : Nakladatelství ČVUT, 2014. 282 s. ISBN 978-80-01-05433-8.

Pluralita konceptov i hĺbkové sondy do problému dejín bývania – aj takto by sme mohli obsiahnuť tému a rozmanitosť spôsobov jej uchopenia jednotlivými autormi v knižnej publikácii *Kapitoly z histórie bydlenia*, ktorá sa pod hlavičkou Českej techniky – nakladateľstvá ČVUT objavila na pulkoch českých a slovenských kníhkupectiev iba nedávno. Erudovaný kolektív pracovníkov Ústavu teórie a dejín architektúry ČVUT v Prahe pod vedením prof. Matúša Dulla (Milena Hauserová, Michael Rykl, Petr Vorlík, Pavel Kalina, Hubert Guzik, Lukáš Beran, Oldřich Ševčík, Ondřej Beneš) v nej predkladá čitateľovi síce tradične chronologicky – od stredoveku až po súčasnosť, ale zároveň z „neošúchaného“ uhla pohľadu osobitý príbeh dejín bývania, témy každodennej i nadčasovej zároveň.

Jednotliví autori si všímajú predovšetkým zdanlivo samozrejmé a súčasne parciálne či marginálne aspekty fenoménu bývania, ktoré sa však v konečnom dôsledku dotýkajú fundamentálnej podstaty architektúry určenej na bývanie bez ohľadu na jej typologickú variáciu či slohové premeny v čase i teritóriu zároveň.

K téme spracovatelia pristupujú dvojakým spôsobom – analyzovaním konkrétnych historicky prítomných javov bývania z pohľadu súčasného poznania, alebo zovšeobecňujú historický rozmer vzťahnutý na problémy súčasnej architektonickej tvorby. Takýto postup ponúka nielen múdre a často zabudnuté, či predpojaté opomínané riešenia z minulosti, ale prináša i paralelné prístupy a odpovede pre dnešok.

Okrem aspektov, ktoré sú spojené s tradičnými nárokmi na architektúru bývania: poskytnúť útočisko, pocit bezpečia, komfort a pohodlie si autori prostredníctvom priliehavých názvov jednotlivých kapitol kladú rozmanité otázky od materiálovej podstaty architektúry – a teda, či *Stavať v kameni alebo v dreve?* cez identifikáciu znakov a špecifických názvov jednotlivých druhov

obytných priestorov, charakteristiku ich funkcií a dispozičných nárokov, načrtnutie technických parametrov – ako to bolo napríklad so svetlom či tepelnou pohodou v obytných priestoroch v minulosti i dnes, až po výsostne pragmatický problém – ako zatepliť panelák.

K vôbec najdôležitejším priestorom v dome od stredoveku patrila *světnice* (slovenský ekvivalent izba), definovaná ako vykurovateľná a tým i celoročne obývatelná miestnosť, srdce domu v strednej Európe 14. a 16. storočia i neskôr, povinná súčasť výbavy domu v celom sociálnom spektre. (Michael Rykl, s. 31), na ktorú nadväzovali ďalšie priestory – sieň, komora a i. A hoci ich znaky a priestorové väzby, či pôvodnú funkciu v dnes už zaniknutých stredovekých a včasne novovekých štruktúrach možno identifikovať iba ťažko, odpoveď na tieto otázky nachádzame nielen v náznakoch archeologických pozostatkov, ale napríklad i v pátraní po tom, ktoré miestnosti v dome boli vykurované, ako a prečo. Milena Hauserová, autorka kapitoly *Špičky tepelné techniky středověku* tak okrem tradičných vykurovacích systémov uvádza i také technické inovácie, akými bol akumulčný princíp, pri ktorom sa čistý teplý vzduch pomaly vypúšťal zo

zdroja tepla do vykurovanej miestnosti. Dnes už väčšinu týchto zariadení nachádzame iba v torzálnnej podobe, avšak trvalú platnosť zásad ich fungovania preveril čas, keď k ojedinele zachovaným systémom s podrobnou výkresovou dokumentáciou patrilo napríklad i teplovzdušné vykurovanie na hrade rádových rytierov v bývalom východnom Prusku na Marienburgu (Malbork). Pozostatky podobného stredovekého vykurovacieho systému (cez rošt v podlahe) možno nájsť i pod hlavným obytným podlažím kráľovského Luxemburského paláca na Pražskom hrade. Hoci sú to zaniknuté technologické zariadenia – predsa len dokumentujú technickú vyspelosť doby, v ktorej vznikli a permanentnosť princípov ich použitia.

Okrem tepla obytnú pohodu a akýsi zdravý aspekt domu určeného na bývanie oddávna spoluvytváralo i svetlo, predovšetkým prirodzené osvetlenie obytných priestorov. Práve tu architektúra mestského obytného domu ponúkla naprieč storočiami rozmanité spôsoby riešenia odvekeého problému, ako nájsť *cesty denného svetla do vnútra domu*. (s. 79) Už úzke parcely v stredovekom meste nútili architektov k invenčným riešeniam – od samotného situovania domu na pozemku, voľby jeho orientácie k svetovým stranám, cez rôzne dispozičné finesy, ozveny bazilikálnych riešení až po špecifický priestor obytného domu s vysokou sieňou a jeho rôzne premeny v jednotlivých obdobiach. S tým úzko súvisí aj tvarovanie strešnej krajiny a jej prispôbenie sa tomu, aby *v dome bolo stále vidieť ...* V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť racionalizmus architektúry 19. storočia, najmä prínos na poli nových konštrukcií aj materiálov, ktoré umožnili presklenie v rovne strechy, použitie svetlíkov a i. Nemožno nespomenúť i ten moment, že prelomové 19. storočie prinieslo aj fenomén umelého osvetlenia, ktorý ale zasa pootvoril inú kapitolu, spojenú nielen s históriou bývania. Bez ohľadu na produkty industriálnej éry – ešte sa k nim pri listovaní v knihe vrátíme – sa však tvorcovia architektúry predovšetkým samotným dispozično-priestorovým riešením vždy dokázali invenčne vysporiadať s požiadavkou prístupu denného svetla do priestorov obytného domu.

Vzťah exteriéru a interiéru v architektúre bývania dostáva iný – nový rozmer najmä na prahu novoveku,

keď na architektonickú scénu vstupuje fenomén výhľadu. Idea optickej dominancie, vyhládka na mesto, jeho časť (námestie, záhrada, park, rieka a i.) i priehľady do krajiny a ďalšie vizuálne-estetické či reprezentačno-mocenské aspekty ovládli európsku architektonickú scénu už od 16. storočia. Menili vzhľad fasád aj dispozičné a hmotovo-priestorové riešenia domov, palácov a vilových objektov, na ktorých sa čoraz viac objavovali veľkoryso riešené okná, terasy, balkóny, loggie či otvorené steny, ale aj náročné veže a presklené arkierie.

A ako teda vyzeral z tohto uhla pohľadu napríklad Rožmborský palác na Pražskom hrade? *Hlavním prostorem paláce byl monumentální obdélný sál v jižním křídle na úrovni přízemí. Jeho jižní stěna se otvírá k městu nejen okny, ale také širokým zaklenutým arkýřem. Tento vyhlídkový arkýř, jenž navázal na středověké substrukce, se stal dominantním prvkem sálu. Idea vyhlídky a zároveň optického vyniknutí dále hrála zásadní roli i při výstavbě v oblasti Hradčan i Hradčanského náměstí.* (Pavel Kalina, s. 106) A podobných príkladov sa tu ponúka viacero, nielen z dávnej histórie, veď ako autor tejto kapitoly odvolávajúc sa na nedávne precedenčné rozhodnutie Nejvyššího správního soudu České republiky konštatuje: *vyhlídka je součástí bydlení a nikdo nemá právo ji druhému znemožnit.* (s.109) Fenomén vyhlídky či výhľadu tak možno nielen z právneho hľadiska považovať za súčasť našej každodennosti.

Rovnakou samozrejmosťou architektonického obrazu európskych miest sa stali obytné nájomné domy 19. storočia. Vznikli v storočí, ku ktorému sme sa dlho chovali macošsky, veď mnohé z nich už ustúpili veľkoplošným asanáciám. Avšak plány a spisy v archívoch i zachované objekty samotné dostatočne vypovedajú o mnohých pokrokových aspektoch bývania v tzv. *dlhom storočí* a podávajú spoľahlivú výpoveď o súdobej kultúre bývania i nárokoch na obytný komfort stredných tried. V kapitole *Bydlení v nájemném domě 19. století* (Michael Rykl) tak čitateľ i prostredníctvom bohatej výkresovej a obrazovej dokumentácie získa zaujímavé informácie o tom, ako sa bývalo v nájomnom dome, ako úzko konštrukcia súvisela s dispozíciou, ako sa začali uplatňovať nové materiály (liatina) či

ako architekti riešili v dome umiestnenie komunikácií (schodiskové a pavlačové typy domov) a hygienických zariadení (kúpeľňa, toaleta).

A keďže nájomný dom ako zdroj zisku slúžil nielen nájomníkom, ale predovšetkým jeho majiteľovi a nájomcovi zároveň, v jeho dispozícii sa uplatnili aj ozveny a citácie niektorých palácových riešení. A tak súčasť nájomného domu tvoril vestibul, riešený ako klenutý reprezentačný priestor na spôsob palácového vstupu často i s reprezentačným schodiskom, v byte nájomcu nachádzame zas zložitejšie dispozície, ktorým zodpovedali aj honosnejšie názvy miestností: boli tu salón, predizba, jedáleň i spáľňa. Aj týmto spôsobom

Obr. 14. Interiérový pohľad na monumentálny obdĺžny sál s širokým zaklenutým arkýřom. Rožmborský palác, Praha, 1. pol. 18. storočia (podľa kresieb v Ryklovi).

Obr. 15. Hradčany v Prahe. Čižbův palác (vlevo) – akčná súťaž (1891) pre výstavbu obdĺžneho objektu s klenutým arkýřom, národný pamiatkový ústav v Prahe.

pôvodný účel i dnes. Upozorňuje na to v súvislosti s jeho zachovaním, rekonštrukciou i pamiatkovou obnovou aj M. Rykl konštatovaním: *Nájemné domy jsou bezesporu významným způsobem městotvorné a v interiéru mají díky prostorovému uspořádání a detailu neopakovatelnou atmosféru.* (Tamtiež)

Iný uhol pohľadu na problém bývania v 19. storočí prinášajú robotnícke domy a kolónie, jeden z typických produktov industriálnej éry. Prehľad dôvodov ich vzniku, ako i jednotlivých typov domov, či vývoj názorov na tému sociálneho bývania prináša Lukáš Beran. Hneď v úvode kapitoly konštatuje: *Politici i podnikatelé v nejrychleji industrializované Anglii, kde se během první*

sa v architektúre nájomného domu prejavili sociálne a triedne rozpory súdobej spoločnosti, veď aký je to rozdiel od jednoizbových bytov nájomníkov, vybavených spoločnou hygienou na pavlačiach či slabo odvetranou kuchyňou ... Vo svojej podstate sú tak nájomné domy verným obrazom doby, v ktorej vznikli a zrkadlí sa v nich i príbeh každodenného bytia. Tento fakt si ešte viac uvedomíme, keď si začneme podrobne prezerať malebnú satirickú kresbu Edmunda Texiera, zobrazujúcu rez parížskym nájomným domom z roku 1852 (s. 133). Aj keď tento stavebný typ s nesmierne širokou paletou štýlových variácií radieme väčšinou do kvalitatívneho priemeru architektonickej produkcie, jeho výnimočnosť spočíva aj vo fenoméne mestotvornosti a vysokej adaptabilite tohto typu pre

poloviny století počet obyvatel zdvojnásobil, byli jako první nuceni řešit „bytovou otázku“ pomocí finančních a legislativních nástrojů. Bydlení chudých se však velmi záhy stalo tématem architektury a územního plánování. (s. 138) Zároveň však architektúra robotníckych kolónií v mnohom naznačila i to, aké problémy architektúry bude riešiť nasledujúce storočie – sociálne aspekty, racionalizmus či minimalizmus, či zdravé a lacné bývanie, a nielen to.

Keď sa na horizonte dejín architektúry objavila moderna, mohla stavať na plodoch industriálnej éry i v otázke bývania s mnohými podnetmi a víziami aj na poli urbanistickej tvorby. Petr Vorlík pri vstupe do kapitoly s názvom *V objetí techniky* rámcuje tému bývania predstavou Franka Lloyda Wrighta o meste budúcnosti (z knihy *Modern*

Architecture, 1931), kde: *Každý nalezne zcela blízko svého obydli vše, co potřebuje k životu.* Už predchádzajúce 19. storočie prinieslo pre mesto nové výzvy a reformu mestského plánovania, ktoré sa dotýkali technickej, hygienickej infraštruktúry, riešenia dopravy (okružné triedy), verejnej zelene, regulácie nábřeží a predovšetkým vzniku nových obytných štvrtí. Nastúpila aj prefabrikácia, typizácia a unifikácia či použitie nových konštrukcií a materiálov.

A ako zareagovala moderna? *Svetlo a vzduch* a teda boj o hygienickejšie obytné prostredie (s. 151) vstúpili do argumentácie pokrokovej architektúry

V knihe o histórii bývania nemôže chýbať ani kapitola venovaná fenoménu kolektívneho bývania, keď sa byt a dom ocitol v rukách (sociálnych) inžinierov. Petr Vorlík sa tu mohol oprieť o realizácie z domáceho prostredia a také skvelé mená ako Josef Havlíček, Jaroslav Polívka, František Albert Libra, Jiří Kan, Jaroslav Stockar-Bernkopf a Josef Šolc, ktorí naplňali Le Corbusierovu myšlienku domu ako stroja na bývanie.

Zaujímavú príchuť a sviežosť téme bývania dodáva kapitola Huberta Guziky, venovaná zamysleniu sa nad témou: *Co zbylo z minimální kuchyně?* Autor v nej odkrýva nielen politické

užívanie rôznych typov konštrukcií či rozdielna klientela. Vzájomnú „inakosť“ obytnej architektúry Le Corbusiera i Adolfa Loosa vidí aj v odlišnej psychologickej podstate ich osobnosti, čo rovnako platilo aj vo vzťahu k objednávateľom architektúr. Čo z toho môže podľa autora vyplynúť? Azda apel k tvorcom súčasnej architektúry, aby: ... *architekti i klienti brali při navrhování stavby ohled i na psychickou dispozici osob, které ji budou obývat* (s. 211).

Dieťa avantgardy či *Prokletý panelák?* Pri tejto téme asi najviac pociťujeme každodennosť problému architektúry bývania. Hoci prvý montovaný panelový dom postavili v Bratislave na Kmeťovom námestí už viac ako pred polstoročím, paneláky nás stále obklopujú a architekti si stále častejšie kladú otázku: ako ďalej s panelovými sídliskami? To, čo sa prvoti zdalo ako výnimočné a na dlho vyriešilo bytovú otázku najmä v krajinách bývalého východoeurópskeho socialistického bloku, prináša dnes viaceré vážne problémy, spojené najmä s ich údržbou či zatepľovaním. Tak či onak prefabrikovaný bytový dom či jednoducho *panelák* (česká a slovenská podoba udomácnenia tohto názvu) ako typologický druh však bol napriek viacerým negatívam v mnohých ohľadoch i jedinečný, a v knihe o histórii bývania preto chýbať nemôže.

Jeho príbeh na pozadí rozmanitých dobových súvislostí podáva v sympatickom česko-slovenskom kontexte Matúš Dulla (ed.), postihujúci v texte predposlednej kapitoly všetky podstatné javy, ktoré fenomén panelovej výstavby priniesol do modernej architektúry. Príznačne tu dokumentuje nielen prehry, omyly a negatíva tohto produktu masovej prefabrikácie, ale nachádza i svetlé stránky dieťaťa avantgardy. Krátky historický exkurz neopomína súťaž o prvý československý panelák, v ktorej síce Karfíkov návrh inšpirovaný baťovským, z Ameriky prevzatým skeletovým systémom neuspel, no vyvinul sa z neho neskôr osobitý typ s rámovou konštrukciou vysunutou na fasáde, keď: *jejich elegantní tektonika dodává například bytovým domům Račianské ulici v Bratislavě esprit, který paneláky z plochých panelů nikdy nedokázaly získat* (s. 222). A odtiaľ už bol iba krôčik k rozmanitým, alebo skôr opakovaným variáciám dispozícií a konštrukcií, typom a prototypom, či zamysleniu nad

ry a zmenili tak natrvalo bytový dom, ako aj vzhľad ulice či verejných priestorov mesta. Tieto faktory ovplyvnili konštrukcie, dispozíciu mestského obytného domu, ale i jeho fasádu a urbanistický koncept (avantgardou presadzovaná voľná riadková zástavba či snaha eliminovať dopad dopravy – model tzv. obytnej ulice). V tejto súvislosti nemožno nespomenúť tiež tému sociálneho bytu a fenomén kolektívneho bývania s celým radom vydarených príkladov v Čechách i v ostatnej Európe. Autor ich dokumentuje početnými fotografiami či plánmi, tak ako premeny vzhľadu i výrazu nájomného domu približuje exkurzom od secesie až po funkcionalizmus, aby dospel ku konštatovaniu, že mnoho zásadných zmien v kultúre bývania sa odohralo na základe často marginálnych či zdanlivo prostých vplyvov, bez ohľadu na ambície architektonickej komunity (s. 161).

pozadie tohto problému (Americká národná výstava v Moskve, 1959), ale prevádza čitateľa i podstatnými teoretickými úvahami, dispozičnými, typologickými či ergonomickými a racionalizačnými úskaliaми dobre fungujúcej minimálnej kuchyne a jej premenami až do súčasnosti.

Iný problém témy bývania načrtoľ v nasledujúcej kapitole Pavel Kalina, ktorý vzájomným porovnávaním diel dvoch veľkánov svetovej architektúry Le Corbusiera a Adolfa Loosa prináša hĺbkovú sondy do *psychologickej typológie* architektúry modernej doby. Prostredníctvom ikonických diel (vila Savoye v Poissy, Müllerova vila a i.) porovnáva ich architektonické prístupy k navrhovaniu vilových objektov. Všima si nielen vzťah architekt – objednávateľ, ale ako píše (s. 207), pre vysvetlenie rozličnosti prístupov nestačia bežné výklady ako odlišnosť architektonickej tradície, po-

rovnakosťou a typovosťou na našich sídliskách.

Celá táto *panelstory* končí v deväťdesiatych rokoch adaptáciou dispozícií, rekonštrukciami hygienických jadier a problematickým zatepľovaním panelových domov či ich farebnými úpravami, ktoré menili ich charakter, pretože: *jakmile se začnou paneláky omalovávat jako hračky, stávají se z nich jiné domy, než ve své podstatě jsou* (s. 233.). Citlivo tento fakt vnímajú aj sami obyvatelia sídlisk, ktorí čas od času – i z vlastnej iniciatívy, cítia nostalgickú potrebu pamiatkovo chrániť „svoj“ panelák.

Záverečná kapitola *Domov, bydlení a architektura v době velmi pozdní moderny* (Ondřej Beneš a Oldřich Ševčík) ponúka zamyslenie nad podstatou architektúry určenej na bývanie nielen z pohľadu reflexie minulosti, ale i z pozície rýdzo aktuálnej, ovplyvnenej napríklad i globalizáciou, informačnými technológiami a ďalšími výdobytkami modernej éry a ich dopadom na to, ako v nových súvislostiach vnímame úlohu miesta, územia, domova i priestoru vôbec. Avšak v konečnom dôsledku by však ani architekt súčasnej doby, či už navrhuje bytový interiéror, bytový

alebo rodinný dom, nemal zabúdať na základný fakt, že vytvára architektúru predovšetkým pre ľudí, pretože: *Domovom není jen náš byt, ale i krajina a Země. Rozsah i hloubka vyrovnávání techniky a kultury, které se započalo odehrávat v oboru architektury, otevírá cestu k harmonickému bydlení a prostředí, které nebude chaoticky zastavěné a desintegrované*. V architektúre je obsiahnutá inteligencia a práve preto architekti: *nemohou jen komentovat uspořádání světa* (s. 250).

Táto záverečná myšlienka pozoruhodne komplexnej knihy, mapujúcej históriu bývania prostredníctvom charakteristických fenoménov tak symbolicky predstavuje záverečnú bodku za 281 stranami textu, vybaveného výbornou grafikou, anglickými sumárnymi jednotlivých kapitol, bohatým obrazovým materiálom, literatúrou a menným či miestnym registrom. To, čo na monografii popri vysokej odbornej úrovni textov treba vyzdvihnúť, je vnútorná logika a štruktúra jednotlivých kapitol, predstavujúcich vybrané problémy, ktoré však v chronologickom celku pôsobia vyvážené a výpoved' o téme bývania je tak konzistentná, hoci po-

zostávajúca niekedy i z marginálií. Je to zaiste zásluha erudovaného prístupu editora publikácie, ktorá patrí k jedinečným svojho druhu a čitateľom z radov odbornej i laickej verejnosti ponúka dejiny bývania v takej podobe, ako ich ešte možno nepoznájú.

To, čo na knihe ocenia asi najviac študenti architektúry a príbuzných vedných odborov – lebo aj im je kniha zaiste určená – je i to, že jednotliví autori svojho čitateľa neunavujú plejádou letopočtov, mien či lokalít a faktov. O to lepšie sa ale kniha číta a zaiste by nemala chýbať ani v knižniciach súčasných tvorcov architektúry i napriek tomu, že téma bývania je tu podaná historicky. V predslove knihy to príznačne vystihol Matúš Dulla slovami: *Tato kniha chce připomenout, že v historii najdeme mnoho stabilizovaných jevů, hodnot, postupů, aspektů či vymožeností, které má smysl si připomenout. A i když je nebudeme přímo následovat, tak o nich můžeme vědět jako o důmyslných plodech tvůrčích osobností minulosti nebo anonymní kolektivní lidské iterace* (s. 10).

Jana Pohaničová

Zdroj obrazovej prílohy: reprofoto z recenzovanej publikácie.

Pamiatková ochrana zvonov na Slovensku

GEMBICKÝ, Juraj, LUNGA, Radek. *Pamiatková ochrana zvonov na Slovensku* : metodika. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2014. 122 s. ISBN 978-80-89175-64-2.

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky vydal v novembri 2014 prvú publikáciu, zaoberajúcu sa obsiahlou a dôležitou, ale dosiaľ nespracovanou tematikou zvonov a ich pamiatkovej ochrany. Zvony a iné zvonolejárske výrobky sú nedeliteľnou súčasťou pamiatkového fondu Slovenska a ako hudobné, výtvarné, historické a kovelejšie pamiatky si zasluhujú bližšie poznanie a poučený prístup k ich ochrane. Praktická odborná príručka *Pamiatková ochrana zvonov – metodika* vysvetľuje základné metodické princípy, zjednocuje používanú terminológiu a prehľadne vymedzuje všetky potrebné kroky a postupy údržby, obnovy a reštaurovania, vedúce k zachovaniu zvonolejárskeho pamiatok v tradičnom používaní a v bezpečnej a funkčnej prevádzke. V oblasti pamiat-

kovej ochrany zvonov definuje základné tematické okruhy a problémy, ich východiská a riešenia. Nadväzuje na dobrú spoluprácu orgánov pamiatkovej starostlivosti s cirkvami v medzivojnovom období. Príručka je určená pre pamiatkarov, vlastníkov zvonov, zástupcov štátnej i cirkevnej správy, reštaurátorov, stavebných technikov, projektantov, múzejníkov, kostolníkov, správcov cirkevných objektov, ale aj pre širšiu odbornú a zainteresovanú verejnosť. Prehľadne spracovaný text je doplnený množstvom farebnej obrazovej dokumentácie, ktorá názorne ilustruje konkrétne prípady, problémy a situácie, ku ktorým sú doplnené vysvetľujúce komentáre.

Autori metodiky, Juraj Gembický a Radek Lunga, sú skúsení odborníci dlhodobo činní na poli pamiatkovej

ochrany zvonov. Predkladaná metodika vychádza z dlhodobého zhromažďovaných a systematicky vyhodnocovaných poznatkov z terénu. Bola schválená Pamiatkovým úradom SR ako odbornometodický materiál pre všetky krajské pamiatkové úrady.

Publikácia je prístupná aj v elektronickej podobe na stránke www.pamiatky.sk.

Z dejín stredovekého Slovenska

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava : Veda, 2013. 567 s. ISBN 978-80-22-1292-6.

V publikácii *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí* predkladá významný historik Ferdinand Uličný odbornej i laickej verejnosti so záujmom o históriu vecne zosumarizované výsledky svojho celoživotného bádania. Publikácia členená prehľadne do dvanástich tematických častí podáva stručnú, ale výstižnú charakteristiku stredovekej spoločnosti na našom území, o čom názorne vypovedajú už samotné podtituly, napr. Slovensko v Uhorsku, Cirkevné inštitúcie, Sídla, Obyvateľstvo a krajina, Slováci a Neslováci, Poddaní, Povinnosti poddaných kráľovi, Duchovní, Šľachta, Mešťania, Iné sociálne skupiny, Stavovský spoločenský systém, Vzdelanosť a kultúra. Čitateľsky veľmi pútavo formulovaný text sumarizuje a vysvetľuje v zásade takmer všetky podstatné stredoveké reálie, a čo je dôležité, dopĺňa ich aj konkrétnymi odvolávkami na historický písomný pramenný materiál vzťahujúci sa k nášmu územiu.

Úvodné kapitoly prvých dvoch častí publikácie sa sústreďujú na charakteristiku procesu začlenenia územia Slovenska do Uhorského kráľovstva aj s definovaním štruktúry kráľovskej moci. Následne je venovaná pozornosť štruktúre inštitúcií mocenského a správneho riadenia, ktorá bola tvorená komitátmi a hradmi. Stručne sú uvádzané doklady o ich najstaršej existencii a okolnosti ich vzniku. Už v tomto období bolo nevyhnutnosťou funkčné a bezpečné cestné prepojenie týchto správnych centier. Preto je v ďalšej kapitole venovaná pozornosť hlavným krajiniským cestám a ich súčasťami, ako boli napr. brody, mosty, brány, colnice a mýtnice. Prejavom vtedajšej doby boli aj vojenské vpády a z toho vyplývajúca potreba obrany územnej celistvosti, ale zároveň aj uskutočňovanie vojenských výprav, o čom pojednáva záverečná stať tejto časti knihy.

Tretia časť sa zameriava na vznik a vývoj dobových cirkevných inštitúcií. Venuje sa tu pozornosť prvým zákonom uhorských kráľov a uzneseniam zo synod, ktoré obsahovali zásadné kresťanské etické a sociálne normy ako aj základné nariadenia usmerňujúce vznik a formovanie cirkevnej štruktúry v rámci osídlenia. Následne sú tu v praktickom prehľade zhrnuté cirkev-

né inštitúcie od najvyšších, akým je Ostrihomské arcibiskupstvo, cez biskupstvá a prepoštvá až po členenie na arcidiaconáty a najnižšie jednotky, ktorými boli farnosti. Pri každej z vyšších inštitúcií sa uvádzajú údaje o jej založení, príslušnej sakrálnej stavbe a doložených právomociach či funkciách. V závere je kapitola o cirkevných rádoch a kláštoroch. Autor tu okrem iného venuje pozornosť aj historickej terminológii doloženej v listinnom materiáli s priblížením predpokladaného pôvodu a významu jednotlivých pojmov. Následne sumarizuje údaje o vzniku najstarších kláštorov jednotlivých reholí na našom území.

Štvrtá časť približuje vývoj osídlenia krajiny. Začína sa taktiež špecifikovaním príslušnej terminológie aj s uvedením, v akom období sa dané výrazy používali a v akom význame. Následne sú analyzované odhady počtu obyvateľstva a sídiel v rôznych obdobiach a vplyv ľudskej činnosti na charakter krajiny, ktorú výrazne menilo napr. ubúdanie lesov v prospech obhospodarovanej pôdy, ale aj rozvoj vidieckych sídiel a vznik mestských štruktúr.

V ďalších častiach publikácie sa venuje pozornosť etnickému vývoju na území Slovenska, sociálnej štruktúre obyvateľstva a služnovským povinnostiam poddaných pre kráľa, z ktorých sa vyvinuli niektoré základné profesie. Na tieto kapitoly nadväzuje tematika daní určených svetskej vrchnosti ako aj tzv. cirkevných desiatok, či iných povinností určených cirkvi a v neposlednom rade šľachtickej vrchnosti. Podrobnejšie je však priblížená napríklad aj správa dedín s príslušnými funkciami, ktoré tu boli vykonávané.

Nasledujú časti knihy venované ďalším základným sociálnym skupinám ako sú duchovní, šľachtici, mešťania, vojaci, otroci. Duchovní sú tu členení na svetských, medzi ktorých je možné zaradiť biskupov, prepošov, kanonikov, arcidiaconov a farárov; či reholných, ku ktorým patria mnísi jednotlivých reholí, ktorých vznik a usídlenie na našom území je tu bližšie popísané. Pozornosť sa venuje aj právam, či povinnostiam farárov, ich počtom, cirkevným súdnym inštitúciám, vzdelávaniu, podmienkam, za akých sa niekto mo-

hol stať súčasťou duchovného stavu, ale napr. aj obliekaniu. Podobne sa podrobne venuje pozornosť aj šľachtickej spoločnosti. Ako pri iných kapitolách aj tu je podrobný prehľad historickej terminológie dobového označovania šľachticov na rôznych úrovniach s príslušným vysvetlením ich funkcie a odvolávkou na historický dokument, v ktorom sa dané označenie uplatnilo. Podrobne sa venuje pozornosť politickým právam a výsadám šľachty ako aj ich povinnostiam stanoveným napr. v Zlatej bule z roku 1222.

V poslednej dvanástej časti knihy je rozobraná stredoveká vzdelanosť a kultúra. Autor sa tu zaoberá stredovekým školstvom, písomníctvom, staviteľským a výtvarným umením, ale aj ľudovou tvorivosťou. Oproti predchádzajúcim ide o pomerne stručnú časť, v ktorej zaujme najmä prehľad historických písomností s vymenovaním najdôležitejších kráľovských zákonníkov s uvedením rozsahu a hlavných okruhov, ktoré mali riešiť, alebo výber z najvýznamnejších legend a kroník.

Za nesporný prínos celej publikácie je možné považovať okrem jej sumarizujúceho charakteru už viackrát uvedené konkrétne historické odkazy na listinný materiál viažuci sa na slovenské územie. Tieto odkazy na historické pramene umožňujú konkrétne ilustrovať a prepojiť skutočnosti známe v pamiatkovej praxi napr. aj z reálnych situácií v teréne s písomnými prameňmi a dovysvetliť vzájomné vzťahy v stredovekej spoločnosti, ktoré sa mohli svojím spôsobom premietnuť napr. aj do architektonických pamiatok či urbanizmu a sú identifikovateľné dodnes.

Michaela Kalinová

Michal Milan Harminc 1869 - 1964. Architekt dvoch storočí

POHANIČOVÁ, Jana - DULLA, Matúš. *Michal Milan Harminc 1869 - 1964. Architekt dvoch storočí*. Bratislava : Trio Publishing, 2014. 184 s. ISBN 978-80-8170-003-3.

Vďaka kvantite a rôznorodosti diela prináleží Michalovi Milanovi Harmincovi zvláštna pozícia medzi zakladateľmi modernej slovenskej architektúry. Nebolo by však správne vnímať tvorcovu výnimočnosť len cez prizmu týchto, „štatistických“ kvalít, potláčajúcich historický či osobný kontext. Nemožno poprieť, že v širšej verejnosti doposiaľ prevláda obraz autora ako náročného remeselníka stavajúceho solídne, po materiálovej a konštrukčnej stránke kvalitné budovy. Istý podiel na tom mal azda aj on sám – človek praxe, samouk bez akademického vzdelania v profesii, ktorej zasvätil sedem desaťročí svojho života. Nebadať uňho ambíciu hľadať „národný výraz“, nestál v čelných líniách moderny, nemal potrebu teoretizovať o víziách a problémoch disciplíny, či podrobiť kritike tvorbu druhých. Bol predovšetkým sebavedomý pragmatik so zmyslom pre obchod a stratégiu ako sa presadiť aj v zdanlivo rozhodnutých situáciách. Tento výsostne racionálny prístup sa odzrkadlil vo flexibilitate a vysokej úrovni vyhotovenia ako štandarde.

V poslednom období sa do popredia dostáva architektonická a výtvarná hodnota Harmincových prác, v porovnaní s vyššie uvedenými kvalitami dlhodobo opomínaná. Jeho stavby sa obyčajne evidovali ako ilustrácie dobovo aktuálneho „štýlového priemeru.“ Primárne sa vyzdvihovala ich historická hodnota viazaná na národné, kultúrne a hospodárske ustanovizne. Medzi nemnohé výnimky, oceňované najmä z hľadiska architektonického výrazu, patria objekty bratislavského národného múzea a Tatra banky z 20. rokov 20. storočia, navrhnuté v klasicizujúcom duchu podčiarkujúcim ich funkciu a spoločenský význam. O zhodnotenie, periodizáciu a ukotvenie Harmincových diel v širších súvislostiach sa ako prvý pokúsil Eduard Toran. Toranova rozsiahla štúdiá napísaná v závere majstrovho života je aj po takmer polstoročí základným odrazovým bodom pre výskum. Napriek tomu, že zmie-

nený text poskytuje solídnu bázu na sledovanie jednotlivých etáp a oblastí Harmincovej činnosti, bádanie naň nadviazalo prakticky až začiatkom 90. rokov minulého storočia. V odbornej tlači postupne pribúdali a pribúdajú príspevky na tému Harminc, vybrané segmenty architektovej *opusu* sa stali predmetom výskumných a školských úloh i záverečných prác. Prezentovaná monografia – vôbec prvá, venovaná tomuto nestorovi – je jedným z výsledkov grantových úloh riešených na Fakulte architektúry STU v Bratislave, zameraných na mapovanie Harmincovho prínosu. Predchádzali jej nielen štúdie autorov – pedagógov, ale aj výstava predstavená doma i v zahraničí, pripravená v spolupráci so študentmi fakulty.

Cieľom knihy je osloviť čo najširšie publikum zaujímajúce sa o domáce kultúrne dedičstvo. Daný zámer sa prejavil do koncipovania jej náplne, správdzanej kvalitnou fotodokumentáciou. Celok završuje primerané grafické spracovanie.

Obsah publikácie možno rozdeliť do dvoch častí. Úvodné kapitoly reflektujú stav bádania, načrtávajú Harmincovu životnú cestu i rodinné pozadie a vykresľujú jeho tvorivý profil. Nasledujúce state sú charakteristikami jednotlivých etáp kariéry tejto osobnosti. V zhode s Toranovým členením ide o fázy historizmu, tzv. modernej, oficiálnej monumentality, funkcionalizmu a doznievania moderny. Treba oceňovať, aký priestor tu dostala najskoršia, bádateľmi doteraz málo povšimnutá a nedocenená etapa aktivít architektovej budapeštianskej kancelárie.

Prvá časť strieda prehľad tridsiatky Harmincových ťažiskových realizácií na Slovensku, počnúc evanjelickým kostolom v Pribylíne (1901 – 1902) a končiac Vojenským sanatóriom v Novej Polianke (1944 – 1947). Najvýraznejšie je opäť zastúpená prvá etapa, prezentovaná štyrmi kostolmi (okrem spomenutého aj pamiatkami v Čerňovej, Liptovskej Porúbke a Prietrži), bankovými budovami (Martin, Ružomberok, Trnava),

vilami v Liptovskom Mikuláši a Martine a prvým, martinským sídlom Slovenského národného múzea. Symbolický záver prvej etapy predstavuje Szontághovo sanatórium v Novom Smokovci (1917 – 1925), ktoré súčasne otvára dekádu „oficiálnej monumentality.“ Pisatelia ju dokumentujú dnešnými sídlami SNM a Tatra banky, zjednocujúcou prestavbou hotela Savoy či Fábryho vilou v Bratislave, z regiónov sú to kostoly v Rabči a Babíne, mauzóleum Kuffnerovcov v Sládkovičove alebo YMCA v Lučenci. Pozoruhodnú, počtom obmedzenú skupinu vytvárajú Harmincove funkcionalistické stavby v Bratislave, Martine, Nitre, Novom Smokovci a Žiline. Realizácie 30. rokov už predznamenávajú poslednú periódu architektovej aktívnej dráhy, kde sa o slovo opakovane hlási monumentálny výraz podporený – pre Harmincove objekty typickým – hrubo opracovaným kamenným obkladom exponovaných častí vonkajšieho plášťa stavieb.

Spomenutý reprezentatívny prehľad je vhodný pre prvý kontakt čitateľa s osobnosťou, ktorej stopy na Slovensku sú ťažko prehliadnuteľné. Vďaka priebežnému anglickému prekladu slovenského textu môže publikácia splňať dôležitú, sprostredkovateľskú úlohu. Prístupnou formou dokumentuje momentálny stav poznania i zachovalosti Harmincovho diela. Berúc do úvahy tieto fakty bude môcť fungovať ako predstupeň k monografii, ktorá – dúfajme – pripomenie architektov stredo-európsky rozmer priblížením jeho prác nachádzajúcich sa mimo našich hraníc.

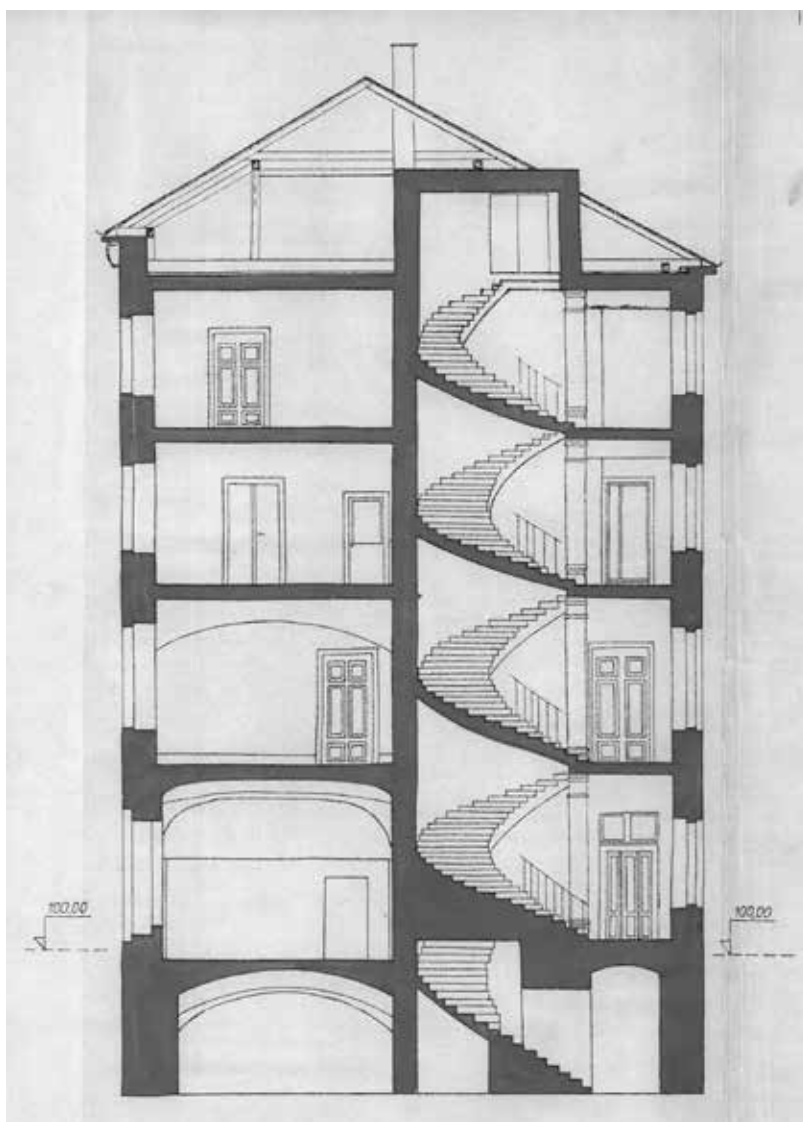
Peter Buday

Zoznam blokových výskumov Bratislavy v Archíve PÚ SR

Sign.	Obsah dokumentu	Č. bl.	Ulice *	Autorský kolektív	Vznik
T 914	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	1	Biela, Michalská, Sedlárska, Hlavné nám., Františkánske nám.	SÚPSOP, B. Puškárová, Ľ. Husovská, S. Paulusová	1972
T 2779	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	2	Michalská, Zámočnicka, Biela, Františkánske nám.	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Pušárová, Ľ. Husovská, S. Paulusová	1973
T 2780	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	2	Michalská, Zámočnicka, Biela	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Pušárová, Ľ. Husovská, S. Paulusová	1973
T 915	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	3	Michalská, Františkánska, Námestie SNP, Hurbanovo nám., Zámočnicka	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Pušárová, Ľ. Husovská, S. Paulusová	1972
T 1102	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	4	Františkánske nám., Františkánska, Uršulínska, Primaciálne nám., Kostolná	SÚPSOP, L. Cidlinská, H. Trávníčková	1971
V 6928	Stavebno-historický rozbor objektov, mapový podklad	5	Radničná, Hlavné nám., Kostolná, Primaciálne nám., Uršulínska, Laurinská	SÚPSOP, A. Jursa, R. Kriváňová, E. Paulíková	1968
T 1103	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	6	Radničná, Hlavné nám., Rybárska brána, Laurinská	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Pušárová, I. Nosáľová, Ľ. Husovská, H. Ladovanová, S. Paulusová	1969
V 7262	Stavebno-historický rozbor objektov, stavebno-technický rozbor, rozbor architektonicko-urbanistických hodnôt, kategorizácia pamiatkovej hodnoty, mapový podklad	8	Panská, Rybárska brána, Hviezdoslavovo nám., Strakova	SÚPSOP, E. Križanová, R. Ondreičková, M. Grígerová	1970
T 1794	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický rozbor	8	Panská, Hviezdoslavovo nám., Rybárska brána, Strakova	SÚPSOP, E. Križanová, R. Ondreičková	1971
T 3514	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický rozbor	8	Panská, Hviezdoslavovo nám., Rybárska brána, Strakova	SÚPSOP, E. Križanová, R. Ondreičková	1971
T 2770	Stavebno-historický výskum	9	Panská, Ventúrska, Zelená, Hlavné nám.	SÚPSOP, E. Križanová, R. Ondreičková	1973
T 941	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický rozbor	10	Zelená, Sedlárska, Ventúrska	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Pušárová, Ľ. Husovská, S. Paulusová	1971
T 1104	Umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	11	Rybné nám., Panská, Hviezdoslavovo nám., Strakova	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Pušárová, Ľ. Husovská, I. Nosáľová, S. Paulusová, H. Ladovanová	1969 – 1971
V 6927	Stavebno-historický výskum, mapový podklad	12	Panská, Ventúrska, Prepoštská, Kapitulská, Rudnayovo nám.	SÚPSOP, A. Jursa, R. Kriváňová, E. Paulíková	1968
T 923	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	13	Kapitulská, Kapucínska, Na vršku, Klariská, Židovská, Rudnayovo nám.	SÚPSOP, E. Križanová, R. Ondreičková	1969
V 6776	Stavebno-historický výskum. Grafické podklady analýzy	13	Klariská, Na vršku, Kapucínska, Židovská, Kapitulská, Panská, Klariská 8	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, R. Ondreičková, M. Grígerová	1969

Sign.	Obsah dokumentu	Č. bl.	Ulice *	Autorský kolektív	Vznik
T 924	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	14	Baštová, Kapucínska, Klariská, Michalská, Župné nám.	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini	1969
V 7263	Stavebno-historický rozbor objektov, stavebno-technický rozbor, rozbor architektonicko-urbanistických hodnôt, kategorizácia pamiatkovej hodnoty, mapový podklad	14	Župné nám., Baštová, Michalská	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová	1970
A 1807	Stavebno-historický výskum, pôdorys suterénov, pôdorys prízemia, pôdorys prvého poschodia, pôdorys druhého poschodia	15	Baštová, Michalská, Ventúrska, Prepoštská, Kapitulska, Farská, Klariská	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová, H. Ladovanová	1968
T 2344	Umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	15	Michalská, Baštová, Ventúrska, Prepoštská, Kapitulska, Farská, Klariská	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová, H. Ladovanová	1967

Rez domu na Laurinskej 1, blok 6. Archív PÚ SR, sign. T 1103.

Sign.	Obsah dokumentu	Č. bl.	Ulice *	Autorský kolektív	Vznik
T 1557	Stavebno-historický výskum. Grafické podklady analýzy.	15	Baštová, Michalská, Ventúrska, Prepoštská, Kapitulská, Farská, Klariská	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová	1969
V 7264	Stavebno-historický rozbor objektov, stavebno-technický rozbor, rozbor architektonicko-urbanistických hodnôt, kategorizácia pamiatkovej hodnoty, mapový podklad	15	Baštová, Michalská, Prepoštská	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová	1968
V 7265	Stavebno-historický rozbor objektov, stavebno-technický rozbor, kategorizácia pamiatkových hodnôt, rozbor architektonicko-urbanistických hodnôt, mapový podklad	16	Klariská, Na vršku, Farská	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová	1968
A 1754	Stavebno-historický výskum, grafické podklady analýzy	16	Kapitulská, Farská, Klariská, Na vršku	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová	1969
T 933	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	16	Kapitulská, Na vršku, kostol a kláštor klarisiek	SÚPSOP, A. Jursa, E. Križanová, K. Fabini,	1969
T 916	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	17	Uršulínska, Nedbalova, Klobučnícka, Nám. SNP	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Puškárová, Ľ. Husovská, S. Paulusová	1969 – 1971
T 917	Stavbno-historický výskum. Grafické podklady analýzy.	18	Laurinská, Nedbalova, Klobučnícka, Nám. SNP	SÚPSOP, A. Jursa, B. Kovačovičová-Puškárová, Ľ. Husovská, S. Paulusová, H. Ladovanová, Inžinierska geodézia, n. p. Bratislava	1969
T 1094	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	19	Klobučnícka, Uršulínska, Laurinská, Nedbalova	SÚPSOP, L. Cidlinská, H. Trávníčková	1971
V 6926	Stavebno-historický výskum, rovina rezu	21	Beblavého, Židovská, Zámocké schody	SÚPSOP, A. Jursa, R. Kriváňová, E. Paulíková	1967
V 7063	Stavebno-historický výskum, rovina rezu	21	Beblavého, Židovská, Zámocké schody	SÚPSOP, A. Jursa, R. Kriváňová, E. Paulíková	1967
A 1633	Stavebno-historický výskum, grafické podklady (zborené objekty)	22	Zámocké schody, Beblavého, Mikulášska	SÚPSOP, M. Izakovičová, R. Ondreičková, M. Grígerová	1968
T 931	Umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	22	Zámocké schody, Beblavého, Mikulášska	SÚPSOP, M. Izakovičová, R. Ondreičková	1968
T 942	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	23	Židovská, Vydrica, Štuková, Vodný vrch, Zámocké schody	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Puškárová, V. Floreková, I. Nosáľová, H. Ladovanová, Ľ. Husovská, S. Paulusová	1968 – 1971
A 1588	Stavebno-historický výskum. Grafické podklady analýzy.	24	Káľalova, Prídavkova, Vydrica, Rybné nám.	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Puškárová, I. Nosáľová, H. Ladovanová	1968
T 1105	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	24	Rybné nám., Vydrica, Káľalova, Prídavkova	SÚPSOP, B. Kovačovičová-Puškárová, Ľ. Husovská	1968
A 1539	Stavbno-historický výskum. Grafické podklady analýzy.	26	Káľalova, Prídavkova, Vydrica, Jeseninovo nábr.	SÚPSOP, N. Mudrochová, Ľ. Husovská	1968

Sign.	Obsah dokumentu	Č. bl.	Ulice *	Autorský kolektív	Vznik
T 880	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	26	Vydrica, Prídavkova, Káalova	SÚPSOP, N. Mudrochová, Ľ. Husovská, H. Ladovanová	1968
V 7065	Stavebno-historický výskum, vyznačenie gotického muríva	26	Káalova, Prídavkova, Vydrica, Jeseninovo nábr.	SÚPSOP, M. Jančušková, V. Floreková	1969
T 934	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	28	Žižkova, Floriánska	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová	1968
T 935	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	29	Žižkova, Podhradské nábr.	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini, M. Grígerová	1969
T 881	Stavebno-historický výskum. Grafické podklady analýzy.	30	Zámocká, Židovská	SÚPSOP, A. Jursa, M. Jančušková, V. Floreková, A. Thurso	1969
T 779	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	31	Lodná, Rázusovo nábr., Rybné nám., Paulínyho	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini	1968
V 7266	Stavebno-historický rozbor objektov, stavebno-technický rozbor, kategorizácia pamiatkových hodnôt, rozbor architektonicko-urbanistických hodnôt, mapový podklad	31	Lodná, Paulínyho, Rybné nám., Rázusovo nábrežie	SÚPSOP, E. Križanová, K. Fabini	1968
T 882	Umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	32	Kapucínska, Župné nám., Kozia, Pilárikova	SÚPSOP, A. Jursa, N. Jančušková, V. Floreková, A. Thurso, N. Mudrochová, H. Ladovanová	1969
T 883	Stavbno-historický výskum. Grafické podklady analýzy.	33	Veterná, Konventná, Kozia, Župné nám., Suché mýto	SÚPSOP, A. Jursa, N. Jančušková, V. Floreková, A. Thurso, Inžinierska geodézia, n. p. Bratislava	1969
T 884	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	34	Konventná, Veterná, Suché mýto	SÚPSOP, A. Jursa, N. Jančušková, V. Floreková, A. Thurso, Inžinierska geodézia, n. p. Bratislava	1969
V 7064	Stavebno-historický výskum, kategorizácia pamiatkových hodnôt	35	Bubenkova, Vinohradská, Floriánska, Vodný vrch, Schody pri starej vodárni	SÚPSOP, N. Mudrochová, Ľ. Husovská, H. Ladovanová	1968
T 885	Stavebno-historický výskum. Grafické podklady analýzy.	35	Bubenkova, Vinohradská, Floriánska, Vodný vrch, Schody pri starej vodárni	SÚPSOP, Jančušková, N. Mudrochová, V. Floreková, H. Ladovanová	1968-1969
T 932	Podrobný umeleckohistorický a architektonicko-historický výskum	25, 27	Jeseninovo nábr., Prídavkova, Káalova	SÚPSOP, A. Jursa, E. Križanová, K. Fabini	1969

* V materiáloch sú uvedené staré názvy ulíc:

Biela = Wolkerova, Hlavné nám. = Nám. 4. apríla, Františkánske nám. = Diebrovo nám., Františkánska = Pugačevova, Laurinská = Leningradská, Panská = Nálepkovala, Ventúrska = Jiráskova, Župné nám. = Októbrové nám., Kozia = Šmeralova

Spoznáte ma?

Vo fonde Archívu PÚ SR sa občas nájdu fotografie objektov s nesprávnym alebo žiadnym popisom. Touto cestou by sme chceli našich čitateľov požiadať o pomoc pri ich identifikácii.

e-mail: archiv@pamiatky.gov.sk

Obr. č. 2

Obr. č. 1

Obr. č. 3

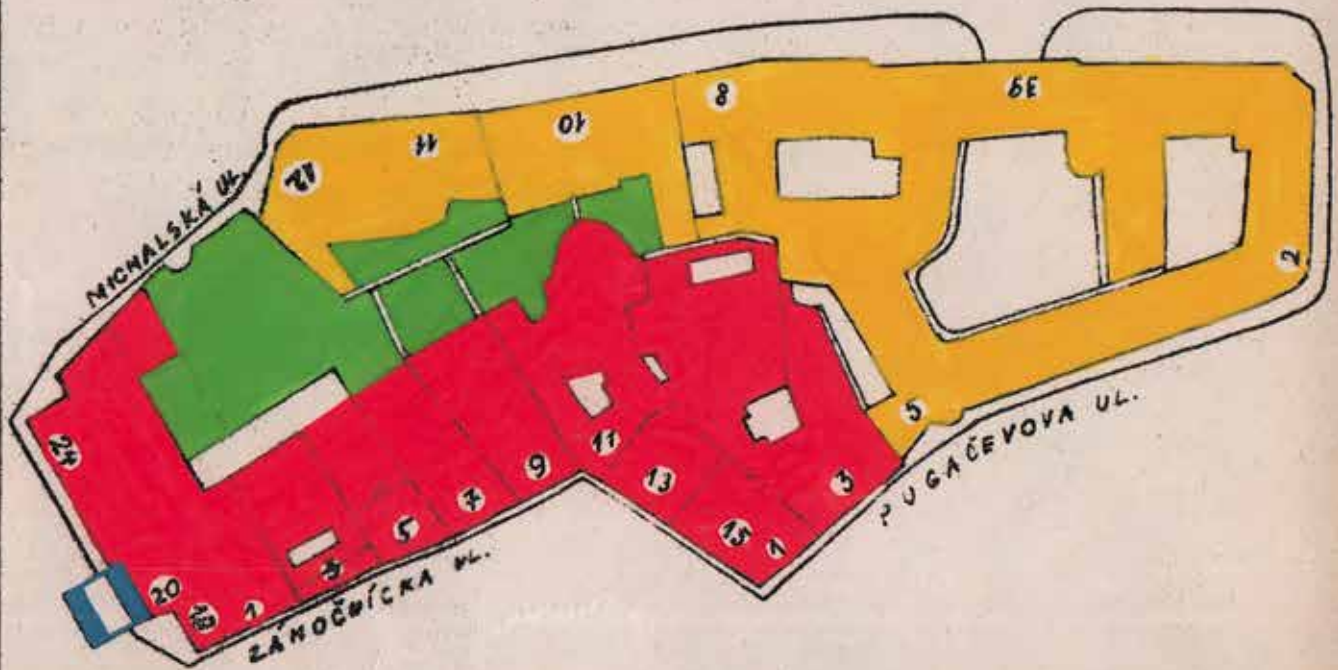
Obr. č. 4

Obr. č. 5

STAVEBNÉ HISTORICKÝ VÝSKUM BRATISLAVA **BLOK č. 3**
 OHRANIČENÝ ULICAMI: MICHALSKÁ UL., ZAMOČNÍCKA
 PUGAČEVOVA, URČULŤIŠKA, NĀM. SNP., HURBA NOVO KĀD.

KATEGORIZÁCIA PAMIATK. HODNOTY

LEGENDA:	HODNOTENIE
	NKP
	ZULÁŠŤ UYŤZNAVNĀ KULT. PAMIATKA
	OBJEKTY ZĀKLADNĚHO PAM. FONDU - OCHRĀNĚNĚ
	OBJEKTY PAMIATKOVĚHO ZĀUJTU
	OSTATNĚ OBJEKTY U MPP - UYHOUDJUCE
	OBJEKTY BEZ PAM. HODNOTY - NEUYHOUDJUCE
	NEZĀSTĀVANĚ PLOCHY PAMIATOK - UYHOUDJUCE
	OBJEKTY ZĀKL. PAM. FONDU - DEMOLOVANĚ

BRATISLAVE JANUĀR 1970		SŪPSOP BRATISLAVA - HRAD
MERITOC 1:1000	SKUPINA: PROD. HIST. S. PUŠKĀROUĀ, ING. ARCH. L. HUSOUSKĀ, H. LAJOUANOUĀ	

